

Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány

Lagzi Gábor

„Lengyelek, de másak”

Lengyel kisebbségi közösségek
a volt Szovjetunió területén és Lengyelország
nemzetpolitikája

Műhelytanulmány 39.

eök!k

Budapest, 2009

Tartalom

Bevezetés	5
Módszertan helyett	6
Lengyel kisebbség Fehéroroszországban	10
A lengyel kisebbség elhelyezkedése és létszáma	10
Intézménytörténet	13
A ZPB szakadása	15
Oktatás	19
Összegzés	20
Lengyel kisebbség Ukrajnában	21
A lengyel kisebbség elhelyezkedése és létszáma	21
Intézménytörténet	23
Oktatás	26
Összegzés	26
A lengyel állam kisebbségi támogatáspolitikája	28
Bevezetés	28
Szenátus	28
Wspólnota Polska	30
A Keleten Élő Lengyelek Megsegítése Alapítvány	31
Semper Polonia Alapítvány	32
TV Polonia	33
Állami ösztöndíjak	34
Nyelvtanítás Keleten	35
Összegzés	37
Repatriáció mint a lengyel nemzetpolitika egyik eszköze	39
Bevezetés	39
A repatriáció története	40
A repatriációs törvény	41
Adaptációs problémák	43
Összegzés	46

A lengyel státustörvény	48
A lengyel igazolvány története	48
A lengyel igazolvány parlamenti vitája	51
A lengyel státustörvény tartalma	52
A lengyel igazolvány „finomhangolása”	54
Külföldi reakciók	56
Összegzés	58
Befejezés	60
Válogatott bibliográfia	63
Könyvek, tanulmányok	63
Internetes források	64

Bevezetés

Lengyelország európai középhatalomként (vagy legalábbis ilyen aspirációkkal) jelentős számú határon túli lengyel népességgel rendelkezik: 38 millió az anyaországban, 10-15 millió az egész világon szétszórva, s Varsó mindig is kitüntetett szerepet szánt a „külföldre szakadt” lengyelekkel való kapcsolattartásnak. A volt Szovjetunió területén (vagy a lengyel terminológiában: Keleten) élő lengyel közösségek különleges helyzetben voltak a múltban, és mindmáig abban vannak. A lengyel kommunista kormányzat 1989-ig gyakorlatilag nem vett (de nem is vehetett) tudomást arról, hogy a határaitól keletre fekvő területeken több százezernyi honfitársa él. A szovjet évtizedek a kisebbségi lelkekben mély nyomokat hagytak (paternalisztikus mentalitás kialakulása, az orosz nyelv átvétele, vallásosság meggyengülése), s az anyaországiak a helyi lengyelek gondolkodásában, viselkedésében végbemenő változásokkal a maguk valójában csak a rendszerváltás utáni időkben szembesülhettek. A volt Szovjetunió területén élő lengyel kisebbségi személy önbesorolása elsősorban személyes deklaráción („lengyel/lengyel származású vagyok”) és a római katolikus egyházhoz való tartozáson alapul, nem pedig az anyanyelv határozza meg.

Igaz, hogy az anyaországi összlakossághoz vagy a nyugati diaszpórához képest a Keleten élő lengyelek száma elenyészőnek mondható (1989-ben, az utolsó szovjet népszámlálás adatai szerint az akkor Szovjetunió területén közel 1 millió ember vallotta magát lengyel nemzetiségűnek), ugyanakkor ezek a személyek a lengyel nemzeti szimbolika szempontjából kimagasló fontosságú területen laktak: az ún. Keleti Végek; Vilnius, Lemberg¹ egészen a második világháború befejezéséig kiemelkedő lengyel politikai, kulturális és tudományos élet központoknak számítottak. Fontos megjegyezni, hogy a lengyelországi közgondolkodásban, közéletben vagy akár a kül- vagy belpolitikai életben a határon túl élő honfitársak sorsának kérdése messze nem tölt be akkora és olyan szerepet, mint a magyarországiakban a határon túli magyaroké.

A tanulmány célja bemutatni a Keleten élő lengyelség nagyobb közösségeit, azaz a fehéroroszországit és ukrájnait (módszertani okokból kifelé a litvániai és lettországi lengyelség kérdését csak érintőlegesen tárgyalom, hiszen ebben a kérdéskörben külön tanulmány is született²). Dolgozatomban a volt Szovjetunió területén élő lengyel közösségek és az anyaország őket érintő politikája kerül feldolgozásra, részletesen írok arról, hogy a Visztula partján milyen ötletek merültek fel a főleg az ország keleti határain túl élő lengyel kisebbség megsegítése érdekében, s hogy ezekből az ötletekből mi valósult meg. Értelemszerűen nagyobb teret kell szentelni az utóbbi évek legjelentősebb, a Keleten élő lengyeleket (is) érintő varsói kormányzati kezdeményezéseknek: a repatriációnak és a lengyel igazolvány bevezetésének. Közös bennük, hogy Varsó mindkét esetben „erkölcsi elégtétel” szándékával kezdett ezek megvalósításába, jelezve ezzel az anyaország elkötelezettségét a rosszabb körülmények között élő honfitársaik iránt. Azonban – amint azt látni fogjuk – sem a Lengyelországba való

1 Az alábbi munkában a továbbiakban az ukrán nemzeti érzés központjának neve a magyaros (pontosabban: németes) formában fog szerepelni. Történelmietlen lenne a lengyel (Lwów) vagy az orosz (Lvov) elnevezést használni, ugyanakkor az ukrán (Lviv) név nem eléggé honosodott meg a magyar köztudatban.

2 Lagzi Gábor: Kisebbségi kérdés, nemzeti kisebbségek Észtországon, Lettországon és Litvániában a rendszerváltást követő időszakban. EÖKIK műhelytanulmányok, 33. Budapest 2008.

hazatelepülés, sem pedig a lengyel igazolvány bevezetése nem váltotta be a hozzájuk fűzött reményeket, és csak minimális módon tudott hozzájárulni a Keleten élő lengyelek problémáinak megoldásához.

A jelen írás afféle bevezető tanulmányként szolgál egy nagyobb összefoglaláshoz, amely a legszélesebb értelemben vett lengyel keleti politikát dolgozná fel. Ennek megfelelően minimális figyelmet fordítok a külpolitikai kérdésekre, azon belül a lengyel–litván, lengyel–fehérorosz vagy lengyel–ukrán államközi kapcsolatokra, diplomáciatörténetre vagy a lengyel keleti politika általános jellemvonásaira.³ Nem titkolt szándékom, e munkával egyfajta tükröt kívánok mutatni a magyar olvasó elé, hiszen meggyőződésem, hogy a lengyel, illetve a magyar nemzetpolitikában – a két ország határon túli kisebbségei alapvető (nyelvi, társadalmi, politikai) különbségei mellett is – bizonyos párhuzamosság figyelhető meg. A Magyarországon hozzáférhető szakirodalmat (internet, magángyűjtemény) kiegészítettem az egyhetes varsói ösztöndíj során az Egyetemi Könyvtárban (Biblioteka Uniwersyteku Warszawskiego) feldolgozott anyaggal. Ahol lehetséges volt, angol és magyar nyelvű cikkek, tanulmányok is szerepelnek a dolgozatban.

Módszertan helyett

A volt szovjet tagköztársaságokban élőket nem lehet a hagyományosnak mondható „Polónia” kategóriájába sorolni (ez utóbbi fogalom olyan személyeket jelent, akik a 19–20. század során politikai vagy gazdasági okokból hagyták el szülőföldjüket), hiszen ők önszántukból nem emigráltak sehova, hanem éppenséggel az anyaország „hagyta el” őket (a második világháborút követően Lengyelország határait 100–150 kilométerrel nyugatra tolták. A határváltoztatások következtében jelentős, őshonosnak mondható lengyel közösségek maradtak Litvániában, Fehéroroszországban és Ukrajnában).⁴ A volt Szovjetunió területén élő lengyelek ma javarészt a lengyel Keleti Végek vidékein élnek,⁵ az itt honos lengyelek teljesen más történelmi tapasztalattal bírnak, mint az anyaországiak. A 18. század végén a cári Oroszországhoz kerültek a lengyel–litván nemesi köztársaság (Rzeczpospolita) keleti részei, és Pétervár a másik két felosztó nagyhatalomhoz (Poroszország, Ausztria) képest keményebb politikát folytatott (erőteljesebb fellépés a lengyelség két megtartó oszlopa, a nemesség és a római katolikus egyház ellen). Ezzel párhuzamosan az itt élők számára a volt Litván Nagyfejedelemség multikulturális, multiethnikus hagyományai voltak a mérvadóak, s ezek (legalábbis elméleti szinten) beépültek mind a többség, mind a kisebbség eszméi

3 Tólas Péter: A középhatalmi szerep lehetőségei és korlátai Közép-Európában – a lengyel eset. (A lengyel szomszédsági és regionális külpolitika 1989–2000 között). Budapest 2000, uő.: Heroizmus és pragmatizmus: a lengyel államiság az oroszok és a németek között. In: Kiss J. László (szerk.): Nemzeti identitás és külpolitika Közép- és Kelet Európában. Budapest 2003, 159–209, Gilles Lepesant: Lengyelország keleti irányú politikája: törekvések egy átfogó terv létrehozására. Regio 1999, 2. sz., 3–32.

4 Hieronim Kubiak – Jarosław Rokicki – Małgorzata Wawrynkiewicz (red.): Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR. Wrocław – Warszawa – Kraków 1992, Szesztay Ádám: Lengyelek a szovjet utódállamokban. Regio 1993, 2. sz., 30–58. A Keleten élő (Litvánia, Ukrajna, Oroszország, Kazahsztán) lengyel kisebbségi közösségek szociológiai (főleg mélyinterjú) jellemzése: Ewa Nowicka: Polacy czy cudzoziemcy. Polacy za wschodnią granicą. Kraków 2000.

5 A lengyel Keleti Végek (Kresy Wschodnie) a mai értelemben az 1939-ben a Szovjetunió javára elveszített területeket jelenti (a mai Litvánia, Fehéroroszország és Ukrajna bizonyos részeit). A Végek fogalmának átalakulásáról és lengyelországi percepciójáról ld. Lagzi Gábor: A lengyel Keleti Végek – egy mítosz nyomában. In: Czoch Gábor – Fedinec Csilla (szerk.): Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19–20. századi magyar és közép-európai történelemből. Budapest 2006, 293–308, Daniel Beauvois (éd.): Les confins de l'ancienne Pologne. Ukraine – Lituanie – Biélorussie XVIe–XXe siècles. Lille 1998.

közegébe.⁶ Mindezek mellett a helyiek a mindennapi kommunikációban a lengyel nyelv egyik dialektusát használták.

A Keleti Végek döntő része a két világháború között az újjászületett lengyel államhoz tartozott. A gazdaságilag, civilizációs szempontból elmaradott keleti vajdaságok a lengyel lakosság kisebbséget alkotott és az ukrán, fehérorosz és zsidó lakossággal keveredett, ugyanakkor mentalitásában, identitásában különbözött a központi lengyel területen élő honfitársaiktól.⁷ A második világháborút követően a Végek a Szovjetunióhoz kerültek, a kitelepítések, a deportálások és lakosságcsere következtében a területet több százezernyi lengyel hagyta el (főleg az értelmiségi réteg). Akik ott maradtak, azoknak el kellett szenvedniük a kommunista berendezkedés politikáját, magukra maradtak és meg kellett tapasztalniuk, hogy csak a saját erejükre támaszkodhatnak. Az évtizedek óta jelen lévő regionális tudat felerősödött („kis szülőföldek” koncepciója), szűkebb pátriájuk kulturális mintája erősebbnek bizonyult, mint az anyaországé, utóbbi a Keleten élő lengyel közösségek számára egy szép, értékes, de távoli, „mitikus hazának” számít. Azt lehet mondani, hogy a volt Keleti Végeken a lengyelségben egy másfajta jellegű nemzeti identitás alakult ki, a Keleten élők „lengyelek, de másak”.⁸

A rendszerváltást követő években a lengyel politika, diplomácia új irányvonalat vett fel. A varsói kormánzatnak válaszolnia kellett pár olyan kérdésre, amelyek nélkül nem lehetett hatékony és jól átgondolt keleti politikát folytatnia a Keleten élő lengyel közösségek irányában:

- a Keleten élő lengyelekkel való törődés vajon előny vagy hátrány a lengyel külpolitika számára;
- hogyan lehet védelmezni a helyi lengyelség jogait egy olyan államban, amely történelme során először nyer függetlenséget (pl. Belorusz, Kazahsztán) és sok esetben hiányoznak – a szovjet politika hatásaként – a demokratikus mechanizmusok, milyen legyen a lengyel kisebbségek viszonya az új nemzetállamhoz;
- mik legyenek a lengyelség kritériumai: nyelv, származás, vallás, kulturális kötődés vagy egyéni választás határozza-e meg, hogy az illető a lengyel nemzethez tartozik;
- hol és milyen módon érdemes segítséget nyújtani a lengyelség újjászerveződésének;
- milyen szerepet kapjon a lengyel külpolitikában a katolikus egyház;

6 A Litván Nagyfejedelemség, amely magában foglalta a mai Litvánia és Fehéroroszország egészét, valamint Ukrajna Lettország és Oroszország bizonyos területeit, a 14. században perszonálunióra lépett a Lengyel Királysággal (Koronával), majd a 16. századtól kezdve a két állam a nemesi Köztársaságban (Rzeczpospolita) fűzte szorosra a kapcsolatait. A Litván Nagyfejedelemség örökösének Litvánia és kisebb részt Fehéroroszország számít (a Nagyfejedelemség lakosságának döntő többsége ortodox vallású rutén volt, azaz a mai beloruszok és részben ukránok ősei).

7 Lengyelország két világháború közötti lakosságának több mint egyharmada tartozott valamely kisebbséghez. Az 1931-es népszámlálás szerint a népesség 16%-át az ukránok, a 10%-át a zsidók, míg 5%-át a beloruszok tették ki. A korabeli lengyel kormányzati politika képtelen volt a kisebbségi kérdés megoldására, és döntéseivel sok esetben tovább fokozta az amúgy is el-mérgesedett viszonyt (a kormánzatnak a legkomolyabb feszültsége az ukrán kisebbséggel alakult ki). Lagzi Gábor: Lengyelek és ukránok – a két nacionalizmus találkozása. Ukránok Lengyelországban, 1918–1939. In: Fedinec Csilla (szerk.): Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában. Budapest 2002, 77–92.

8 Érdemes ezzel kapcsolatosan megjegyezni, hogy a legnagyobb lengyel költő, Adam Mickiewicz, aki a fehéroroszországi Novogrudekben látta meg a napvilágot és Vilniusban tanult, a „Pan Tadeus” c. költeményét a következő invokációval kezdi: „Szülőházam, Litvánia!” („Litwo, Ojczyzno moja!”). Litvánia ebben az esetben nem állami-adminisztratív egységet jelentett (mert olyan egészen 1918-ig, a litván nemzetállam megszületéséig nem létezett), hanem valamiféle kulturális-szellemi örökséget. Hasonlóképpen, a Nobel-díjas író, költő, Czesław Miłosz lengyelül alkotó litvának vallotta magát (ezt a nézetet vagy inkább életérzést legplastikusabban a „Szülőházam, Európa” vagy az „Issa völgye” c. könyveiben fogalmazza meg).

– a repatriációt (anyaországba való visszaköltözés) vagy a helyben való boldogulást kell-e előtérbe helyeznie a lengyel politikának.⁹

A feladatok pontos meghatározásához fel kellett mérni a terepet is, azaz hiteles és megbízható információk alapján kialakítani az új koncepciót. Nehezítette a tervezést, hogy 1989 előtt szinte lehetetlen volt a Szovjetunió területén élő kisebbségek kutatása, és kevés információ állt rendelkezésre (a szovjet szociológusok nem foglalkoztak a lengyel közösségekkel, a lengyelországiak nem foglalkozhattak velük), ugyanakkor a történettudomány, nyelvészet, néprajz területén a rendszerváltás előtt is számos figyelemreméltó munka született.¹⁰

Az 1997-ben elfogadott és referendum által megerősített lengyel alaptörvény 6. cikkelye kimondja: „a Lengyel Köztársaság segíti a külföldön élő lengyeleket a nemzeti kulturális örökséggel való kapcsolataik megőrzésében”, az 52. cikkelyben pedig a következő olvasható: „azon személyek, akik lengyel származása a törvényeknek megfelelően meg lett állapítva, letelepedhetnek a Lengyel Köztársaság területén”. Ugyanakkor a 4. cikkely leszögezi: „a Lengyel Köztársaságban a szuverén hatalom a nemzetet illeti”.¹¹ Fontos megemlíteni, hogy Lengyelország már az 1990-es évek elején megkötötte keleti szomszédaival az alapszerződéseket (Ukrajnával, Fehéroroszországgal és Oroszországgal 1992-ben, míg Litvániával 1994-ben). Ezen szerződések mindegyike tartalmaz a kisebbségi jogok megvédésére vonatkozó kötelezettségvállalásokat, amelyekre a későbbiekben Varsó bármikor hivatkozhatott.

Három dokumentum foglalkozott részletesebben a lengyel kormányzat nemzetpolitikájával. Az első ilyen jellegű programot – amely a „A kormány céljai és prioritásai a Polónia, emigráció és a határon túli lengyelek irányában” („Cele i priorytety polityki rządu wobec Polonii, Emigracji i Polaków za Granicą”) címet viselte – a Jan Krzysztof Bielecki által vezetett kormány fogadta el 1991 novemberében, s ebben mind a mai napig érvényes elvi alapvetés fogalmazódik meg. A bevezető nyilatkozatban „össz nemzeti feladatnak” minősül az anyaország és az emigráció kapcsolatának fenntartása, amely egyrészt az állami adminisztráció szervein, nem kormányzati szerveken, másfelől a családi, szakmai kapcsolatokon keresztül valósul meg. A dokumentum 5. pontja a Keleten élő lengyelek megsegítéséről szól. Ennek értelmében Varsó legfontosabb feladata védelmezni a lengyel kisebbségek jogait, újjáépíteni az értelmiségi réteget és a középosztályt, illetve támogatni az oktatás és média fejlesztését.¹²

A második programot 2002 decemberében fogadta el a Leszek Miller kormányfő által vezetett kabinet. A program a határon túli lengyelek kérdését a lengyel külpolitika egyik legfontosabb feladatai közé sorolta. A program fontosabb pontjai a következők:

9 Tomasz Gąsowski: III Rzeczpospolita wobec Polaków na Wschodzie. In. uő. (red.) Państwo polskie wobec Polaków na Wschodzie. Poszukiwanie modelu polityki. Kraków 2000, 95–97.

10 Andrzej Sadowski: Aktualny stan i zadania przyszłe badań nad Polakami na Wschodzie. (Wprowadzenie do dyskusji). Przegląd Polonijny 2001, 102. sz., 49–50.

11 Így hát az alkotmányban keveredik a nyelvi-kulturális és az államhoz köthető nemzetfogalom. Halász Iván: A külhoni lengyelek és Lengyelország „diaszpóra politikája”. Regio 2003, 4. sz., 125.

12 Barbara Wizimirska: Polityka wobec Polonii, Emigracji i Polaków za Granicą. MSZ i MEN. Rocznik polskiej polityki zagranicznej 1991, 153.

- Polónia és a határon túli lengyelek a szülőhelyükön a lehető legmegfelelőbb módon ápolják a lengyelségüket, kapcsolatukat az anyaországgal, legszélesebb módon éljenek a kisebbségi jogaikkal;
- A Lengyelországtól keletre fekvő országokban (pl. Litvánia, Lettország, Belarusz, Ukrajna, Oroszország, Kazahsztán) a lengyel kisebbség helyzetének monitorizálása, a kisebbségi jogok korlátozása esetén a kétoldalú és nemzetközi szerződések betartatása;
- Polónia és a lengyel kisebbség helyzetének, jelentőségének növelése a szülőhelyükön az adott ország politikai, társadalmi, gazdasági, tudományos, kulturális életében;
- A határon túl élő lengyelek számára hiteles információk biztosítása az anyaországról és hogy a legteljesebb módon meríthessenek a lengyel kulturális örökségből.¹³

Célként fogalmazódott meg, hogy a határon túl élő lengyelek – ellentétben a két világháború közötti és az 1944-et követő időszakokkal – a politika alanyaivá, és ne eszközévé váljanak. Meg kell jegyezni, hogy az előbbi két dokumentum gyenge pontja, hogy mindkettő általánosító megállapításokat tartalmazott, ezzel szemben a harmadik nemzetpolitikai dokumentum ugyan konkrét javaslatokkal állt elő, de a 2007-ben bekövetkezett kormányváltás megakadályozta azok megvalósítását.

Ezt a programot a Jarosław Kaczyński vezette kabinet jegyezte, címe: „A Polóniával és a határon túli lengyelekkel való együttműködés kormányprogramja” („Rządowy program współpracy z Polonią i Polakami za Granicą”). Varsó ebben kötelezettséget vállalt arra nézve, hogy védelmezni fogja a kisebbségben élő lengyel közösségeket (a kétoldalú és nemzetközi szerződések alapján); valamint életképes diaszpóra esetében támogatja a szülőföldön való boldogulást; segíti azoknak a hazatelepülését, akiket gyors asszimiláció fenyeget. A Keleten élő lengyelekkel kapcsolatosan fogalmazódott meg konkrétan, hogy kiemelten kell támogatni az értelmiségi bázis újjáépítését, a lengyel nyelvű oktatást, illetve médiumokat, valamint a helyiek gazdasági kezdeményezéseit; a program hitet tett a lengyel igazolvány bevezetése mellett. A program rövidtávon (2007–2009/2012) tárgyalta az egyes minisztériumokra (külügy, oktatásügy, belügy, ifjúsági és sport tárca) lebontott konkrét feladatokat.¹⁴

Megjegyzendő, hogy Lengyelországban nem létezik olyan állami szerv, amely teljesen mértékben átfogná és koordinálná – politikai, pénzügyi értelemben – a nemzetpolitikát.¹⁵ Elméleti szinten a külügyminisztérium koordinálja a határon túli lengyelek politikáját, ugyanakkor a legnagyobb anyagi források a törvényhozás felső kamarájához, a Szenátushoz vannak rendelve, és a két szerv nem minden esetben tud hatékonyan együttműködni. Így a határon túl élő lengyelekkel szinte a legtöbb minisztérium (külügy-, kultusz-, tudományos és felsőoktatási, belügy-, munkaügyi, gazdasági, pénzügy-, ifjúsági és sport, egészségügyi), valamint a Szenátus és a köztársasági elnök hivatala a maga hatáskörében foglalkozik. Az 1989 utáni lengyel nemzetpolitikát egyrészt az állami szervek közötti koordináció hiánya jellemzi, másfelől az aktuális kormányváltások nem befolyásolták az állami apparátus munkáját.

13 Rządowy program współpracy z Polonią i Polakami za granicą. <http://www.men.gov.pl/content/view/359/>.

14 Rządowy program współpracy z Polonią i Polakami za Granicą. Warszawa, październik 2007. <http://www.ms.gov.pl/files/docs/polonia2007.pdf>

15 Amint azt a maga idejében Magyarországon a Határon Túli Magyarok Hivatala tette.

Lengyel kisebbség Fehéroroszországban

A lengyel kisebbség elhelyezkedése és létszáma

A lengyel kisebbség Fehéroroszország területén őshonosnak számít, és létszámát tekintve – az oroszok után – a második kisebbségi közösség. A szovjet korszakban a lengyel származásúak száma egy időben növekedett, majd csökkent (1959 – 539 ezer fő, 1970 – 382 ezer fő, 1979 – 403 ezer fő, 1989 – 417 ezer fő), de arányuk az összlakosságon belül folyamatosan csökkenő tendenciát mutatott. A legfrissebb, viszonylag szabadon felvett 1999-es népszámlálási adatok szerint a lengyelek létszáma – az ország lakosságával egyetemben – csökken.

Fehéroroszország lakossága és a lengyel nemzetiségűek létszáma
az 1999-es népszámlálás szerint¹⁶

Adminisztratív egység (megye, főváros)	A lakosság létszáma, ezer fő	Ebből a lengyelek létszáma és aránya	
		Ezer fő	%
Minszk városa	1 680,0	17,0	1,0
Breszt	1 485,0	27,0	1,8
Vityebszk	1 377,0	21,0	1,5
Homel	1 545,0	4,0	0,3
Grodno	1 185,0	294,0	24,8
Minszk	1 559,0	30,0	1,9
Mohilev	1 214,0	3,0	0,2
Összesen	10 045,0	396,0	3,9

A lengyelek zömében az ország északnyugati régiójában, Grodno megyében koncentrálnak (a megye egyszerre határos Lengyelországgal és Litvániával). A lengyel kisebbség legfontosabb intézményei Grodno városában találhatóak (pl. a Fehéroroszországi Lengyelek Szövetségének a központja, az egyik lengyel tannyelvű iskola). Lengyel nemzetiségű személyek ettől a vidéktől délre (Breszt városa és környéke), illetve keletre (Vicebszk és környéke) élnek viszonylag nagyobb létszámban, azonban ezek a közösségek szóróványak számítanak.

¹⁶ Piotr Eberhardt: Struktura narodowościowa ludności Republiki Białoruskiej w 1999 roku. Obóz 2001, 38. sz., 12. Az ország nyelvi és demográfiai helyzetéről ld. még: Jan Prokopiuk: Struktura narodowościowo-językowa Białorusi końca XX wieku. Sprawy narodowościowe. Seria nowa 2004, 24–25. sz., 207-214, Zdzisław Winnicki: Struktura narodowościowa i formalnoprawne położenie mniejszości narodowych w Republice Białoruś. In: Janusz Albin – Janusz M. Kupczak (red.): Z badań nad problematyką narodowościową państw Europy Środkowej i Wschodniej. Wrocław 1998, 79–97.

A grodnói megye nemzetiségi és anyanyelvi összetétele az 1999-es népszámlálás alapján¹⁷

Nemzetiség	A lakosság létszáma				
	Összesen	Anyanyelvének ismeri el a nemzetisége nyelvét	Az otthon használt nyelv		
			Belorusz nyelv	Orosz nyelv	Egyéb nyelv
Fehérorosz	738 216	648 890	446 768	290 910	538
Lengyel	294 090	55 129	173 100	104 524	16 466*
Orosz	119 200	104 881	9 846	109 288	66
Ukrán	21 166	7 223	3 237	17 289	640
Litván	2 964	1 783	1 166	907	891
Zsidó	937	77	58	874	5
Egyéb nemzetiség	8 605	2 788	1 498	5 622	1 485
Összesen	1 185 178	820 771	635 673	529 414	20 091

* Ebből 16 406 beszél lengyelül

Érdeemes megvizsgálni az 1999-es népszámlálási adatokat nemzetiségi és anyanyelvi bontásban. Ezekből az adatokból az derül ki, hogy a fehéroroszországi lengyel közösség – etnikai gyökerei következtében – csak részben vallja anyanyelvének a lengyelt.

A voronovszki járás etnikai és nyelvi összetétele az 1999-es népszámlálás alapján¹⁸

Nemzetiség	Létszám	Anyanyelvének vallja			
		lengyel	belorusz	orosz	egyéb
Lengyel	31 212	11 251	18 503	1 398	55
Fehérorosz	3 963	48	3 431	483	1
Orosz	1 234	12	257	961	4
Litván	716	9	214	7	486
Ukrán	238	1	66	81	90
Zsidó	5	-	2	1	2
Egyéb nemzetiség	253	2	30	38	183
Összesen	37 621	11 323	22 508	2 969	821

Mint az adatokból kiderül, a voronovszki járásban (grodnói megye) 1999-ben az itt lakók 83%-a lengyel származásúnak vallotta magát. Mivel a terület Litvániával határos, és történelmi értelemben a Vilnius-vidékhez tartozik, a felületes adatok alapján feltételezni lehet, hogy itt a lengyelség abszolút többségben él. Ugyanakkor a legutóbbi népszámlálás kimutatta, hogy a népesség majdnem 60%-a fehéroroszt tartja anyanyelvének, tehát ezen a vidéken a lengyelek nyelvi értelemben kisebbségbe szorultak.

¹⁷ Piort Eberhardt: Struktura narodowościowa ludności Republiki Białoruskiej..., 16.

¹⁸ Piort Eberhardt: Struktura narodowościowa ludności Republiki Białoruskiej..., 18.

A scsucsinin járás etnikai és nyelvi összetétele az 1999-es népszámlálás alapján¹⁹

Nemzetiség	Létszám	Anyanyelvének vallja			
		lengyel	belorusz	orosz	egyéb
Lengyel	31 072	2 850	25 930	2 284	8
Fehérorosz	25 281	8	23 244	2 027	2
Orosz	3 981	2	709	3 268	2
Ukrán	887	-	161	419	307
Litván	35	-	9	8	18
Zsidó	18	-	4	9	5
Egyéb nemzetiség	242	-	48	123	71
Összesen	61 516	2 860	50 105	8 138	413

A voronovszki járástól nyugatra fekvő scsucsiniban még érdekesebben alakult a helyzet. Itt a népszámlálás szerint döntően a lengyel és a fehérorosz nemzetiségűek dominálnak, de az anyanyelvi kérdésre adott válaszok kimutatták: a helyiek több mint négyötöde fehérorosz anyanyelvű, miközben a lengyel nemzetiség és anyanyelv egybeesése alig éri el a 10%-ot.

Az itt felsorolt adatokból világosan látszik, hogy a fehérorosz lengyelség a történelmi Vilnius-vidékéhez tartozik. A helyiek elődei a belorusz nyelvet beszélő, római katolikus vallású paraszti lakosság a 19. század folyamán kezdte átvenni a lengyel nyelvet, ugyanakkor a mindennapi kommunikációban a „helyi”, „paraszti”, „egyszerű” nyelv dominanciája megmaradt (a két nyelv közelsége miatt nem lehet definitív módon eldönteni, hogy ez a nyelv a lengyel vagy a fehérorosz dialektusának számít-e). Így a fehéroroszországi lengyel kisebbséget sok szempontból nem sorolhatjuk a klasszikusnak mondható kisebbségek közé. Andrzej Sadowski lengyel szociológus a következőképpen határozta meg a lengyel–fehérorosz határvidéken élő lengyelek önazonosságtudatát: „Lengyelnek számít az, aki lengyelnek érzi magát, aki lengyel családban született, római katolikus vallású, aki közeli kapcsolatban marad a történelemmel és a lengyel kultúrával, használja a lengyel nyelvet. A lengyel nemzeti önbesorolás a római katolikus valláson, a helyi közösségek kultúráján, valamint Lengyelországgal, mint ideológiai hazával való megkülönböztetésen alapul.”²⁰

A helyi lengyelség elitjének megkülönböztető jele például, hogy jó lengyel nyelvtudással bír, ismeri a lengyel szellemi örökséget és közel érzi magát Lengyelországhoz, mint szellemi szülőföldjéhez. Ezen kívül meg tudja mozgatni a helyi kisközösségeket, munkája hozzájárul a nemzeti és kulturális újjászületéshez, így az elithez nem feltétlenül csak az értelmiségiek tartoznak. Az is kétségtelen, hogy a fehéroroszországi szellemi elit „kitermelése” csupán csak a rendszerváltás után, gyakorlatilag az alapoktól kezdődhetett meg. Ezt a folyamatot hátráltatják külső (belorusz politikai berendezkedés, a hatalom és az ellenzéki pártok ellentmondásos viszonya a kisebbséggel) és belső (széthúzás a lengyel közösségen belül, pénzhiány) tényezők. Ebben az összefüggés-

¹⁹ Piotr Eberhardt: Struktura narodowościowa ludności Republiki Białoruskiej..., 19.

²⁰ Andrzej Sadowski: Wschodnie pogranicze w perspektywie socjologicznej. Białystok 1999, 239. A fehéroroszországi lengyel kisebbség 20. századi nemzeti és etnikai identitásának alakulásáról ld. Iwona Kabzińska: Some Remarks on the Process of Formation of Cultural and National Identity of Poles in Belarus in the 20th Century. Ethnologia Polona 1999, 20. sz., 55–70.

ben fontos megemlíteni, hogy sem a rendszerváltás éveiben, sem később deklaráltan lengyel nemzetiségű személy nem került be a minszki törvényhozásba (igaz Alekszandr Lukasenka hatalomra kerülésével a parlament amúgy is elveszítette jelentőségét és az elnöki adminisztráció utasításainak hű teljesítője lett). Ezen felül a lengyelek által lakott Grodno városában a 35 iskola közül egyikben sem volt lengyel nemzetiségű igazgató vagy oktatási kurátor (2002-es adat).²¹

Intézménytörténet

A második világháborút követően a fehéroroszországi lengyel kisebbség lehetőségei drámaian beszűkültek. A Szovjetunió a Molotov–Ribbentrop-paktum értelmében bekebelezte a két világháború közötti Lengyelország keleti vajdaságait, az ott lakók hirtelen a kommunista elnyomás alatt találták magukat. Az addig domináns lengyel társadalomból hirtelen üldözött kisebbség lett (nem csak nemzetisége, hanem magasabb társadalmi státusa okán), amire részben a repatriáció, az anyaországba való költözés jelentett megoldást (az 1944-ben megkötött szovjet–lengyel egyezmény értelmében 1944–1949 között 226 ezer fő, míg 1955–1959 között 100 ezer fő hagyta el az immáron szovjet tagköztársaság területét).²² A szülőhelyükön maradtak hátrányos helyzetbe kerültek – 1949-ig Fehéroroszország területén a szovjet hatóságok felszámoltak minden lengyel nyelvű iskolát, társadalmi szervezetet. Az anyanyelvi oktatási hálózat felszámolásával jelentősen csökkent az anyanyelv továbbadásának, ápolásának a lehetősége, s a lengyel gyakorlatilag csak a családon belül, kisebbrészt a katolikus templomok falain belül funkcionált viszonylag szabadon.

A peresztrojka magával hozta a szabadabb szervezkedés lehetőségét is, amelyet nem csak a többségi társadalmak, hanem a szovjetunióbeli kisebbségek is kihasználtak. Ennek megfelelően 1988–1989-ben a hatóságok engedélyezték a fakultatív lengyel nyelvoktatást, létrejöttek az első klubok, társaságok. 1988 augusztusában alakult meg az Adam Mickiewicz Lengyel Kulturális–Oktatási Társaság (Polskie Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe im. Adama Mickiewicza, PSKO), amely a háború utáni első független, lengyel érdekképviseleti szerveződés volt. A szervezet elsődleges céljával a lengyel iskolahálózat újjáépítését, anyanyelvi sajtó kiadását jelölte meg. Eleinte lokális jellegű szervezet volt (működése a grodnói megyére korlátozódott), idővel az ország más részein is szervezkedésbe fogtak a lengyelek.²³

A PSKO alapjain alakult meg 1990. június 16-án Grodnóban a Fehéroroszországi Lengyelek Szövetsége (Związek Polaków na Białorusi, ZPB). Az esemény fontosságát jelezte, hogy az alakuló ülésen jelen volt Stanyiszlav Suszkievics, a fehérorosz Legfelső Tanács (parlament) elnöke, de facto köztársasági elnök,²⁴ Andrzej Stelmachowski, a lengyel Szenátus elnöke, valamint a Lengyel Köztársaság főkonzulja és a lengyel püspökkari konferencia képviselője. A ZPB önmagát „önkéntes, független, önszerve-

21 Iwona Kabzińska: Tworzenie i funkcjonowanie polskich elit na Białorusi. In: Jacek Knopek (red.): Kształtowanie się elit polonijnych. Bydgoszcz 2003, 215–217, 221.

22 Wysiedlenia, wypędzenia i ucieczki, 1939–1959. Atlas ziem Polski – Polacy, Żydzi, Niemcy, Ukraińcy. Warszawa 2008, 86, 100.

23 A fehéroroszországi lengyel kisebbségről szóló szakirodalmat ld. Agnieszka Gredzik-Radziak: Polska mniejszość narodowa na współczesnej Białorusi, 1988–2005. Zarys bibliografii. Sprawy Narodowościowe 2005, 27. sz., 231–245.

24 A köztársasági elnöki funkciót Belaruszban az 1994-ben elfogadott alkotmány vezette be.

zódó társadalmi szervezetként” határozta meg, amely az ország egész területén kíván működni (1993-ban 144 ZPB alapszervezet létezett, ebből a grodnói megyében 108, bresztiben 17, minszkiben 10, vityebszkiben 5, homeliben 3, mohileviben 1).²⁵

A szervezet feladatait az alapító okirat a következőkben határozta meg: a Fehéroroszország területén élő lengyel kisebbség polgári és nemzeti jogainak védelme; a lengyel nyelv tanulásának, oktatásnak előmozdítása, támogatása. Ennek érdekében a szervezet a következő tevékenységi köröket tűzte ki célul: kulturális rendezvények szervezése (pl. tánc-, kórustalálkozók); az anyanyelvi oktatás fejlesztése; anyanyelvi sajtó kiadása; a lengyelt oktató tanárok módszertani segítése; gyerekek számára lengyelországi tábort meg szervezése; iskolások, ill. pedagógus csoportok számára honismereti kirándulások lebonyolítása Lengyelországban és Fehéroroszországban; nemzeti ünnepekről való megemlékezés; nemzeti emlékhelyek ápolása; kapcsolattartás az anyaországgal.²⁶

A felsorolásból látszik, hogy a ZPB sensu stricto kulturális, oktatási, társadalmi feladatokat vállal fel, politikai követelések (pl. autonómia a zömében lengyelek lakta vidékeknek) nem kaptak helyet a programjában. Hasonlóképpen, nem merült fel komolyabban egy etnikai párt alapításának igénye (a fehérorosz pártrendszer amúgy is igencsak gyengének mondható, igaz volt ez a Lukasenka előtti [1994] korszakra, utána pedig a rendőrállami intézkedések akadályozták a hatalomtól függetlenül működő szervezetek működését). A lengyel szervezet tagsága hiába tesz ki több tízezer főt, a ZPB javarészt az anyaországból érkező anyagi, technikai támogatások segítségével képes ellátni a feladatait (a gazdasági helyzet miatt nem lehet számítani a tagok adományaira, azaz az önfenntartás gondolata nem jöhet szóba, a fehérorosz hatalom pedig minimális segítséget nyújt a kisebbségi szervezeteknek). 1998-ig a fehérorosz állam anyagilag is támogatta a ZPB működését, de utána nem hogy támogatás nem érkezett a minszki hatóságoktól, hanem módszeresen próbálták ellehetetleníteni a szervezet működését (az ún. Lengyel Házaknak magasabb adót kellett fizetniük, mint a hasonló tevékenységű állami kultúrházaknak; a Lengyelországból érkezett humanitárius segélyre jelentős adó kivetése).²⁷

Jellemző módon a ZPB programjából már 1990-ben kikerült az állami finanszírozású, lengyel nyelvű felsőoktatási intézmény alapításának a követelése, az igazságügy-minisztérium (amely bejegyezte a szervezetet) nyomására. Ettől függetlenül, nem valószínű, hogy a szovjet korszakban identitásában, aktivitásában, gazdasági, társadalmi helyzetében igencsak legyengült/legyengített lengyel kisebbség képes lett volna megfelelő képzettségű tanári állománnyal és hallgatóval biztosítani az egyetem működését.²⁸ Egyébként a lengyel kisebbség vezetőinek szembe kellett néznie a tény-

25 Zdzisław J. Winnicki: *Związek Polaków na Białorusi (ZPB)*. In: Andrzej Czarnocki (red.): *Samoidentyfikacja mniejszości narodowych i religijnych w Europie Środkowo-Wschodniej*. Problematyka politologiczna. Lublin 1998, 78, 80. A sors furcsa fintora, hogy a ZPB székháza (mind a mai napig) a Feliks Dzerzsinszkij és a Szeptember 17-e utca kereszteződésében található. Mint ismeretes, Dzerzsinszkij a rettegetett szovjet politikai rendőrség, a Cseka megszervezője volt, s bár lengyel nemesi családból származott, mégis a legnagyobb bolsevik politikusok közé sorolják. 1939. szeptember 17-én támatta meg a Szovjetunió Lengyelországot, és foglalta el az ország keleti vidékeit. Ebből a példából is látszik, hogy Fehéroroszországban még mindig jelen van a szovjet rendszerben használatos szimbolika.

26 A szervezet honlapja (www.zpb.org.pl) alapján. A szervezetről bővebben: Tadeusz Gawin: *Związek Polaków na Białorusi. Historia niszczenia nielazeczności, 1988–2005*. Białystok 2006, uó.: *Zwycięstwo i porażki. Odrodzenie polskości na Białorusi*. Białystok 2003.

27 Tadeusz Kruczkowski: *Uwarunkowania aktywności narodowej Związku Polaków na Białorusi*. In: Henryk Chałupczak – Elżbieta Michalik (red.): *Polska–Białoruś. Problemy sąsiedztwa*. Lublin 2005, 113–114.

28 Jerzy Waszkiewicz: *Mniejszość polska w stosunkach polsko-białoruskich*. In: Henryk Chałupczak – Elżbieta Michalik (red.): *Polska i Białoruś. Problemy...*, 82.

nyel, hogy a helyi adminisztráció nem mindig a törvények szellemében és empatikus módon kezelte a kisebbségi kéréseket. Közrejátszhat ebben, hogy a hatalmon levő nomenklatúra még a szovjet rendszerben szocializálódott, és a nemzeti, nemzetiségi különállás hangsúlyozása a specifikus fehérorosz helyzetben sok esetben nehezen érthető, illetve értelmezhető.²⁹

A ZPB legnagyobb fegyvertényének a lengyel tanítási nyelvű iskolák megnyitását kell tekinteni. A szervezet gyakorlatilag a megalakulása óta küzdött egy teljesen lengyel anyanyelvű általános és középiskola létrehozásáért. Az első ilyen intézményt 1996 szeptemberében sikerült megnyitni Grodnóban, az új iskola avatásán részt vett Włodzimierz Cimoszewicz lengyel és Mihail Csihir fehérorosz kormányfő. Az iskola megépítését és berendezését szinte teljes egészében a lengyelországi „Wspólnota Polska” közalapítvány állta. A második teljesen lengyel nyelvű iskola Volkoviszzkben nyitotta meg kapuit 1999-ben. A harmadik iskolának Novogrudékban kellett volna megnyílnia, de nem sokkal a megállapodás aláírása előtt a város vezetősége (minden bizonnyal felülről jövő nyomásnak és utasításoknak eleget téve) kihátrált a terv mögül.³⁰

A viszonylagos szabadság és demokrácia korszaka (1991–1994) a helyi lengyel-ségre is kedvező hatással volt. Szabadon fejlődhettek az alapszervezetek, a ZPB vezetőséget magas szinten fogadták. Ugyanakkor az ellenzék nemzeti szárnya, a rendszer-váltás egyik motorja, a Belorusz Népfront (BNF), történelmi sérelmekből táplálkozva (a fehérorosz nemzeti mozgalom a 20. század elején, hasonlóan a litvánokhoz, a lengyelekkel szembe pozicionálta magát) arra az álláspontra helyezkedett az 1990-es évek elején, hogy a lengyelség újjászületése akadályozni fogja a belorusz nemzetépítést. Hamar rá kellett jönniük arra, hogy a lengyel kisebbséget partnernek és nem konkurenciának kell tekinteni az ország demokratizálódásáért folytatott küzdelemben.³¹ Olyannyira megváltozott a hozzáállás, hogy 2006-os elnökválasztáson induló jelöltet, Alekszandr Milinkjevicset – aki az egyesült ellenzék közös jelöltje volt – a ZPB tiszteletbeli elnökének választották meg.³²

A ZPB szakadása

2000-ben Tadeusz Kruczkowski került az ZPB elnöki székébe. Az új vezetőnek arra kérdésre is választ kellett adnia – milyen irányvonalat képviseljen a ZPB a Lukasenkozsim keretein belül. A dilemma abban állt: vajon a ZPB viselkedjen kvázi politikai pártként és nyíltan deklarálja a szembenállását a hatalommal vagy maradjon meg

29 Külön tanulmány témája lehetne, hogyan és miért alakult ki az az állapot, hogy az önmagát tudatosan belorusznak tartó, országának történelmét, hagyományait ismerő személy, aki mellel a nyilvános helyeken is anyanyelvén szólal meg, abszolút kisebbségnek számít. Maga Lukasenko elnök is számos helyen kijelentette, hogy igazából két világnyelv létezik: az orosz és az angol. Megjegyzendő, hogy paradox módon ma Fehéroroszországban könnyebb vállalni a lengyel kisebbségi identitást, mintsem (az elméletileg többségi) fehéroroszt. A kérdéskörhöz ld. Lagzi Gábor: A szovjet rendszer öröksége: nemzet- és államépítési nehézségek Beloruszban az 1990-es években. Pro Minoritate 2001, 3. sz., 187-206.

30 Tadeusz Gawin: Polskość na Białorusi. <http://www.wspolnota-polska.org.pl/index.php?id=pwko92>. 2006-ig a grodnói iskolában 151 diák tett érettségi vizsgát, ebből 120 tanultak tovább valamely lengyelországi vagy fehéroroszországi felsőoktatási intézményben. <http://szkola36grodno.nakresach.pl/index.html>.

31 Lagzi Gábor – Rácz András: Változások és ellenzékiesség Beloruszban egy évvel az elnökválasztás után. MKI kiadványok, 2007. április. http://www.kulugyiintezet.hu/keklevel/MKI_hirlevel_2007-01.pdf.

32 A választásban minden bizonnyal közrejátszhatott, hogy az elnökjelölt az 1990-es években Grodnóban volt polgármester-helyettes, kitűnően beszél lengyelül, és minden alkalommal hangsúlyozza európai elkötelezettségét. Az más kérdés, hogy esélytelenül vette fel a versenyt a hazájában amúgy nagy népszerűségnek örvendő Lukasenko elnökkel szemben.

apolitikus, társadalmi, kulturális (és nem politikai) célokat felvállaló szervezetnek. Varsó inkább az első variáns mellett tette le garasát, mivel érdekében állt minél szélesebb ellenzéki frontot kialakítani (a külügyminisztérium számos alkalommal szorgalmazta – értelemszerűen informális úton – a ZPB a fehérorosz nemzeti pártokkal való együttműködést), s ezáltal nyomást gyakorolni Minszkre. Az utóbbi lehetőség ellenben nyugodtabb, kiegyensúlyozottabb atmoszférát teremtett volna a ZPB működéséhez, hiszen így a hatalomnak nincsen közvetlen érve ellehetetleníteni az ország egyik legnagyobb civil szerveződését. Kruczkowski maga a második megoldás szellemében vezette a ZPB-t, s kritikusan szerint túlságosan behódoló politikát folytatott a hatalom irányában.

Maga az érintett több alkalommal is kritizálta Varsó határon túli kisebbség-politikáját. Egy lengyel folyóiratban megjelent cikke szerint Lengyelország rossz keleti politikát folytat (csak reagál az eseményekre ahelyett, hogy alakítaná, befolyásolná azokat), nem kell minden áron a lengyel félnek a fehérorosz nemzeti eszme, független államiság szószólója lennie, főleg nem kell támogatásban részesítenie azt a BNF-et, amely még a lengyelség létét is megkérdőjelezi. Rossz gyakorlatnak tartotta, hogy Varsó Belaruszban iskolákat épít ahelyett, hogy tárgyalna Minszkkal e kérdésben, ugyanakkor támogatta egy grodnói lengyel egyetem gondolatát (megjegyzendő, hogy az elnök maga történész, a grodnói állami egyetem docense volt akkoriban). Kruczkowski azt sem vélte helyénvalónak, hogy a lengyelországi ösztöndíj révén a legtehetségesebb, legaktívabb egyének hagyják el szülőföldjüket, visszavonhatatlan károkat okozva ezzel a kisebbségi közösségnek.³³

2005. március 12-én Grodnóban került sor a ZPB IV. gyűlésére, mivel lejárt Kruczkowski elnök öt éves mandátuma. Itt – némi meglepetésre – Andželika Boryst tanárnőt választották meg a szervezet új vezetőjének.³⁴ A rezsim nem tudott beletenyugodni, hogy az ország legnagyobb civil szervezete élére egy nem általa „felkent” személy került. Az igazságügyi minisztérium megsemmisítette a márciusi választás eredményét és új választások kiírását rendelte el, amelyre augusztus végén került sor Volkoviszkbén.³⁵ A gyűlésen megválasztották az új elnököt, Józef Łucznikot. Lengyel sajtóhírek szerint a gyűlés megszervezése és lebonyolítása körül számos visszaélésre került sor (buszokkal szállították oda a hatalomhoz hű delegáltakat, akik jó része nem is tudott lengyelül: egymás között oroszul beszéltek; a választás napján hallgatta ki a rendőrség Borys elnök asszonyt; magán a gyűlésen nem vehettek részt sem független megfigyelők, sem a sajtó képviselői).

Az új választások után a lengyel Szenátus, látva a voksolás körüli törvénytelenégeket, azonnal felfüggesztette a ZPB pénzügyi támogatását (csak 2005-ben a felsőház a fehéroroszországi lengyelségnek 2 millió 24 ezer zloty – mintegy 140 millió forint – támogatást helyezett kilátásba).³⁶ Így Varsó azonnal és határozottan reagált a ZPB-n

33 Tadeusz Kruczkowski: Polacy na Białorusi – terażniejszość i przyszłość. Więż 2002, 522. sz., 118–120.

34 Rzeczpospolita, 2005. március 14. Az új elnök megválasztása bizonyára annak is köszönhető, állítják az ellenfelei, hogy Kruczkowski jó kapcsolatokat ápol a hatóságokkal, nem lépett fel határozottan a lengyel iskolák érdekében és a ZPB pénzügyei sem voltak teljesen átláthatóak.

35 Nem véletlenül került sor itt az új gyűlésre – a város távol volt a lengyelség központjától, Grodnótól, s a delegáltak ideutazását a hatóságok minden lehető eszközzel (pl. közúti ellenőrzés) hátráltatták. A minisztérium egyébként azzal indokolta döntését, hogy ezzel a lépéssel elejét kellett venni a „puccsnak”, mivel az új vezetőség át kívánta alakítani a ZPB-t a fehérorosz ellenzék egy olyan fiókszervezetévé, amely mögött a lengyel nagykövetség állna.

36 Gazeta Wyborcza, 2005. augusztus 28. 1989-től kezdődően a Szenátus 29 millió zlotyval (2 milliárd forint) támogatta a helyi lengyeleket.

belül történt „puccsra”, s nem hagyott kétséget afelől, hogy a régi, demokratikus módon megválasztott vezetést tekinti legitimnek.

2005-öt követően de facto két szervezet létezik, ugyanazzal a névvel: a „hivatalos” ZPB-t ugyan a fehérorosz hatóságok elismerik (ellenben Varsó nem) és támogatják is politikailag, de nem képes működni, hiszen nem áll rendelkezésére megfelelő pénzforrás és nem bírja az érintettek, azaz a kisebbségi lengyelek támogatását. Ezzel szemben átvette az irányítást a lengyelországi adófizetők által épített és finanszírozott Lengyel Házak felett (egyesekek szerint éppen az „ingatlan biznissz” állt a ZPB függetlenségének felszámolása mögött³⁷). Az „illegális” ZPB gyakorlatilag nem működhet hivatalosan az ország területén, de Varsó politikailag és anyagilag is támogatja. A szakadás nem tett jót magának a kisebbségi közösségnek sem, hiszen a hivatalos szervezet átvette az irányítást (sok esetben erőszakkal) a Lengyel Házak felett, amelynek következtében kompetenciahiány, vezetési zavarok léptek fel, így azok nem tudnak megfelelő hatékonysággal működni. Ráadásul a tanárokat is megosztotta a huzakodás, és az „illegális” szervezettel együttműködő pedagógusokat hátrány érte (pl. az iskolai vezetéstől fenyegetést kaptak, nem utazhattak Lengyelországba továbbképzésre).

Varsó a rendelkezésére álló diplomáciai eszközökkel tiltakozott a ZPB autonómiájába való drasztikus beavatkozás ellen. A külügyminisztérium több alkalommal tartózkodott hangnemű, tiltakozó jegyzéket adott át a belorusz félnek, behívták konzultációra a fehérorosz nagykövetet is. Varsó például a 2005. szeptember 6-i keltezésű jegyzékében a lengyel fél szerint Minszk a következő egyezményeket sértette meg: az 1992-es fehérorosz kisebbségekről szóló törvényt, amely biztosítja a kisebbségi sajtó szabadságát; az 1994-es, társadalmi szervezetekről, társaságokról szóló törvényt (a civil szervezetek belügyeibe nem avatkozhat be az állam); a belorusz–lengyel alapszerződést (kisebbségi jogok biztosítása). Longin Pastusiak, a Szenátus elnöke felszólította a fehérorosz hatóságokat, hogy hagyjanak fel a ZPB üldözésével, míg Aleksander Kwaśniewski köztársasági elnök pedig kijelentette, hogy nyugtalanul figyel, mi zajlik a szomszédos országban.³⁸ Szeptemberben Anželika Borys találkozott Marek Belka kormányfővel, aki felajánlotta az elnökszónynak, hogy legyen Lengyelország tiszteletbeli konzulja (s ezzel együtt élvezzen diplomáciai védettséget), s biztosította a fehéroroszországi lengyel közösséget: Varsó mellszélességgel kiáll a demokratikusan megválasztott ZPB-vezetés mellett.

A kettős választási kampányban (2005 őszén Lengyelországban parlamenti és elnökválasztásokat tartottak) a ZPB elleni fellépés a kampány egyik motívuma lett. Donald Tusk jobboldali-liberális elnökjelölt, a Szejm egyik alelnöke, aki korábban nem hallatta hangját a határon túli lengyelek ügyében, kampányának egyik vezérfonalává tette a fehéroroszországi lengyelség melletti fellépést. Kitartásra buzdította a ZPB törvénytelenül leváltott vezetőit, több alkalommal találkozott velük (mind Lengyelországban, mind Fehéroroszországban), s felszólította a lengyel kormányt arra, hogy adjon állampolgárságot a rezsim által üldözött ZPB-tisztségviselőknek. Tusk társaságában Borys Strasbourgba utazott, hogy találkozzon az EP-képviselőkkel és politikai támogatást kért az egész belorusz demokratikus ellenzék számára.

37 Ellentétben Litvániával vagy Ukrajnával, a Lengyel Házak a ZPB tulajdonát képezik (és nem bérlik – jelképes összegért – a lengyel államtól).

38 Konflikt wokół ZPB. Reakcje świata. <http://zpb.org.pl/index.php?id=respis>

A ZPB elleni támadás ellen nem csak Lengyelország emelte fel a szavát: a fehéroroszországi lengyel kisebbség helyzetével – a sikeres varsói lobbizásnak köszönhetően – az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága és az Európai Parlament is foglalkozott. Az EP 2005. szeptember 29-i nyilatkozatában – a lengyel képviselők kezdeményezésére – elítélte „a fehérorosz kormány tevékenységét, amely Fehéroroszországi Lengyelek Szövetsége ellen irányult, s ezáltal megsértette az Európa Tanács által kiadott, a kisebbségekre vonatkozó keretegyezményt”.³⁹ A Parlament elítélte, hogy a belorusz kormány megpróbálta átvenni az ország legnagyobb civil szervezete fölötti irányítást, és nyomást gyakorol azon személyekre, akik meg kívánják őrizni a ZPB függetlenségét, egyúttal felszólította az Európai Bizottságot, valamint az Európai Tanácsot, hogy támogassa a ZPB demokratikusan megválasztott vezetőségét.⁴⁰

2008. szeptember 28-án parlamenti választásokat tartottak Fehéroroszországban, amelyeket ugyan a hatalom meghamisított (egyetlen ellenzéki jelölt sem került be a Lukasenko-rezsim fűgefalevelének tekinthető, döntő hatáskör nélküli törvényhozásba), de az államfő a voksolás előtt olyan jelzéseket küldött Nyugat felé, amelyek arra utaltak, hogy Minszk kész megszabadulni Moszkva „gyámkodásától”.⁴¹ Az is világossá vált, hogy Fehéroroszországban – ellentétben Ukrajnával vagy Grúziával – nem kerül sor semmiféle „színes forradalomra”, a rezsim összeomlására nem lehet egyhamar számítani, így az ország izolációja nem vezet eredményre, s fenn kell tartani minimális kapcsolatot Minszkkal.

Ennek a nyitáshoz keretében – adta hírül a lengyel sajtó – Varsó rendezni kívánta, Minszk kifejezett kérésének eleget téve, a két ZPB helyzetét. Boryst behívták a lengyel külügyminisztériumba, ahol közölték vele, hogy „geopolitikai érdekből kifelé” és a lengyel–fehérorosz kapcsolatok javítása érdekében le kell mondania a ZPB elnöki tisztségéről, azaz ezzel gyakorlatilag megszűnne a lengyelek szervezetének a függetlensége. Az érintett felek a találkozón elhangzottakat cáfolták, de nem sokkal később a ZPB legfelső döntéshozó tanácsa (Rada Naczelna) – Lengyelország minszki nagykövetének, Henryk Litwinnek a tanácsára – „társadalmi csoportot” hozott létre, amelynek a feladata, hogy tárgyaljon a rezsim-hű ZPB-vel és ezzel együtt előkészítse a két szervezet egyesülését. Közben Donald Tusk miniszterelnök teljes támogatásáról biztosította Andželika Boryst (emlékezetes, hogy a 2005-ös elnökválasztási kampányban nagy szerepet kapott a fehéroroszországi lengyelek helyzete, többek között a Polgári Platform elnökjelöltjének is köszönhetően).⁴²

Bár a történet számos ponton homályos (csak feltételezni lehet, hogy valóban létrejött Borys és a lengyel külügy közötti találkozó), világosan látszik, hogy Varsó a fontosabb érdek oltárán (Fehéroroszország kiszakítása Moszkva érdekszférájából és

39 Szükséges megjegyezni, hogy Fehéroroszország – egyedül az európai kontinens országai közül – nem írta alá az ET kisebbségi keretegyezményét, mi több, nem is tagja a Tanácsnak. 1992–1997 között Minszk megfigyelőként vehetett részt a szervezet munkájában, de a meghamisított 1996-os referendum után az országot kizárták, s utána nem is került napirendre Minszk tagsága.

40 Tadeusz Białek: Międzynarodowe standardy ochrony praw mniejszości narodowych i ich realizacja na przykładzie Białorusi, Litwy i Ukrainy. Warszawa 2008, 181–182. A lengyel reakciók a ZPB konfliktusát illetően vö.: Adam Eberhardt: Polska a konflikt wokół Związku Polaków na Białorusi. Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej 2006, 258–266.

41 A választásokról összefoglalóan: Rácz András: Kis lépés a változatlanágba. Parlamenti választások Belaruszban. MKI tanulmányok, Budapest 2008. http://www.kulugyiintezet.hu/MKI-tanulmanyok/T-2008-27-Racz_Andras-parlamentii%20valasztas%20belaruszban.pdf

42 Rzeczpospolita, 2008 szeptember 19., 22., Gazeta Wyborcza 2008. szeptember 22.

a lengyel–fehérorosz kapcsolatok normalizálása) kész feláldozni a fehéroroszországi lengyelek érdekképviseleti szervét. Ugyanakkor a ZPB önállóságának felszámolása, s ezáltal nyomásgyakorlás a lengyel kisebbségre, valamint Varsóra Lukasenko politikai játszmájának a része – az akcióval egyfelől semlegesítette azt a veszélyt, ami a rezsim értelmezésében következik a ZPB „idegen, ellenséges állam” általi (azaz az anyaország) támogatásából. Ezzel párhuzamosan a szervezet elleni fellépéssel idegenképet festhetett a többségi társadalom számára, hiszen a szovjet korszak ideológiai indoktrinációja még mindig élénken van jelen Fehéroroszországban (lengyel = pán, földesúr, aki elnyomja a parasztokat [értsd a fehéroroszokat]; Lengyelország mint az ellenséges Nyugat tagja).

2008 végén bebizonyosodott, hogy a fehéroroszországi lengyelséget és annak legnagyobb szervezetét a varsói kormányzat nem partnernek, hanem egyfajta eszköznek tekinti Lengyelország a keleti politikájának megvalósításához (pl. a Lukasenko-rezsim elleni fellépés), annak ellenére, hogy a lengyelországi politikai elit egy része a fehéroroszországi lengyel kisebbség problémáját emberi jogi kérdésnek tekintette.⁴³ Varsó közvetetten és közvetlenül is beleszól a ZPB életébe, politikai irányvonalába, káderpolitikájába, s mindezt megteheti annak tudatában, hogy az anyaországból érkezik a szervezet életben tartásához, működéséhez szükséges pénzforrások döntő hányada.

Oktatás

A fehérorosz lengyel kisebbség a rendszerváltás éveiben jelentős hátránnyal indult az anyanyelvű oktatást illetően: hiányzott az értelmiségi bázis és az intézményeket is az alapoktól kellett megszervezni.⁴⁴ Fehéroroszországban a lengyel nyelvet négyféle formában lehet tanulni: lengyel tannyelvű iskola; lengyel mint idegen nyelv; mint fakultatív óra; lengyel nyelvű szakkör. Nehezíti a lengyel oktatás fejlődését, hogy a szülők sok esetben nem látják célszerűnek beírni gyermeküket egy lengyel osztályba, és az intézmények többségében a vezetőség nem szívesen lát lengyel nyelvű osztályt, ennek érdekében lebeszéljük a szülőket a nyelvtanulástól, mondván, a gyermek csak túlterhelt lesz a lengyel tanulásától és az csak az orosz vagy a fehérorosz nyelv rovására menne.⁴⁵

2006-ban a két teljesen lengyel tannyelvű iskolában összesen 514 diák tanult (ebből Grodnóban 318, míg Volkoviszzkban 196). Kétnyelvű osztályok Minszkben és Bresztben léteznek, itt a történelem, földrajz, kultúrismeret óra lengyelül megy, míg a többi tantárgyat beloruszul vagy oroszul tanítják. A lengyelt mint idegen nyelvet zömében a gródnói (a 2005/2006-os tanévben 1461 diák), illetve a breszti megyében (632 diák) tanulták. A fehéroroszországi lengyeloktatás fokozatosan hanyatlani látszik, ebben közrejátszik, hogy egyre kevesebb diák lesz iskolaköteles, hiányoznak a pluszforrások az oktatásra (iskola bezárások, iskola összevonások), ráadásul kedvezőtlen

43 Vö. Mirosław Habowski: Konflikt polsko-białoruski w sprawie przestrzegania praw mniejszości polskiej na Białorusi w 2005 r. w świetle prac polskiego Sejmu IV kadencji. In: Grzegorz Tokarz (red.): Europa narodów. Wrocław 2008, 129–199.

44 Az 1970-es népszámlálás szerint a lengyel kisebbség tagjainak 1,8%-a, 1979-ben 4%-a, míg 1989-ben 7,7%-a rendelkezett felsőfokú végzettséggel. Ugyanez az arány 1989-ben a fehéroroszok között 11,5%, az ukránoknál 22,2%, az oroszoknál 27,7%, és a zsidóknál 41,9% volt. Aleksander Srebrakowski: Polacy w Litewskiej SSR, 1944–1989. Toruń 2000, 122.

45 Raport. Polityka państwa polskiego wobec Polonii i Polaków za granicą 1989–2005. Warszawa 2007, 66–67.

a társadalmi-politikai légkör is (feszült viszony Lengyelország és Fehéroroszország, illetve a rezsim és a lengyel kisebbség között). A tanári kar (450 fő 2006-ban) csupán 10%-a végzett Lengyelországban, így sok pedagógusnak nincsen megfelelő szakképesítése a lengyeltanításhoz.⁴⁶ Külön problémát jelent a tankönyvek kérdése. Az országban használatos kiadványokat a belorusz fél adja ki (pl. történelem), de a természettudományos tankönyvekre eddig nem született megnyugtató megoldás. Utóbbiak esetében a pedagógus vagy az orosz nyelvű változatot használja, óra közben fordítva azt a tanulóknak, vagy litvániai kiadású, a lengyel kisebbség számára készült kötetekkel dolgozik, ebben az esetben nem egyezik meg a tanmenet.⁴⁷

Összegzés

A helyi lengyel kisebbség asszimilációját elősegítheti és felgyorsíthatja, hogy szétszórva élnek a fehérorosz és orosz nemzetiségű lakosság között, a tömegkultúra orosz nyelvű. Ezen felül problémák vannak a sajtó kiadásában (alacsony példányszám, terjesztési nehézségek), illetve hiányoznak az anyanyelvű iskolai kézikönyvek, a fehérorosz nyelv egyre népszerűbb (sok esetben a Lengyelországból érkezett papok hatásként) a római katolikus egyházban (szentmise, hittan). A kisebbség helyzetét tovább rontja, hogy az érdekvédelmi képviselőket ellátó szervezet évek óta nem működik megfelelően, és a lengyelség kulturális, oktatási, társadalmi központjainak számító Lengyel Házak feletti irányítást átvette a rezsim-hű, de alacsony befolyású ZPB.

Ismételten hangsúlyozni kell, hogy a fehéroroszországi lengyelség belorusz etnikai gyökerekkel rendelkezik, így sohasem az irodalmi lengyel volt elterjedve, hanem a lengyel (vagy éppen a belorusz) nyelv egyik dialektusa („tutejszy”, azaz helyi nyelv). Jellemző, hogy egy lengyel néprajzkutató, Iwona Kabzińska által az 1990-es években végzett kutatások szerint egyetlen fehéroroszországi lengyel megkérdezett sem hivatkozott a „lengyel nemzetre”, mint viszonyítási pontra. Azaz ezen csoport tagjai között nem volt jelen a kulturális nemzethez való tartozás tudata – a megkérdezettek anyaországi, litvániai, oroszországi lengyelekről beszéltek, s nem egyszerűen lengyelekről, akik egy nagy elképzelt közösség tagjait alkotják.⁴⁸

Figyelembe véve a fehéroroszországi anyanyelvű oktatási helyzetet, a civil szervezetek elleni hatósági fellépést, a többség és kisebbség közötti nyelvi, kulturális közelséget, illetve a kisebbség alacsony társadalmi helyzetét, meg lehet kockáztatni azt a véleményt, hogy a lengyel közösség belátható időn (akár pár évtizeden) belül megszűnhet létezni. Történhet ez annak ellenére, hogy a lengyel lakosság nagyjából az ország északkeleti részeiben koncentrálódik, azaz az anyaország közvetlen közelében, Varsó pedig – különböző csatornákon – immáron két évtizede számottevő segítséget nyújt a közösség identitásának megőrzésében, intézményi, oktatási háttérének fenntartásában.

46 Anżelika Orechwo: Oświata polska na Białorusi na tle zmian społeczno-politycznych w latach 2002–2006. http://www.wspolnota-polska.org.pl/index.php?id=o_vfor03

47 A fehéroroszországi lengyel iskolahálózatról összefoglalóan ld.: Agnieszka Grędzik: Oświata i szkolnictwo polskie na Białorusi. Kielce 2004.

48 Iwona Kabzińska: Wśród „kościelnych Polaków”. Wyznaczniki tożsamości etnicznej (narodowej) Polaków na Białorusi. Warszawa 1999, 45.

Lengyel kisebbség Ukrajnában

A lengyel kisebbség elhelyezkedése és létszáma

Az Ukrajna területén élő lengyel kisebbség őshonosnak számít és jelentős politikai, gazdasági vagy kulturális örökség kötődik hozzá. A második világháború azonban radikálisan átrajzolta az ukrán területek etnikai összetételét – a háború alatti (volhíniai és kelet-galíciai lengyel civil lakosság elleni ukrán nacionalista villongások⁴⁹) és utáni (lakosságcsere) események következtében gyakorlatilag minimálisra csökkent a lengyel származásúak száma és aránya az összlakosságon belül. Súlyosbította a kisebbség helyzetét, hogy – akárcsak Litvánia vagy Fehéroroszország esetében – a lengyel-szovjet lakosságcsere nyomán az értelmiségiek, polgári foglalkozásúak szinte teljes egészében elhagyták szülőföldjüket (1944–1949 között 618 ezer fő, míg 1955–1959 között 76 ezer fő költözött el Lengyelországba az immáron szovjet tagköztársaság területéről⁵⁰). Akik maradtak, azok zömében alacsonyabb státusú, mezőgazdaságban dolgozó emberek voltak, és jellemzően azokon a területeken éltek, amelyek 1920-at megelőzően a szovjet államhoz tartoztak (azaz a zsitomiri és hmelnycikiji megye).

Az ukrainai lengyel kisebbség létszáma a népszámlálási adatok szerint, megyénként, ezer fő⁵¹

Megye	1959 r.	1970 r.	1979 r.	1989 r.	2001 r.
Zsitomir	70,1	52,3	43,9	36,7	23,0
Hmelnycikij	103,0	90,7	82,4	69,4	49,0
Lemberg	59,1	41,5	32,9	26,9	18,9
Kijev városa	8,5	9,7	10,6	10,4	6,9
Tarnopol	23,5	14,7	9,2	6,7	3,8
Vinnycija	20,8	13,4	10,8	8,4	3,7
Ivano-frankovszk	6,5	6,5	4,8	3,4	2,8
Rivne	3,7	3,7	3,5	3,0	2,0
Egyéb	68,1	62,6	60,2	54,3	34,0
Összesen	363,3	295,1	258,3	219,2	144,1

Az utóbbi fél évszázadban drámai módon csökkent a magukat lengyelnek vallók létszáma. Lengyelországi kutatók sokáig azt állították, hogy a szovjet korszakban készített népszámlálások tendenciózusak, azaz szándékosan csökkentik a lengyelek arányát, amely akár elérheti a félmillió főt. Ezzel szemben a 2001-ben felvett népszámlálás – gyaníthatóan – a valóságot tükrözi, és a lengyel származású személyek számának csökkenése természetes (és visszafordíthatatlan) folyamatnak látszik. A hátrányos

49 Lagzi Gábor: Etnikai tisztogatás vagy függetlenségi harc? Az Ukrán Felkelő Hadsereg (UPA) létrejötte, tevékenysége a második világháború során. *Pro Minoritate* 2003, 4. sz., 195–216. uó: Etnikai tisztogatások Ukrajnában – az Ukrán Felkelő Hadsereg (UPA) lengyelelleses fellépése 1943–1944-ben. In: Ablonczy Balázs – Fedinec Csilla (szerk.): *Folyamatok a változásban. A hatalomváltás társadalmi hatásai Közép-Európában a XX. században.* Budapest 2005, 205–219.

50 Wysiedlenia, wypędzenia i ucieczki, 1939–1959..., 86, 100.

51 Piotr Eberhardt: *Przemiany demograficzno-narodowościowe na Ukrainie 1989–2001. Przegląd Wschodni* 2003, 3. (31.) sz., 756.

történelmi (második világháborús veszteségek, népességcsere, repatriáció, erőteljes szovjetizálás), társadalmi (falusi lakosság dominanciája, értelmiség hiánya) és földrajzi (távol az anyaországtól, szórvány-helyzet) okokból kifolyólag az ukrainai lengyelség nem tud ellenállni az asszimilációs folyamatoknak. Piort Eberhardt lengyel demográfus véleménye szerint a beolvadás legfontosabb tényezőjét a vegyesházasságok magas arányában kell keresni, ami a közösség viszonylag kicsiny létszámával és szétszórtságával van összefüggésben.

Az ukrainai lengyelség létszámának csökkenése, 1989–2001 között⁵²

	Lengyel lakosság létszáma, ezer fő		Lengyel lakosság változása, 1989-2001	
	1989	2001	ezer fő	%
Zsitomir	69,4	49,0	-20,4	-29,3
Hmelnickij	37,6	23,0	-13,7	-37,3
Lemberg	26,9	18,9	-8,0	-29,7
Kijev városa	10,4	6,9	-3,5	-33,6
Tarnopol	6,7	3,8	-2,9	-43,2
Vinnicja	8,4	3,7	-4,7	-55,9
Ivano-Frankivszk	3,4	2,8	-0,6	-17,6
Rivne	3,0	2,0	-1,0	-33,3
Egyéb	54,3	34,0	-20,3	-37,3
Összesen	219,2	144,1	-75,1	-34,2

Fontos megjegyezni, hogy ellentétben más szovjetunióbeli lengyel közösségekkel, az ukrainaiak inkább az ukrán nyelvet, mintsem az oroszot veszik át. Az is jellemző, hogy az ukrainai kisebbségi közösségek közül a lengyelek rendelkeznek a legalacsonyabb anyanyelvi mutatókkal, azaz a nyelvvesztés folyamata eléggé előrehaladott állapotban van.

⁵² Piotr Eberhardt: Polacy na Ukrainie. Liczebność i rozmieszczenie ludności polskiej według ostatnich spisów powszechnych. <http://www.polenia-polska.pl/index.php?id=pwko02>

Ukrajna lakosságának nyelvi struktúrája a 2001-es népszámlálás alapján⁵³

Nemzetiség	Létszám (ezer fő)	A nemzetiség anyanyelve	Ukrán anyanyelvű	Orosz anyanyelvű	Egyéb anyanyelvű
százalékban					
Ukrán	37 541	85,2	–	14,8	–
Orosz	8 334	95,9	3,9	–	0,2
Fehérorosz	275,8	19,8	17,5	62,5	0,2
Moldáv	258,6	70,0	10,7	17,6	1,7
Krími tatár	248,2	92,0	0,1	6,1	1,8
Bolgár	204,6	64,2	5,0	30,3	0,5
Magyar	156,6	95,4	3,4	1,0	0,2
Román	151,0	91,7	6,2	1,5	0,6
Lengyel	144,1	12,9	71,0	15,6	0,5
Zsidó	103,6	3,1	13,4	83,0	0,5
Örmény	99,9	50,4	5,8	43,2	0,6
Görög	91,5	6,4	4,8	88,5	0,3
Tatár	73,3	35,2	4,5	58,7	1,6
Roma	47,6	44,7	21,1	13,4	20,8
Német	33,3	12,2	22,1	64,7	1,0
Gagauz	31,9	71,5	3,5	22,7	2,3
Egyéb	661,2	32,6	12,5	49,7	5,2
Összesen	48 457,0	–	67,5	29,6	2,9

Intézménytörténet

Az ukrainai lengyelség újjászerveződését a gorbacsovi peresztrojka tette lehetővé. Az első lengyel érdekvédelmi szervezet az 1988 júliusában megalakult Ukrainai Lengyel Kulturális-Oktatási Egyesület (Polskie Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe na Ukrainie, PSKOU) volt, amely a szovjet Ukrán Baráti Társaság alapjain alakult meg. 1989 végén kezdte meg működését a regionális kötődésű Lemberg-vidék Lengyel Kultúrájának Társasága (Towarzystwo Kultury Polskiej Ziemi Lwowskiej, TKPZL). A szervezet 1990 elején Lemberg városában 400 tagot számlált, Szamborban és Mościskban 800-at, és más kisebb településeket is sikerült alapszervezeteket nyitni.⁵⁴ 1990 májusában a kijevi lengyel nagykövetség kezdeményezésére összeült az ukrainai lengye-

53 Piotr Eberhardt: Przemiany demograficzno-narodowościowe..., 753.

54 Tadeusz A. Olszański: Historia Ukrainy XX w., Warszawa 1993, s. 309-310. Jellemző példa a rendszerváltás körüli állapotokra (pl. értelmiség, intézményi háttér hiánya), hogy amikor a TKPZL újságot kívánt elindítani, számos nehézséggel kellett szembenéznie. Egyfelől az ukrán városi hatóságok nem nézték jó szemmel ezt a kezdeményezést, másfelől nagyobb akadálynak bizonyult, hogy nem volt olyan újságíró, akit meg lehetett volna e feladattal bízni. Végül két lengyel szerkesztő érkezett Litvániából, akik korábban a „Czerwonij Sztandar” („Vörös Lobogó”) c. pártlapban dolgoztak. A „Gazeta Lwowska” első száma 1990 december végén jelent meg, nyomtatása Lengyelország területén történt. Stanisław Czerkas: Kultura polska we Lwowie po 1945 r. In: Elżbieta Treli-Mazur (red.): Powojenne losy..., 64. Az ukrainai lengyel sajtóról ld. még: Janusz M. Kupczak: Sprawy Polaków na Ukrainie w świetle „Dziennika Kijowskiego” (1992–1998). In: Janusz Albin – Janusz M. Kupczak (red.): Z badań nad wspólną problematyką państw Europy Środkowej i Wschodniej. Wrocław 2000, 161–184.

lek első kongresszusa. A találkozón az országban élő lengyelség egésze képviseltette magát (500 fő vett részt a tanácskozásokon), felszólították az ukrán parlamenti képviselőket, fogadják el a kisebbségekről szóló törvényt, illetve a kormányzat dolgozzon ki olyan programot, amely lehetővé teszi a szovjet korszakban elkobzott egyházi javak visszaszolgáltatását.⁵⁵ Az ukrainai lengyelség második kongresszusa 1991 októberében került megrendezésre, ahol is PSKOU alapjain megalakult az Ukrainai Lengyelek Szövetsége (Związek Polaków Ukrainy, ZPU). Mivel a szervezet megalakulásakor visszaélések történhettek, a ZPU-val szembenállók létrehozták saját szervezeteiket.⁵⁶ Egy évvel később jött létre az Ukrainai Lengyel Szervezetek Federációja (Federacja Organizacji Polskich na Ukrainie, FOPnU), amelyet 22 kisebb-nagyobb szervezet, civil társaság hozott létre, megőrizve a Federáción belül az önállóságukat. A Federáció esernyőszervezetként működik (jelenleg több mint száz tag alkotja azt), és az ország nyugati felében (Galícia, Volhínia, Bukovina) fejt ki tevékenységét, miközben a ZPU inkább a fővárosban és Közép-Ukrajnában (Zsitomir, Hmelnickij) van jelen.⁵⁷ Ugyanakkor mindkét szervezet hasonló programot próbál megvalósítani: megőrizni a lengyel közösség tagjainak nemzeti identitását, elősegíteni a kisebbségi oktatás fejlődését, koordinálni az ukrainai lengyel szervezetek munkáját.⁵⁸

Mint a fenti felsorolásból kitűnik, számos lengyel kisebbségi szervezet működik Ukrajna területén, de munkájukat nem lehet kielégítőnek nevezni. Amióta létezik a két nagy föderáció, állandó vitában állnak egymással, és ez értelemszerűen csökkenti a hatékonyságukat. Varsó közvetítésével voltak ugyan próbálkozások, hogy a két szervezetet egyesítsék (1994-ben létrejött egy Koordinációs Bizottság, amely a ZPU és a FOPnU közötti egyesülést készítette volna elő), de főleg személyes konfliktusok miatt ez eddig nem valósult meg. Problémának tűnik, hogy ezen szervezetek „kivonultak” az ukrán társadalmi-politikai életből (pl. nem lehet hallani a hangjukat sem az Ukrán Nemzeti Kisebbségek Fórumán, sem a köztársasági elnök mellett működő Nemzeti Kisebbségek Tanácsának ülésein), a lengyel kisebbség körében nem merült fel komolyabban a pártalapítás ötlete, s helyi és parlamenti választások során sem lehet deklaráltan lengyel származású jelölttel találkozni. Az igaz, hogy az országos szinten nem lenne esélye egy lengyel etnikai irányultságú pártnak vagy jelöltnek (2005-től ráadásul már egyéni jelöltek sem indulhatnak, hiszen teljesen listás lett a voksolás). Nem követelik továbbá erőteljesen a kisebbségeket megillető jogok betartását, a szovjet korszakban elkobzott, államosított ingatlanok, templomok visszaszolgáltatását.

A lengyel szervezetek magatartására jellemző volt, hogy amikor Lengyelország és Ukrajna között kitört a leMBERGI lengyel temetőről szóló vita⁵⁹, a helyiek passzív

55 Józef Szymański: Sytuacja prawna mniejszości polskiej na Ukrainie w XX wieku. In: Adam Bobryk (red.): Życie społeczne Polaków..., 39.

56 Marcin Krzyszycha: Mniejszość polska w niepodległej Ukrainie. Przegląd Polonijny 1996, 82. sz., 36–37.

57 Megjegyzendő, hogy a leMBERGI lengyel értelmiség ugyan kisebb létszámú, mint a hagyományosnak mondható kijevi (a 19. században – még a cári Birodalom részeként – az oroszországi lengyelség egyik legfontosabb központja volt a mostani ukrán főváros), de más helyzetben van. A leMBERGIEK nagyobb nemzeti öntudattal rendelkeznek, jobban megőrizték az anyanyelvüket, illetve az anyaország közelsége miatt, gyakrabban látogathatják a rokonokat. Ugyanakkor Lemberg az ukrán nacionalizmus fő bástyájának számít, ahol előítélet, fóbria mutatkozik a lengyel nemzetiségűek irányában, ami nem egy esetben akadályozhatja a lengyelek szakmai előremenetelét.

58 Beata Pyrzyńska: Aktywność społeczno-kulturalna i polityczna Polaków na Ukrainie. In: Małgorzata Alberska – Rafał Juchnowski (red.): Polska i Polacy poza granicami kraju w polskiej polityce i myśli politycznej XX wieku. Wrocław 2006, 325–326.

59 Lemberg Védőinek Temetője (Cmentarz Obrońców Lwowa) vagy ismertebb nevén a Lembergi Sasfőkök Temetője (Cmentarz Orłąt Lwowskich) az 1918-ban a lengyel–ukrán háborúban elesett lengyel katonák nyughelye (az első világháború után a Monarchiához tartozó Galiciát – a helyi ukránokat legyőzve – Lengyelországnak sikerült megszereznie; a Sasfőkök elnevezés

állásontra helyezkedtek és a kezdeményezést átengedték a lengyelországi félnek. A narancsos forradalom nem hozott jelentősebb javulást az ukrainai lengyel kisebbség életében, pedig Varsó minden lehető fórumon (mind belföldön, mind külföldön) teljes mellszélességgel kiállt a demokratikus változások mellett.⁶⁰ Magyarázatot adhat a szervezetek passzivitására az az adat, miszerint a Federáció 15-tagú vezetőségének majdnem fele nem rendelkezik felsőfokú végzettséggel, többségük nyugdíjas vagy egyenesen munkanélküli.⁶¹ A lengyel szervezetek alacsony szervezési potenciálja is mutatja, hogy komoly működési hiányosságok tapasztalhatók Ukrajnában. Példának okáért Federáció csupán a megalakulás után 3-4 évvel volt képes egy nagyobb szabású fesztivál, illetve egy tudományos konferencia megszervezésére.⁶²

Jellemző, hogy a homo sovieticus mentalitás (paternalizmus, aktivitás, megfelelő szervezethez hiánya) maradandó nyomokat hagyott a kisebbségi lelkekben is. Ennek példaként érdemes hosszabban idézni egy levelet, amelyet ZPU elnöke, Stanisław Kostecki intézett 1995-ben a „Wspólnota Polska” vezetőjének. Ebben az ukrainai lengyel kisebbség egyik vezető aktivistája részben technikai segítséget kér a lengyel féltől (Zsitomirban módszertani központot nyitni a lengyel nyelvtanárok részére; lengyelországi tankönyvek küldése; a „Dziennik Kijowski” c. lap ellátása fax- és írógépekkel; az ukrainai sajtó számára a lengyel kultúráról, történelemről, hagyományokról szóló kiadványok; lengyelországi partnerkapcsolatok kiépítése). A kérések egy jó része azonban komoly anyagi vonzatokkal járt, és látszólag az ukrainai lengyel kisebbség érdekeinek az egészét szolgálta, de a valóságban az alá- és felérendeltségi viszony megszilárdítását vonta maga után (jelentősen megnövelni a lengyelországi nyári táborok létszámát, főleg a csernobili gyermekek számára; segíteni azon felnőttek anyaországi látogatását, akik még sohasem jártak ott; karitatív segítség a rászoruló lengyelek számára; bizonyos kulturális együttesek vezetőit jutalomban részesíteni; az ukrainai hagyományőrző együttesek számára népviselet vásárlása; a ZPU elnöke, titkára és könyvelője számára fizetést megállapítani).⁶³ A felsorolásból világosan látszik, hogy számos olyan kérés (nem egy esetben egyenesen: követelés) fogalmazódott meg az ukrainai fél részéről, amelyet saját hatáskörben meg lehetett volna oldani és szükségtelen volt ennek teljesítését az anyaországi támogatóktól elvárni (pl. állandó fizetés a lengyel szervezet vezetőségének). Ráadásul mindezzel nem az aktivitás, a civil kurázi kialakulását segítették elő, hanem a régi reflexek, magatartásminta konzerválását (ti. minél több pénzt kihúzni a másik fél zsebéből).

az 1918-as novemberi harcok fiatal, kamasz résztvevőire utal). A szovjet korszakban a temetőt több alkalommal szándékosan lerombolták, újjáépítése 1989-ben kezdődhetett meg, lengyel pénzen. A renoválást számos alkalommal megnehezítette a város önkormányzata, amely a projektet ideológiai szempontból ellenezte (Lemberg az ukrán nacionalizmus fő központja, a temetőben pedig az ukrán függetlenségi törekvések ellenzői nyugszanak). A temető körül huzavona évekig elhúzódott, és a lembergi városvezetés ellenállását csak Kijev kifejezett nyomására sikerült felszámolni. A nekropoliát ünnepélyes keretek között 2005-ben adták át, ezen részt vett a két ország államfője is.

60 Henryk Stroński: Między ujawnieniem a odrodzeniem. Polacy w niepodległej Ukrainie w latach 1991–2005. In: Zdzisław Winnicki (red.): Polska mniejszość narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej. Nowe problemy i wyzwania wobec współczesnych przemian w państwach regionu. Wrocław 2005, 193–194.

61 Henryk Stroński: Między patriotyzmem a konformizmem. Z historii losów inteligencji na Ukrainie po II wojnie światowej. In: Elżbieta Treli-Mazur (red.): Powojenne losy inteligencji kresowej. Opole 2007, 44.

62 Władysław Strutyński: Dynamika rozwoju polskich organizacji społecznych we współczesnej Ukrainie. In: Bohdan Halczak (red.): Mniejszości narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej po upadku komunizmu. Zielona Góra 2006, 288.

63 List do prezesa Stowarzyszenia „Wspólnota Polska”. In: Jerzy Szałacki: Jak trudno być Polakiem. Kijów 1997, 223–225.

Oktatás

1946-ban még 105 lengyel tanítású elemi iskola és két középiskola volt Ukrajna területén, de a repatriációs hullám, illetve a szovjet politika következtében csak minimális szinten maradhatott meg az anyanyelvű oktatás (csupán két leMBERGI iskola volt lengyel nyelvű). Ennek megfelelően a rendszerváltás után az alapoktól kellett az oktatási hálózatot kiépíteni, miközben figyelembe kellett venni az Ukrajnára jellemző specifikus helyzetet (ti. a lengyel származású gyerekek döntő hányada nem ismeri kielégítő módon az anyanyelvét). Az ukrajnai lengyelség gyenge érdekérvényesítő és szervezeti potenciálját mi sem jellemzi jobban, mint az a tény, hogy 1991 és 2002 között nem történt önálló iskolalétrehozási kezdeményezés.⁶⁴

2006 elején a következőképpen nézett ki a lengyel nyelvű oktatás helyzete Ukrajnában. Létezett öt teljesen lengyel tannyelvű iskola (kettő Lembergben, amelyek még a szovjet időben is működhettek, 2002-ben nyitotta meg kapuit Mościskban és Gródek Polskiban, míg egy évvel később Strzelcyszókban). Ezen kívül működött még nyolc kétnyelvű iskola, 13 intézményben kötelező tárgyként oktatták a lengyelt, és 23-ban, mint fakultatív tantárgyat.⁶⁵ Összesen 5250 diák tanult általános vagy középiskolai szinten, valamilyen formában lengyel nyelvet, valamint közel 10 ezer gyermek vett részt ún. hétfévi iskolákban folyó oktatásban. Jellemző módon, az ukrajnai lengyel kisebbségi oktatás túlnyomórészt az utóbbi helyeken valósul meg, hiszen egy iskola, plébánia, vagy valamilyen szervezet épületében, hétfévenként megszerveződő oktatás olcsóbb és kényelmesebb, mint az állami intézményhálózatban. Ezzel együtt kijelenthető, hogy a lengyel származású gyermekek csak kisebb hányada részesülhet anyanyelvi oktatásban. A lengyeltanárok tekintetében a helyzet jobbnak mondható, mint Fehéroroszországban, hiszen Ukrajnában a 430 tanárból 87 Lengyelországban szerzett diplomát, 36-an pedig Lublinban részesültek egy- vagy kétéves módszertani továbbképzésben.⁶⁶

Összegzés

Az ukrajnai lengyel kisebbség semmiféle formában nem jelent politikai problémát a többségre nézve (elfogadja az ország függetlenségét, nincsenek autonómia-törekvések), a kisebbségi közösség sem létszámában, sem társadalmi helyzeténél fogva nem játszik különösebb szerepet, még lokális szinten sem.⁶⁷ Az ukrajnai lengyelség intézményhálózata nem működik hatékonyan (túl sok szervezet túl kevés munkát végez), azt az anyaország hathatós anyagi támogatása nélkül nem lehetne fenntartani. Ott

64 Władysław Strutyński: Polska oświata na Ukrainie. Rocznik Lubuski 2004, 30. sz., 209. A szerző szerint ez azért is történhetett meg, mert vannak olyan ukrajnai lengyel szervezetek, amelyek inkább folklór együttes létrehozásában és fenntartásában érdekeltek (ebből könnyebb pénzhez jutni), mintsem küzdeni a lengyel nyelvű oktatásért, amely az ukrán hatóságok hatáskörébe tartozik.

65 Összehasonlításképpen érdemes megemlíteni, hogy a 2004/2005-ös tanévben Ukrajna területén 16800 ukrán, 2965 orosz, 98 román, 11 moldáv, 61 magyar, 5 zsidó, 1 krimi tatár tanítási nyelvű iskola létezett, ezen kívül 2339 kétnyelvű (javarészt ukrán–oros) tanítási intézmény működött. Beata Pyrzyńska: i.m., 310.

66 Julia Sierkova: Szkolnictwo polskie na Ukrainie. http://www.wspolnota-polska.org.pl/index.php?id=o_Vfor02

67 Ebből a szempontból alapvetően különbözik például a hasonló létszámú kárpátaljai magyarságtól, amely egy adott területre koncentráldik (bizonyos területeken többséget is alkot), nyelvét, identitását megőrizte, működő intézményhálózattal rendelkezik és nem elhanyagolható tényező az anyaország külpolitikájában.

maradhat meg – véleményem szerint – középtávon Ukrajnában a lengyel kisebbség, ahol közösség tagjai állandó kapcsolatban állnak a lengyel nyelvvel (pl. határ menti települések, ahol fogható a lengyel tévé és rádió), kifejlődött a nemzeti öntudatuk, és ahol működő katolikus plébánia található. Azokon a területeken, ahol ezek a lehetőségek nem adóttak (nincs lengyel hittan, kikristályosodott identitás, kapcsolat az élő nyelvvel), pár évtizeden belül eltűnik a lengyelség, és az ukrán vagy az orosz nemzeti közösség létszámát fogják gyarapítani.⁶⁸

Fontos hangsúlyozni, hogy a lengyel kisebbség csak egy része azonosul érzelmileg az anyaországgal (főleg, akik a határ mentén élnek és a családi hagyományokban elevenen él a Lengyelországhoz való kötődés), a mindennapokban csak egy része használja az anyanyelvét (ez főleg az idősebb generációra jellemző), a többség otthon ukrán nyelven beszél. A fiatalok és a középnemzedék (a második világháború után születettek) tagjai hajlamosak pragmatikus módon közelíteni a kisebbségi lét-hez (lehetőség lengyelországi ösztöndíjra, munkavállalásra). Világosan látszik, hogy identitásában, szervezettségében, befolyásában az ukrainai lengyelség rosszabb helyzetben van a fehéroroszországinál, s Varsó külpolitikájában Ukrajna irányában kevésbé hangsúlyos szerepet játszik a kisebbségi kérdés, mint például Litvánia vagy Belorusz esetében.

68 Oleg Gorbaniuk – Julia Gorbaniuk: Proces wynarodowienia Polaków na Ukrainie: uwarunkowania, aktualny stan, przyszłe zagrożenia. In: Marek Szczerbiński – Tadeusz Wolsza (red.): Przyszłość, teraźniejszość i przyszłość Polaków na Wschodzie. Gorzów Wielkopolski 2001, 400–401.

A lengyel állam kisebbségi támogatáspolitikája

Bevezetés

A legtágabb értelemben vett támogatáspolitikában, amely anyagi vagy szellemi szempontból hivatott segíteni a Keleten élő lengyeleket, a lengyel parlament felsőháza, a Szenátus játssza a kulcsszerepet. Ez a szerv ténylegesen koordinálja a határon túli nemzetpolitikát, és erre a célra az állami költségvetésből elkülönített forrásokból a legnagyobb összegek felett rendelkezik. A támogatáspolitikát másik tényleges alakítója a Wspólnota Polska (Lengyel Közösség) közalapítvány, amely a világ minden táján élő lengyelségét hivatott összefogni (tehát afféle „Lengyelek Világszövetségeként” működik). A volt Szovjetunió és Közép-Európa országaiban élő lengyel kisebbség számára a varsói kormányzat külön alapítványt is létrehozott, amely többnyire technikai jellegű segítséget nyújt az érintetteknek. Ebben a fejezetben nem szabad megfeledkezni az állami televízió alá tartozó TVP Poloniáról sem, amely visszacsatoló rendszerként végzi tevékenységét: bemutatja az anyaországi nézőknek a világon szétszóródott lengyelség sorsának alakulását, egyben a Polónia számára, éljen Keleten vagy Nyugaton, a lengyelországi politikai, kulturális, társadalmi vagy gazdasági eseményekről szolgáltat információkat. A volt Szovjetunió területén élő lengyel közösségek értelmiségi bázisának kiszélesítését alapozzák meg az anyaországi ösztöndíjlehetőségek, illetve az innen érkező vendégtanárok.

Szenátus

1989-ben, a lengyel rendszerváltás évében egyetértés volt a politikai erők között, hogy a törvényhozás felsőháza, a Szenátus váljon a határon túli lengyelek fő patronusává.⁶⁹ Egyrészt ez a történelmi hagyományok okán történt (már a két világháború között is a szenátus volt a felelős a határon túl élő lengyelek ügyeiért), másfelől az az Andrzej Stelmachowski lett a ház első elnöke (1989–1991), aki szíven viselte a Polónia ügyét. A Szenátus alá rendelték a külföldön élő lengyelek támogatására szolgáló legnagyobb pénzügyi forrásokat. Ezen kívül szakbizottság (Komisja Spraw Emigracji i Łączności Polaków za Granicą – Emigrációs és Határon Túli Lengyelek Bizottsága) monitoringozza a határon túliak jogi helyzetét, tartja a kapcsolatot a Polónia képviselőivel; a Szenátus elnöke (marsallja) a Polóniához köthető rendezvények, kezdeményezések védnöke, támogatója. Tehát de facto a felsőház a Polónia fő támogatója, s nem de iure, mert a Szenátus ilyen jellegű funkciója nem került bele az alkotmányba.

A kezdeti években, egészen 1993-ig a Wspólnota Polska kapta meg a lengyelség támogatására kiutalt összeget, 1994-től kezdődően pedig más alapítványok, szervezetek is igényelhettek a felsőháztól pénzeket. Eleinte a Keleten élő lengyelek megsegítésén volt a fő hangsúly, nem véletlenül, hiszen – a nyugati lengyel emigrációval ellentétben – sokkal rosszabb helyzetben találta őket a rendszerváltás mind társadalmi, mind politikai szempontból. Ennek a támogatásnak köszönhetően éledt újjá a volt

⁶⁹ A lengyel törvényhozás kétkamarás: a 460 fős alsóházból (Szejm) és a 100 fős felsőházból (Szenátus) áll.

Szovjetunió területén a lengyel kulturális, oktatási élet, s erősödött meg a helyi lengyel kisebbség kapcsolata az anyaországgal.⁷⁰

A Szenátus által a határon túli lengyelek megsegítésére fordított összeg, ezer zloty⁷¹

1990	1187,9	1999	40279
1991	4169,5	2000	46641
1992	4364,3	2001	48967
1993	4994,7	2002	44983
1994	6870	2003	46074
1995	12474	2004	44892
1996	17788	2005	48105
1997	18440	2006	50869
1998	31374	2007	74576

A Szenátus 1997. március 4-én és 5-én tartott ülése teljes egészében a határon túli lengyelek problematikájának lett szentelve. Első alkalommal került terítékre ez a kérdés a törvényhozás plenáris fórumán, ahol szót kaptak szakpolitikusok, szakemberek, a katolikus egyház képviselői, illetve maguk az érintettek is. Az üléseken a határon túli politikai aktuális kérdéseit, hatékonyságát vitatták meg. A másik ilyen jellegű ülésre a felsőházban 2002. április 30-án került sor, itt felszólalt Aleksander Kwaśniewski köztársasági elnök, Marek Borowski, a Szejm elnöke, a kormány képviselője, és természetesen a határon túli lengyelek képviselői is. A Szenátus kezdeményezésére lett elfogadva az alsóházban 2002. március 20-án az a törvény, amely május 2-át a Polónia és a határon túli lengyelek napjává nyilvánította (Dzień Polonii i Polaków za Granicą).⁷² A Szenátus – élve az alkotmány adta lehetőségekkel – maga is kezdeményezett törvényt, például a lengyel igazolványról (ld. külön fejezetben).

2002-ben jött létre a Szenátus elnöke mellett működő Határon Túli Lengyelek Konzultációs Tanácsa (Polonija Rada Konsultacyjna). Ebben a szervben a legnagyobb lengyel szervezetek képviselői vehetnek részt, évente legalább egyszer ül össze és véleményezi a Szenátus Polónia politikáját. Az USA, Latin-Amerika és Európa lengyelségének képviselői mellett az ukrainai és fehéroroszországi lengyel kisebbség is képviselteti magát a Tanácsban.⁷³ Az anyaország és a határon túli, így a Keleten élő lengyelség kapcsolattartásának fontos fóruma a Polónia és a határon túli lengyelek kongresszusa (Zjazd Polonii i Polaków z Zagranicy), amelyen a világ lengyelsége képviselteti magát. Először 1992. augusztus 19-23. között került sor erre a találkozóra, majd 2001. április 28. és május 2. között. A harmadik kongresszuson 2007. szeptember 22–26. között került megrendezésre (ekkor írta alá a

70 Andrzej Stelmachowski: Sprawy polonijne z perspektywy organizacji pozarządowej. Rocznik polskiej polityki zagranicznej 2000, 293–294.

71 Senat na rzecz Polonii w 2007 roku. <http://www.senat.gov.pl/k7/polonia/2008/2007pol.pdf>. Egy lengyel zloty megközelítőleg 70 forint.

72 Ebben az aktusban elsősorban nem annyira patrióta, nemzeti törekvések megnyilvánulását kell látni, hanem inkább pragmatikus megfontolásokat. Lengyelországban ugyanis május elseje mellett május harmadika is állami ünnep (ekkor fogadták el 1791-ben az első lengyel alkotmányt), így célszerű volt kitölteni valamivel a két ünnep közötti űrt.

73 Megjegyzendő, hogy a ZPB-n belüli konfliktus nyomot hagyott a Tanács összetételében. Ugyanis 2005 márciusában megszűnt a rezsim-hű Tadeusz Kruczkowski tagsága, helyére Anzelika Boryst választották be.

lengyel parlamentben Lech Kaczyński államfő a lengyel igazolvány bevezetéséről szóló törvényt).⁷⁴

Wspólnota Polska

A Wspólnota Polska (Lengyel Közösség) 1990 februárjában jött létre, a Szenátus akkori elnöke, Andrzej Stelmachowski kezdeményezésére. A szervezet célja megerősíteni a Polónia és a határon túl élő lengyelek kapcsolatát az anyaországgal, az anyanyelvvél és a kultúrával, illetve segítséget nyújtani a honfitársaik különböző jellegű szükségleteiben. Wspólnota Polska közalapítványnak számít, főbb célt lehet megkülönböztetni: a poloniás oktatás segítése; a lengyel alkotó közösségek támogatása és integrálása (fesztiválok, néptánc és kórustalálkozók, sportversenyek szervezése); a Keleten élő lengyel közösségek társadalmi, gazdasági aktivitásának (lokális, önkormányzati), támogatása; karitatív segítségnyújtás; a Keleten megjelenő lengyel nyelvű sajtó támogatása; a lengyel televíziós és rádiós műhelyek segítése; a lengyel szakok és lektorátusi helyek támogatása; a határon túl élő lengyelek életével, tevékenységével kapcsolatos dokumentáció gyűjtése.⁷⁵

A Wspólnota Polska egyébként a lengyel állam nagyobb városaiban kirendeltségekkel is rendelkezik. Jelzi a WP fontosságát a lengyel közéletben, hogy 2008 májusában a szervezet élére Maciej Płażyńskit választották meg elnökül, aki korábban a jelenlegi kormánypárt, a Polgári Platform (PO) alapító tagja volt, 1997–2001 között a Szejm elnöke, jelenleg pedig (2009) az ellenzéki Jog és Igazságosság parlamenti képviselője. Tehát a legnagyobb poloniás szervezetet egy ismert és elismert személy vezeti.

Wspólnota Polska iskolaépítési támogatása⁷⁶

Hely	Időszak	Összeg
Grodno (Fehéroroszország)	1994–1996	4,2 millió złoty
Volkoviszsk (Fehéroroszország)	1996–1999	10,153 millió złoty
Gródek Podolski (Ukrajna)	1999–2002	9,914 millió złoty
Strzelczyski (Ukrajna)	1995–96, 1999–2003	6,287 millió złoty
Mościski (Ukrajna)	1998–2003	5,801 millió złoty
Dovbis (Ukrajna)	1996–97	1,611 millió złoty

74 Raport. Polityka państwa polskiego..., 243–248.

75 Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”. <http://www.wspolnota-polska.org.pl/index.php?id=intro>

76 Sebastian Gerhardt: Polska Polityka Wschodnia. Die Außenpolitik der polnischen Regierung seit 1989 gegenüber den östlichen Nachbarstaaten Polens (Russland, Litauen, Weißrussland, Ukraine). Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie im Fachbereich III der Universität Trier. Trier 2003, 217. (Kézirat a szerző birtokában.) Ld. még Andrzej Chodkiewicz: Inwestycje oświatowe Stowarzyszenia „Wspólnota Polska”. In: Janina Zawadowska – Krystyna Staroń – Mirosław Sielatycki (red.): i.m., 229–231.

Az ún. „Lengyel Házak” építésére, renoválására, berendezésére fordított összeg⁷⁷

Hely	Időszak	Összeg
Vilnius (Litvánia)	1995–2001	21,352 millió zloty
Scsucsin (Fehéroroszország)	1994–1998	1,87 millió zloty
Lida (Fehéroroszország)	1994–1997	1,7 millió zloty
Vicebsk (Fehéroroszország)	1999–2001	1,419 millió zloty
Iwieniec (Fehéroroszország)	2000–2003	1,315 millió zloty
Mohilev (Fehéroroszország)	1995–1997	1,25 millió zloty
Minszk (Fehéroroszország)	2000–2002	908 000 zloty
Navahrudak (Fehéroroszország)	2003	400 000 zloty
Zsitomir (Ukrajna)	1997–1999	1,15 millió zloty

A Keleten Élő Lengyelek Megsegítése Alapítvány

A Keleten Élő Lengyelek Megsegítése Alapítványt (Fundacja „Pomoc Polakom na Wschodzie”) a lengyel kormány hívta életre egy 1991 novemberében elfogadott határozatával, maga a szervezet 1992-ben kezdte meg a működését.⁷⁸ Az alapítvány célját a létrehozó a következőképpen fogalmazta meg: segíteni és támogatni a volt Szovjetunió területén és volt szocialista országokban élő lengyeleket, az alábbi célok mentén: a lengyelség fenntartása a lengyel nyelv, kultúra és nemzeti hagyományok népszerűsítése révén; a lengyel etnikai csoport társadalmi, szakmai és anyagi helyzetének a javítása; a többségi és kisebbségi közösségek közötti kapcsolat elmélyítése és Lengyelország számára kedvező klíma létrehozása; a Nyugaton élő lengyelek támogatásának a megnyerése Keleten élő honfitársaik számára. A fentiek megvalósítása érdekében az alapítvány számos programot működtet. A legfontosabb közülük a lengyel nyelvű sajtó támogatása, amelynek keretében a lengyel lapok⁷⁹, rádió-, illetve televízió állomások anyagi, szakmai (újságírók továbbképzése) és technikai (számítógép, fénymásolók) jellegű segítséget kapnak. A felsőoktatásban a polonisztikai tanszékek, műhelyek, lectorátusok jogosultak a támogatásra (lengyelországi ösztöndíjak). Az alapítvány támogatása megőrökíteni hivatott a lengyelség keleti jelenlétét, és segíteni a nemzeti kultúra fennmaradását (népművészeti együttesek, csoportok működésének segítése). A szervezet – nagy lengyelországi könyvkiadókkal együttműködésben – könyveket juttat el az azt igénylő könyvtáraknak, valamint a rászorulóknak számára karitatív segítségnyújtást (gyógyszer, élelmiszer, ruha) is végez. A lehetőségekhez mérten az alapítvány támogatja a helyi lengyelek gazdasági aktivitását is (pl. kapcsolatteremtés az anyaországi vállalatokkal, szakmai továbbképzések). Az alapítvány javarészt lengyel költségvetési forrásokból látja el feladatát.

⁷⁷ Uott., 219.

⁷⁸ O fundacji. Cele programowe. <http://www.pol.org.pl>

⁷⁹ Az alábbi lapokról van szó (a példányszám a 2000-es állapotokat tükrözi): Litvánia – Kurier Wileński (2,5 ezer példány), Nasza Gazeta (5 ezer), Magazyn Wileński (4,3 ezer); Fehéroroszország – Głos znad Niemna (8 ezer); Ukrajna – Gazeta Lwowska (3 ezer), Dziennik Kijowski (3 ezer), Głos Podola (3 ezer), Krynica (5 ezer). Sebastian Gerhardt: i.m., 222.

A Keleten Élő Lengyelek Megsegítése Alapítvány által megítélt támogatások, ezer zloty⁸⁰

Tevékenység	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Sajtó	97,4	392	540	787,5	1037	1207	1212	857	1087
Tévé, rádió	38,5	120	150	150	577	530	789	589	689
Felsőoktatás	–	100	130	132	141	306	215	119	–
Keleten élő lengyelek	–	–	100	142	185	260	260	193	400
Lengyel könyvek	–	–	–	55	80	–	–	–	–
Könyvtárak	45	–	130	75	30	75	42	166	500
Kultúra	–	–	–	–	–	248	296		
Egyház	–	–	–	–	250	450	399	–	–
Összesen	413	1053	1265	1286	2523	3336	3686	2453	3826

Semper Polonia Alapítvány

A Semper Polonia Alapítvány 1997-ben jött létre, tiszteletbeli elnöke a Rzeczpospolita államfője, működését a külügyminisztérium felügyeli, és a szervezet állandó jelleggel együttműködik az oktatási, kultusztárcával, illetve a Szenátussal.⁸¹ Az alapítvány célja segíteni a poloniás közösségeket; a nemzetközi fórumokon építeni a lengyel lobbit, népszerűsíteni a lengyelség gazdasági, kulturális, tudományos eredményeit, valamint megőrizni a lengyel nemzeti örökséget Lengyelországban és a világban. A szervezet a működését a lengyel felsőház, illetve más természetes vagy jogi személyektől származó támogatásából biztosítja.

Az alapítvány számos programot működtet. Az egyik ilyen program az 1998-ban indult „Esély az érettségizőknek” nevet viseli, és az értelmiségi bázis növelését kívánja elérni. A célközönséget azon litvániai és fehérorosz, 2007-től kazah, moldáviai, romániai, ukrainai és lett lengyel származású középiskolás diákok alkotják, akik szülőföldjükön akarnak továbbtanulni. A program keretében a hétvégeken a diákok tanfolyamokon vehetnek részt, ahol felkészítik őket az érettségi tantárgyakból, illetve – ha szükséges – az államnyelvekből (litván, lett, fehérorosz) is. 2007-ig 6 ezer diák részesült ilyen jellegű képzésben. Az „Ösztöndíjprogram” keretében azok a fiatalok kapnak anyagi támogatást, akik lengyel származásúak, lengyel tanítási nyelvű középiskolában érettségiznek és a szülőföldjükön folytatnak egyetemi vagy főiskolai tanulmányokat. A támogatás feltételei között szerepel, hogy az érintetteknek jól kell beszélnie lengyelül, megfelelő tanulmányi átlaggal kell rendelkeznie és aktívan részt kell vennie a helyi lengyelség életében. 2007-ig összesen 12 ezer fiatal kapott ilyen jellegű ösztöndíjat, a támogatás a helyi lengyel diplomáciai képviselőten keresztül került kifizetésre.⁸² A „Mentsük meg a feledéstől” c. alprogram a lengyel Keleti Végek országaiban (Lettország, Litvánia, Belorusz, Ukrajna, Moldávia) működik, s célja a lengyel kultúrával kapcsolatos történelmi helyek, emlékek megőrzése, az erről szóló információk archiválása, dokumen-

⁸⁰ Gerhardt: i.m., 221.

⁸¹ <http://www.semperpolonia.pl>.

⁸² A 2006/2007-es tanévben 1881 egyetemista, főiskolás kapott ösztöndíjat a program keretében (Fehéroroszország: 358 fő; Litvánia: 520 fő; Ukrajna 445 fő), a 2007/2008-as tanévben pedig 1691 hallgató (Fehéroroszország: 314 fő; Litvánia 593 fő, Ukrajna 395 fő).

tációja (ennek keretében az alapítvány támogatja a könyvkiadást, felfedező túrák és tanulmányi versenyek megszervezését). Az „Ex Libris Polonia” keretében könyvtárak, felsőoktatási intézmények, egyházközségek számára vásárol az alapítvány könyveket, módszertani (pl. térképek, falitáblák), valamint audiovizuális és számítástechnikai eszközöket, amelyeket a lengyel diplomáciai képviselő közvetítésével kapnak meg az érintettek.⁸³

TV Polonia

Fontos kultúrákövetítő szerepet tölt be, mind a határon túl, mind az anyaország területén élő lengyelek számára a TV Polonia. 1992-ben született kormányzati döntés egy, a külföldön élő lengyelek számára sugárzó televízióadás elindításáról, a műsorsugárzás 1993. március 31-én kezdődött meg. A tévé a célközönsége kezdettől fogva a határon túli lengyelek voltak (nomen est omen), s bár voltak az adó nevét illetően vetődtek fel kétségek (ugyanis a Keleten élő lengyelek nem tagjai a Polóniának), de a választás legalább világossá tette a külföldi (és kevésbé tájékozott) néző számára, hogy a TV Polonia egy Lengyelországból sugárzott, lengyel nyelvű adó.

Eleinte a TV Polonia a lengyel állami csatorna (TVP 1 és TVP 2) programjait ismételte, s csak pár hónap elteltével kerültek adásba saját készítésű műsorok. Problémának bizonyult, hogy a Keleten élő lengyel közösségek – rossz gazdasági helyzetükből kifolyólag – nem voltak képesek beszerezni a tévé vételére alkalmas megfelelő felszerelést (parabola-antenna, dekóder). Ezért 1993-ban a külügyminisztérium és a „Wspólnota Polska” kezdeményezésére a lengyel állami csatorna országos gyűjtést rendezett a Keleten élő lengyelek számára, amelynek eredményeképp pár száz vevőkészülék megvásárlása vált volna lehetővé, azonban az akció nem bizonyult sikeresnek, nem sikerült a megfelelő pénzüsszeget összegyűjteni. Alternatív megoldásként a TV Polonia helyi kábelhálózatokba való beemelése (a volt Szovjetunió területén a kábelcsatornák lassan terjedtek el, ráadásul ez a lehetőség szinte kizárólag a városi lakosságot érintette, miközben a lengyel lakosság zömében falvakban él), illetve regionális, földi adókon való szórása merült fel (ebben az esetben mindig meg kellett állapodni az adott ország megfelelő hatóságaival és csak a tömbben élő lengyelség számára vált elérhetővé).⁸⁴

A TV Polonia törvényi kötelezettsége egyfelől Lengyelországról valós és maximálisan plurális képet nyújtani a külföldi néző számára (ebbe a feladatba beletartozik a politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális eseményekről való hiteles tájékoztatás), másfelől integrálni a külföldön élő az anyaországi lengyelséget. A televízió próbálja megőrizni a határon túl élők nemzeti identitását, elősegíteni az anyanyelv megőrzését, a történelmi és a jelenre vonatkozó ismeretek terjesztését. A TV Polonia adását jelenleg vagy kábelszolgáltatókon (pl. Litvánia, Lettország, Belarusz), földi adók segítségével (Litvánia, Ukrajna) vagy műholdon keresztül lehet fogni.⁸⁵

83 Sprawozdanie z działalności Fundacji SEMPER POLONIA w 2007 r.

http://www.semperpolonia.pl/index.php?option=com_docman&Itemid=62

84 Krzysztof Nowak: Telewizja Polonia nośnikiem kultury w środowisku Polaków na Wschodzie. In: Tomasz Gąsowski (red.): Państwo polskie..., 250–252.

85 Misja Programu Satelitarnego TV Polonia. <http://www.tvp.pl/polonია/o-antenie>

Állami ösztöndíjak

A kisebbségi közösségek fiataljai számára kiemelkedő jelentőséggel bír az anyaországban megítélt ösztöndíj, hiszen ennek köszönhetően nemcsak képzettséget, végzettséget szerez az illető, hanem megerősödhet nemzeti identitásában is. A lengyel állam 2004-ig érvényben lévő, lengyel származású fiatalokra vonatkozó ösztöndíj-lehetőségei a következők voltak: a legfontosabb ezek közül a lengyel Oktatási Minisztérium (Ministerstwo Edukacji Narodowej, MEN) által odaítélt ösztöndíj. Alapkövetelmény egy sikeres vizsga letétele, amelyet a lengyel nagykövetségen vagy konzulátuson szerveznek meg (egy nyelvi és az adott szakra vonatkozó írásbeli, valamint szóbeli vizsga egy ad hoc bizottság előtt). A jelentkező személy lengyel származását a diplomáciai kirendeltség munkatársai állapítják meg.

A sikeres vizsgát tett jelölt tandíjmentességet élvez, és 10 hónapon keresztül részesül ösztöndíjban (a minimálbér 150%-a) és lakhatási támogatásban. Egyébként a fogadó lengyel fél határozza meg azt a szakot, ahol majd a sikeres vizsgát tett fiatal továbbtanulni fog. A MEN felfüggesztheti az ösztöndíj folyósítását, ha az illető személynek évet vagy félévet kell ismételnie, nem legalizálja a lengyelországi tartózkodását, az ösztöndíj visszavonható többszörös évismétlésnél, vagy ha az ösztöndíjas nem a valóságnak megfelelő információkat adott meg a jelentkezéskor, továbbá ha a felsőoktatási intézményben fegyelmi vétséget követett el. Az állami ösztöndíjast a következő szociális segély illeti meg: folyamodhat berendezkedést segítő támogatásért (csak az első évben érvényes, távoli ország, pl. Kazahsztán, állampolgáraitra vonatkozik); vis maior (haláleset a családban, lopás, stb.) vagy diplomamunka írása esetén. A MEN a sikeres vizsga után felajánlhat olyan lehetőséget is, hogy az illető nem fizet tandíjat, de nem kap sem ösztöndíjat, sem lakhatási támogatást. Két év után az illető folyamodhat a teljes MEN ösztöndíjért. 2004-ig a MEN ösztöndíjasok közel fele ilyen lehetőségek mellett tanulhatott Lengyelországban.

A Keleten élő lengyel fiatalok folytathatnak ugyanúgy felsőfokú tanulmányokat, mint a külföldi diákok. Ebben az esetben a hallgató nem részesül ösztöndíjban és tandíjat fizet (intézménytől és szaktól függően 1-6 ezer euró félévente). Az adott egyetem rektorától lehet kérvényezni a tandíjmentességet, de a mindennapi kiadásokat így is saját forrásból kell fedezni, ami – tekintve a volt Szovjetunió tagállamainak gazdasági lehetőségeit – csak keveseknek adatik meg. Ha a hallgató maga fizeti a tandíját, nem folyamodhat a MEN ösztöndíjért, csak más alapítványok, egyesületek anyagi támogatásában bízhat. A következő lehetőség, ha a Lengyelországban továbbtanulni kívánó diák magánszemély vagy a Keleten élő lengyelek támogatásával foglalkozó alapítvány (Wspólnota Polska, Fundacja Pomocy Polakom na Wschodzie), esetleg önkormányzat (pl. polgármester, képviselőtestület) segítségét szerzi meg. Itt is lehetséges a rektor által megítélt tandíjmentesség, két év tanulás után lehet folyamodni a MEN ösztöndíjért.⁸⁶

Ez a rendszer a fogadó lengyel fél számára rugalmasságot biztosított (a hallgatók létszámát és a szakokat illetően), ugyanakkor jogilag nem volt szabályozott (Varsó 1989-et követően az ún. „harmadik világ” számára indított programot folytatta, csak ezúttal lengyel származású személyek voltak a kedvezményezettek), és szinte kizárólag

86 Małgorzata Głowacka–Grajper – Robert Wyszynski: Kształcenie polskiej inteligencji z Białorusi, Litwy i Ukrainy w Polsce – idee, realia, konteksty. In: Robert Wyszynski (red.): Mniejszość polska na rozdrożu. Studenci i absolwenci uczelni polskich pochodzący z Litwy, Białorusi i Ukrainy. Warszawa 2005, 5–8.

az odaítélő fél jóindulatától függött. A keleti határ mellett fekvő országokból, illetve Kazahsztánból fiataljai mindezek ellenére azért vállalták, hogy fiatalon (a volt Szovjetunió területén az érettségit rendszerint 17 éves korban tették le) elszakadnak családjuktól és külföldre mennek, mert meg akartak jobban tanulni lengyelül és az anyaországi tanulmányi lehetőségek is vonzóbban voltak (Lengyelország „nyugati” országnak számított az 1990-es években; ösztöndíj, kollégium térítésmentesen stb.). A Litvániából (és részben az Ukrajnából) érkezett diákok számára a fenti érveken túl az is a kiutazás mellett szólt, hogy a középiskola után lengyelül folytathatták tovább a tanulmányaikat.

Nyelvtanítás Keleten

A lengyel állam megfelelő képzettségű tanárok kiküldésével is elősegíti a Keleten élő lengyel közösségek fennmaradását. Mint ismeretes, a szovjet korszakban csak minimális szinten létezett lengyel nyelvű oktatás (a litván és ukrán tagköztársaság területén), de már 1989-ben sikerült tanárokat kiküldeni (Lettország, Kazahsztán), majd az akció egyre szervezettebb formát öltött. A vendégtanárok kiküldését az 1991-ben létrehozott Tanártovábbképzési Központ (Centralny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli, CODN) koordinálta és jelenleg is koordinálja (1989–1991 között az oktatási minisztériumra hárult a feladat). A CODN végzi a jelöltek toborzását, bírálja el a beadott kérvényeket, készíti fel a kiutazó pedagógusokat, szervezi meg az utazásukat, illetve tartja a kinn dolgozó tanárokkal a kapcsolatot. A kiutazóknak lehetőség szerint bölcsész diplomával (polonisztika, nyelvtanár, történelem), illetve minimum kétéves szakmai gyakorlattal kell rendelkezniük, ismerniük kell az orosz vagy a fogadó ország nyelvét (de legalább az angol, francia vagy német nyelvet), jó egészségi állapotban kell lenniük (ez főleg az ázsiai kontinens iskoláira vonatkozik, hiszen pl. Szibériában vagy Kazahsztánban az európai ember számára a klíma szélsőséges).

Ukrajnába és Fehéroroszországban az 1991–1992-es tanévben utaztak nagyobb létszámban pedagógusok (az oktatási tárcák közötti megállapodásának megfelelően). Az 1990-es évek végén megnőtt az ukrainai meghívások létszáma, ami a lengyel nyelv növekvő népszerűségével függött össze. A kezdeti időszakban hiányoztak a tankönyvek, a módszertani kézikönyvek⁸⁷, problémát okoztak a klimatikus viszonyok, a legtöbb esetben a lakáskörülmények sem voltak ideálisak. A tanárok akklimatizálásában segítséget nyújtottak a helyi lengyel szervezetek, a lengyel konzulátus, és az anyaországból is megindult a technikai segítség (tévé-, és rádiókészülékek, újságok, kollégium térítésmentesen, stb.). 1989 és 2000 között összesen 465 tanár utazott ki 9 volt szovjet tagköztársaság 155 településébe. A pedagógusok többsége átlagban 3-4 évet tölt állomáshelyén, vannak, akik 6-7 éven át maradnak.

87 Ma már létezik külön módszertani sorozat, amelynek segítségével fejleszteni lehet a határon túl élő lengyelek nyelvi képességeit, amelyet a lublini székhelyű Lengyel Nyelv és Kultúra Központja munkatársai dolgoztak ki. Vö. Jan Mazur (red.): *Metodyka kształcenia językowego Polaków ze Wschodu*. Lublin 1993, uő. (red.): *Kształcenie sprawności komunikacyjnej Polaków ze Wschodu*. Lublin 1995, uő. (red.): *Kształcenie rodaków ze Wschodu w Polsce (1989–1995)*. Lublin 1996. Ezen kívül megemlíthető még: Magdalena Foland-Kugler: *Uczymy polskiego na Wschodzie. Poradnik metodyczny*. Warszawa 1996.

A CODN által kiküldött lengyel nyelvtanárok, országonként⁸⁸

	1989/ 1990	1990/ 1991	1991/ 1992	1992/ 1993	1993/ 1994	1994/ 1995	1995/ 1996	1996/ 1997	1997/ 1998	1998/ 1999	1999/ 2000	2000/ 2001
Fehérorosz.	–	–	4	14	15	18	16	17	18	19	18	26
Kazahsztán	10	19	25	28	34	32	40	31	32	30	25	22
Litvánia	–	–	1	1	2	3	–	–	–	–	–	–
Lettország	9	17	23	22	27	27	26	23	23	22	28	30
Moldova	–	–	1	4	3	3	5	7	8	8	8	10
Oroszország	–	2	2	3	–	2	4	4	6	7	11	15
Románia	–	1	2	2	3	3	4	4	1	2	3	4
Ukrajna	–	1	12	17	28	26	23	22	27	23	37	42
Üzbegisztán	–	–	1	1	1	–	–	–	1	1	1	1
Összesen	19	40	71	92	113	114	118	108	116	112	131	150

A Lengyelországból érkezett tanárok feladatai közé tartozik a lengyel nyelv, történelem, országismeret tanítása, valamint a lengyel nyelv és kultúra népszerűsítése a többségi társadalom körében. A tanár oktathat teljesen lengyel nyelvű intézményben; olyan osztályokban, ahol a lengyelt kötelező tárgyként vagy második nyelvként tanítanak; fakultatív órákon és szakkörökben. Ezen felül a lengyelországi pedagógusok együttműködnek a helyi közösséggel, felnőttek számára nyelvtanfolyamokat tartanak, segítenek a lengyel nyelvű újságok, tévé- és rádióadások szerkesztésében, a nemzeti ünnepek alkalmából programokat szerveznek, filmbemutatókat tartanak, cserkész- és folklórcsoportokat vezetnek.

Lengyel tanárok és tanulók megoszlása az 1999/2000-es tanévben országonként⁸⁹

	Lengyel tanárok száma	Tanulók		
		Fiatalok	Felnőttek	Összesen
Fehéroroszország	18	1208	222	1420
Kazahsztán	25	2314	489	2803
Lettország	28	1334	106	1440
Moldova	8	398	53	451
Oroszország	11	802	361	1163
Románia	3	208	–	208
Ukrajna	37	3533	635	4168
Üzbegisztán	1	80	43	123
Összesen	131	9877	1909	11786

88 Krystyna Stratoń: Praca nauczycieli w szkołach na Wschodzie. In: Janina Zawadowska – Krystyna Staroń – Mirosław Sielatycki (red.): Polscy nauczyciele na Wschodzie, 1989–2000. Warszawa 2001, 46.

89 Uott., 47.

A lengyel nyelvnek – vélik a szakértők – van esélye a megmaradásra a Keleten élő lengyel közösségek körében (de nem csak ott). Lengyelországnak az utóbbi két évtizedben megnőtt a presztízse (EU-, NATO-tagság; sikeres rendszerváltás, gazdasági fejlődés; Szolidaritás, II. János Pál pápa), és a lengyel üzleti körök egyre aktívabbak a volt Szovjetunió területén. Az eurórégiók közötti együttműködéshez is elengedhetetlennek látszik a lengyel nyelvtudás. Értelemszerűen nagy szerepet játszhatnak a lengyel nyelv újjászületésében azok a fiatalok, akik az anyaországban szereztek diplomát, vizszatértek a szülőföldjükre, és ott a kulturális, tudományos élet mozgatóivá váltak.

Összegzés

A fenti felsorolásból kitűnik, hogy Varsó évente több millió eurót költ a Keleten élő lengyelek támogatására. A források legnagyobb része állami alapítású, illetve felügyeletű közalapítványokon keresztül jut el címzettekhez. A legfontosabb ilyen szervezet a Wspólnota Polska, amely főleg lengyel szervezeteknek nyújt segítséget (működési költségek finanszírozása), illetve a Szenátus által elfogadott beruházásokat támogatja (lengyel nyelvű iskolák, „Lengyel Házak” felépítése). A Keleten Élő Lengyelek Megsegítése Alapítvány főleg az anyanyelvű média (sajtó, rádió) működéséhez, fenntartásához biztosít forrásokat, és szinte kizárólag a volt Szovjetunió területén élő honfitársait segíti; míg a Semper Polonia ösztöndíjprogramon keresztül támogatja a szülőföldjükön tanuló diákokat, egyetemi, főiskolai hallgatókat.

A lengyelországi közbeszédben, szakmai fórumokon, megszólalásokban felvetődött, hogy meg kell szüntetni az 1990-es évek elejétől kialakult paternalisztikus gyakorlatot, amely szerint a Keleten élő lengyelek „a múlt sérelmei okán kiérdemelték” az anyagi támogatást. Ez a fajta hozzáállás, bizony állítható, nem segíti a helyi lengyel közösségek aktivitását, hiszen nem képes meghaladni a „homo sovieticus”-i mentalitást, és az anyaország kiszolgáltatottjává teszi a lengyel kisebbséget. Az azonban bizonyosnak látszik, hogy Varsó támogatása nélkül fehéroroszországi vagy akár az ukrainai lengyelek képtelenek lennének az oktatási hálózatuk, kulturális tevékenységük fenntartására, illetve fejlesztésére. Úgy tűnik, hogy az anyaországi segítség arra elég, hogy megmaradjon a látszatpolitizálás, amely azt hivatott bizonyítani, hogy a volt Szovjetunió területén élő lengyel közösségek hosszútávon fenntarthatóak. A különböző csatornákon eljutott támogatás arra elég, hogy bizonyos időre lehetővé tegye a lengyel jelenlétet Keleten, viszont a hosszú távú megmaradás esélyei számos okból következően erősen megkérdőjelezhetőek.

1989-et követően Varsó tisztában volt azzal, hogy a Keleten élő lengyel közösségeket – többek között – az értelmiségi réteg talpra állításával kell megsegíteni. Ám időre volt szükség, hogy a döntéshozók belássák: az ösztöndíjas programok egy része repatriációs (azaz a Lengyelországban végzetek jó része nem tér vissza szülőföldjére) vagy tranzit (a fiatalok tovább utaztak valamely nyugati országba) jellegű. Akik viszont hazaértek, zsebükben frissen megszerzett diplomájukkal, komoly akadályokba ütköztek – nem tudtak képesítésüknek megfelelő álláshoz jutni, hiányzott a „szakmai hálójuk” (Litvánia esetében külön akadálynak bizonyult, hogy nem ismerték elfogadható szinten az államnyelvet).⁹⁰ Tehát hiába az anyaországban megszerzett diploma, azt nem lehet a kisebbségi közösség javára fordítani.

90 Katarzyna Korzeniowska: Obecność kultury polskiej na Wschodzie. In: Tomasz Gaşowski (red.): Państwo polskie..., 190–191.

Az idősebb generáció, amely még ismerte a két világháború közötti Lengyelországot, az anyaországról idealizált képet őriz és ad tovább (az anyaországiak toleránsak, barátságosak, kulturáltak), ami tehát egyfajta szimbólum-hazaként funkcionál. Eközben a fiatalabb nemzedéknek, amelynek megadatott a lengyelországi ösztöndíj lehetősége, teljesen más képpel kell szembesülnie. Az anyaországi lengyelek a Keletről érkezett honfitársaikat „ruszviknak” tartják, megkérdőjelezzik a lengyelségüket (nem az irodalmi lengyelt beszélik, másfajta kulturális mintát követnek, stb.), sokszor leereszkedően, lekezelően bánnak velük.⁹¹ Nehezíti az integrációt a Keletről érkezett és a lengyel fiatalok között, hogy az előbbieket kollégiumokban laknak, és össze is tartanak, egymás között rendszerint az orosz nyelvet használják.⁹² Ennek következtében idővel ezek a fiatalok már nem egyszerűen „lengyelnek”, hanem „keleti lengyelnek” („Polak ze Wschodu”) tartják inkább magukat, azaz szembesülve a lengyelországi viszonyokkal, különbséget tesznek az anyaországi és a Keletről érkezettek között (hibás ebben a negatív sztereotípiák kialakulásában a lengyelországi média is, amely sokszor elmélyíti a keletiek és az anyaországiak közötti különbségeket⁹³). A huzamosabb lengyelországi tartózkodás litván, ukrán, fehérorosz állami identitás kialakulásához vezethet, azaz szülőföldjük iránt épül ki – az addig nem vagy kevéssé létező – kötődés. A Lengyelországban tanuló fiatalok tanulmányaik előtt idealizált képet hoztak magukkal a szülőföldjükről, de az ott eltöltött évek során a kép jelentősen megváltozott: csökkent az érzelmi azonosulás „őseik országával”, a lengyel állam csupán lehetőségeket kínált nekik, hogy műveltséget szerezzenek.⁹⁴

91 A Lengyelországban tanuló, a volt Szovjetunióból érkezett fiatalok nemzeti identitásáról vö. Roman Dzwonkowski – Oleg Gorbaniuk – Julia Gorbaniuk: Świadomość narodowa młodzieży polskiego pochodzenia z byłego ZSSR studiującej w Polsce. Lublin 2002.

92 Ebből a szempontból alapvetően két csoportra lehet osztani a lengyel származású, az anyaországban tanuló fiatalokat: a Litvániából és Nyugat-Ukrajnából érkezett hallgatók jártak, járhattak lengyel tanítási nyelvű középiskolába, könnyebben hozzáférhettek az anyanyelvű és/vagy anyaországi kultúrához, médiához; tisztában vannak identitásukkal, beszélik a nyelvet is, emiatt több időt töltenek az anyaországi lengyelekkel. Ezzel szemben az fehérorosz, kelet-ukrajnai, kazah vagy oroszországi ösztöndíjasok a volt Szovjetunióból érkezett diákok társaságát keresik, Lengyelországban kezdik felfedezni gyökereiket, és tele vannak „nyelvi komplexusokkal”.

93 Elsőrangú szerepet játszik ebben a TVP Polonia, amely műsoraival „néprajzi gettóba” zárja a volt Szovjetunió területén élő lengyeleket. A litvániai állami tévé lengyel adása többször is javasolt olyan programokat a Polóniának, amelyek nem sztereotíp módon ábrázolta volna a helyi lengyeleket, de a kezdeményezők elutasításban részesültek. Úgy tűnik, hogy a varsói televíziót az egyházi események, művészeti együttesek fellépései, valamint a konfliktusok bemutatása érdekli.

94 Iwona Kabzińska: Polska marzeń, wyobrażeń, rozczarowań. In: Adam Bobryk (red.): Życie społeczne Polaków na Wschodzie. Wybrane zagadnienia. Siedlce 2007, 195–199.

Repatriáció mint a lengyel nemzetpolitika egyik eszköze

Bevezetés

A lengyel keleti politika kisebbségpolitikai elképzeléseien belül külön figyelmet érdemel bizonyos lengyel közösségek anyaországba való telepítése. Az 1990-es évek közepén merült fel a Keleten élő lengyelek kérdéskörével kapcsolatosan a repatriáció gondolata, azaz a volt Szovjetunió területén (főképp a közép-ázsiai országokban) élő lengyel kisebbség szervezett visszatelepítésének az ötlete.⁹⁵ Mintaként a második világháborút követő tömeges repatriáció szolgált (főleg azokról a területekről, amelyeket a Szovjetunió szerzett meg Lengyelországtól) és a varsói politikusok, közéleti személyiségek a lengyel állam erkölcsi felelősségvállalását hangoztatták az 1989-et követő hazatelepüléssel kapcsolatosan. Mai perspektívából nézve úgy tűnik, hogy a legalkalmasabb idő egy tömeges repatriálás végrehajtására, amikor a politikai akarat és a társadalmi támogatottság is meg lett volna, az 1990-es évek eleje volt. A repatriáció kérdését azért is érdemes részletesebben tárgyalni, mivel számos olyan megoldás született (repatriációról szóló törvény, a hazatelepültek adaptációja), amely a magyar olvasó számára is bizonyos támpontokat szolgáltat a lengyel határon túli politika jellegét, illetve hatékonyságát illetően.

A repatriáció programja főleg a közép-ázsiai szovjet utódállamok lengyel közösségei felé irányult, kiváltképp a Kazahsztánban élőkre.⁹⁶ Ez a lengyel etnikai csoport mind történetileg, mind jogilag különleges helyzetben van, hiszen a kazahsztáni lengyelek és felmenőik nagyrészt a sztálini tisztogatás során 1936–37-ben kerültek Ukrajna (és részben Belorusszia) területéről erre a helyre.⁹⁷ Helyzetüket bonyolítja, hogy ők sohasem rendelkeztek lengyel állampolgársággal (hiszen a lengyel állam megszületését, 1918-at követően szovjet területen találták magukat), ennek megfelelően a háború alatti és utáni hazatelepítési akciók sem érintethették őket. A kazahsztáni lengyelek sok szempontból nem tekinthetők egyértelműen „teljesen lengyeleknek”. Az 1920–30-as években a Szovjet-Ukrajna területén a lengyel és az ukrán kultúra közeledett egymáshoz, a helyi lengyel kisebbség számos ukrán elemet átvett nyelvébe és szokásaiba, s a deportálások okozta izoláció csak kedvezett a közösség gyors szovjetizálódásának (a lengyeleket rendszerint a nagyobb városoktól és a vasútvonalaktól messzire telepítették le). A kazahsztáni lengyelek gyökértelenek voltak: nem volt anyaországuk (Lengyelország), szülőföldjükre (Ukrajna) nem térhettek vissza, s bele

95 A kérdéskörrel összefoglalóan magyar nyelven vö. Lagzi Gábor: Az állampolgárság és a repatriáció kérdése Lengyelországban az 1990-es években. *Regio* 2000, 3. sz., 62–80. Vannak olyan kutatók, akik szerint a „repatriáció” nem megfelelő kifejezés az egyes volt szovjet állampolgárok hazatelepülését illetően, mivel ők (vagy elődeik) sohasem éltek a lengyel állam területén, azaz azt nem tudták elhagyni. Paweł Hut szociológus az „impatriáció” fogalom használatát javasolja. Paweł Hut: Warunki życia i proces adaptacji repatriantów w Polsce w latach 1992–2000. Warszawa 2002.

96 A kazahsztáni lengyel közösségről összefoglalóan ld. Marek Gawęcki: Polacy w Kazachstanie. Przeszłość i terażniejszość. Warszawa 1996, Stanisław Ciesielski – Antoni Kuczyński (red.): Polacy w Kazachstanie. Historia i współczesność. Wrocław 1996, Elżbieta Budakowska: Polacy w Kazachstanie – historia i współczesność. *Przegląd Polonijny* 1992, 66. sz., 5–37.

97 A szovjet vezetés egyfelől politikailag megbízhatatlan elemnek tekintette a helyi lengyeleket (közel laktak az Szovjetunióval ellenséges viszonyt ápoló anyaországhoz), másfelől gazdasági előnyt látott ebben az akcióban (a kazahsztáni földek megművelése). Az 1930-as években több mint 50 ezer lengyel nemzetiségű személy került ki ily módon a közép-ázsiai tagközirtáságba.

kellett törődniük, hogy Kazahsztán az új hazájuk. A szovjetizáció sikeréhez hozzájárult a lengyel identitás egyik fontos elemét képező római katolikus vallás üldözése.⁹⁸

Kijelenthető, ha a rendszerváltás nem következik be, akkor gyorsan eltűnt volna a kazahsztáni lengyel közösség (a legidősebb generáció kihalása). Másfelől Lengyelországban, ahol az 1990-es évek elején kezdték felfedezni a „távra szakadt honfitársakat”, a helyi lengyelségről történelmietlen, torz kép alakult ki. Ennek alapján a helyi lengyelek egységes közösséget alkotnak, akiket 1989-ig üldöztek származásuk okán, nehéz körülmények között élnek, ugyanakkor végtelenül ragaszkodnak őseik nyelvéhez és vallásához, valamint ellenségesen viszonyulnak ahhoz a kommunista berendezkedéshez, amely deportálta őket. Ezt a képet az oda utazó újságírók, parlamenti képviselők terjesztették, akik nem is a valóságot, hanem inkább saját elképzeléseiket akarták látni és láttatni a lengyel közvéleménnyel.⁹⁹ Az 1990-es évek elejétől Kazahsztánban megjelenő lengyel nyelvtanárok és katolikus papok tevékenysége, illetve a lengyelországi ösztöndíj lehetőségek nem a helyi lengyel közösség specifikus helyzetét (ukrán gyökerű lengyel kultúra) konzerválták vagy annak fejlődését segítették elő, hanem új mintát adtak, ami megfelelt a lengyelországi elvárásoknak.

A repatriáció története

1996 májusában a lengyel kormány egy speciális programot fogadott el, amely a repatriáció intézményét hosszútávon volt hivatott szabályozni. Ennek értelmében a hazatelepítés jellegének egyrészt egyéninek kell lennie, azaz egy meghatározott önkormányzat (gmina), egy konkrét személyt és családját hívja meg, és biztosítja számukra az alapvető társadalmi és anyagi szükségleteket. Másfelől fokozatosan kell végbemenie, azaz az önkormányzat pénzügyi lehetőségeitől válik függővé, és végül tartós jellegű, tehát a lengyel állam a határon túli lengyel nemzetrészek irányába folytatott politikájának állandó eszköze a repatriáció.¹⁰⁰ Így 1996-ig nem volt világos a lengyel kormányzat repatriációval kapcsolatos álláspontja, addig ugyanis a hazatelepülőkre nézve ugyanazok a szabályok vonatkoztak letelepedést illetően, mint a többi külföldre (magyarán a letelepedési engedély megszerzése után még öt évet kellett várniuk, hogy megkaphassák az állampolgárságot, illetve az engedély megszerzéséhez a munkavállalási engedélyre volt szükség).¹⁰¹ Az 1990-es évek elején a kazahsztáni állampolgár-

98 A kazahsztáni lengyelek identitásproblémáját jól jellemzi egy helyi vezető privát megnyilatkozása a kazahsztáni lengyel nagykövetségnek, Marek Gawęcki: „A nagyszüleim igazi lengyelek voltak, de hogy én ki vagyok – nem tudom. A lengyel kultúra nagyon tetszik nekem és imponál a lengyel történelem, de ez nem az én kultúráim és nem az én történelmem. Én egy igazi szovjet ember voltam, még bizonyára az is vagyok és az is maradok. Hiszen nem lesz belőlem kazah. Egy lengyel szervezetben dolgozom, hogy lehetővé tegyem a gyermekeim letelepedését Lengyelországban. Ha ez nem sikerül – Oroszországba megyünk.” Marek Gawęcki: Polacy w Kazachstanie – portret społeczności. <http://www.p Polonia-polska.pl/index.php?id=pwko84>. A kazahsztáni lengyeleket bizonyos szempontból a moldvai csángókhöz lehetne hasonlítani: az anyaországban élőkől alapvetően különböző nemzeti identitás, mélyreható nyelvtáncsi folyamat, az anyaországok által „szegényebb”, „kisebb” testvérként való (le)kezelés, illetve a római katolikus vallás a közösség életében betöltött szerepe okán.

99 Marek Gawęcki: Polacy w Kazachstanie – portret społeczności. <http://www.p Polonia-polska.pl/index.php?id=pwko84>

100 Sławomir Łodziński: Repatriacja osób narodowości lub pochodzenia polskiego w latach 1989-1997. Problemy prawne i instytucjonalne. <http://biurose.sejm.gov.pl/teksty/i-586.htm>. A témáról ld. még: M. Kurenda: Polityka repatriacyjna Polski. Zarys ewolucji rowiązań instytucjonalno-prawnych w latach 1918-1998. Espertyza. http://biurose.sejm.gov.pl/teksty/pdf_99/e-188.pdf, Paweł Hut: Repatriacja Polaków ze Wschodu w latach dziewiędziesiątych. Polityka Wschodnia 2002, 1-2. sz., 101-118.

101 Halina Grzymała-Moszczyńska: Poles from Kazakhstan: Coping Strategy for Acculturation 'Back Home'. In: Ian Hamilton – Krystyn Iglicka (eds.): From Homogeneity to Multiculturalism. Minorities Old and New in Poland. London 2000, 213.

ok turistavízummal érkeztek Lengyelországba, s ezután kértek letelepedési engedélyt (ritkábban állampolgárságot).

1997 decemberében a Szejm elfogadta az idegenrendészeti törvényt, amely a beutazási és az átutazási vízum mellett bevezette a repatriációs vízumot is, ennek segítségével a világon szétszórta lengyelség előnyösebb módon szerezhetett állampolgárságot. Az ilyen típusú vízumot olyan lengyel nemzetiségű vagy származású személynek adják ki a megfelelő konzuli vagy diplomáciai képviselőn, aki a Lengyel Köztársaság területén állandó jelleggel le kíván telepedni. A dokumentumot korlátozott időtartamra bocsátják ki, azaz csak 12 hónapig érvényes. Az ilyen vízummal rendelkező egyén a határ átlépését követően a törvény erejénél fogva lengyel állampolgárságot szerzett, s nem kellett kérvényeznie a hatóságoktól az állandó letelepedési engedélyt. Annyiban változtatta meg ez a törvény az addig érvényes gyakorlatot, hogy már nem csak községi meghívó lehetett a repatriáció feltétele, hanem azt jogi vagy más természetes személyek is kiállíthattak, de pontosan rögzíteni kellett az általuk vállalt garanciákat (pl. lakás biztosítása, anyagi segítség, stb.).¹⁰²

A repatriációs törvény

A Keleten élő lengyelek hazatelepülésének módját a repatriációs törvény szabályozta végleges formában. Ez volt a háború utáni első olyan jogszabály, amelyben a lengyel állam a saját belátása szerint rendezte a kérdést (az 1944 utáni lakosságcsere a gyakorlatban szovjet nyomásra valósult meg). Annyiban azonban különbözött a háború utáni megoldástól, hogy annak alanyai csak a volt Szovjetunió ázsiai részein élő lengyelek lehettek. A repatriációról szóló törvényt a Szenátus dolgozta ki (a Lengyel Kártyával és egy új állampolgársági törvénnyel egyetemben – ld. „A lengyel státustörvény” c. fejezetet). A törvény vitájakor egyes képviselők gyors és tömeges hazatelepítés mellett érveltek, arra hivatkozva, hogy a második világháború után a lengyel állam, amely a háborúban mind gazdaságilag, mind demográfiailag érzékeny veszteségeket szenvedett, képes volt több millió fő repatriációját lebonyolítani (akiknek a többsége a Szovjetunióból érkezett). A másik oldalon olyan érvek hangzottak el, Lengyelország nincsen olyan anyagi helyzetben, hogy ezt a terhet magára vállalja, ami ráadásul szociális feszültségeket idéz elő (a repatriációsok a helyi lengyelek elől vennék el a munkát).¹⁰³ Végül a Szejm pedig 2000. július 20-án egyhangúlag megszavazta azt (433-an voksoltak igennel és csak ketten tartózkodtak), a dokumentumot még az év november 27-én Aleksander Kwaśniewski köztársasági elnök alá is írta.¹⁰⁴ A jogalkotók ezzel a törvénnyel eleget kívántak tenni az alkotmányos kötelezettségüknek, hiszen az 1997-es lengyel alaptörvény 52. cikkely 5. pontja kimondja: „A Lengyel Köztársaság területén állandó jelleggel letelepedhet az a személy, akinek a lengyel származása a törvényeknek megfelelően lett megállapítva”.

A jogszabály preambuluma leszögezi, a lengyel állam kötelezettsége, hogy lehetővé tegye a Keleten maradt lengyelek számára a repatriációt, akik a deportálások,

102 Krystyna Iglicka: Are they fellow-countrymen or not? The Migration of Kazakhs of Polish Origin from Kazakhstan to Poland. Warszawa 1997, 8–9.

103 2000 környékén Lengyelországban a munkanélküliség országos szinten elérte a 18%-ot (az 1980-as évek elején született generáció belépett a munkaerőpiacra), egyes elmaradottabb régiókban még nagyobb volt az álláskereső aránya.

104 A törvény szövegét ld. http://orka.sejm.gov.pl/proc3.nsf/ustawy/1204_u.htm.

száműzetések és más nemzetiségi vagy politikai üldöztetések folytán soha nem tudtak Lengyelországban letelepedni. A törvény meghatározza, kit lehet lengyel származású személynek tekinteni: legalább egy szülője vagy nagyszülője, vagy két dédszüloje lengyel nemzetiségű volt, valamint kimutatja a lengyelséghez fűződő kapcsolatát a lengyel nyelv, hagyományok, szokások ápolásán keresztül. A lengyel származást igazoló dokumentumok a következők lehetnek: állami (lengyel vagy szovjet), illetve egyházi hatóságok által a kérvényező, illetve felmenői (szülő, nagyszülő, dédszülo) számára kibocsátott okmányok, különösképpen:

- lengyel személyi igazolványok;
- anyakönyvi bejegyzések, keresztlevelek, amelyek tanúsítják a lengyelséggel való kapcsolatot;
- katonai igazolványok, deportálás, bebörtönzést, rehabilitálást igazoló dokumentumok, ahol feltüntették az illető lengyel nemzetiségét.

A konzul a benyújtott dokumentumok alapján, illetve egy személyes beszélgetés során győződik meg, vajon a kérvényező valóban lengyel származásúnak tekinthető-e és így kiadható-e számára a repatriációs vízum.

A dokumentum csak annak személynek adható ki, aki a törvény életbe lépésének pillanatában Örményország, Azerbajdzsán, Grúzia, Kazahsztán, Kirgizia, Tadzsikisztán, Türkmenisztán, Üzbegisztán vagy az Orosz Föderáció ázsiai részén lakott állandó jelleggel. A repatriációs vízum 12 hónapon át érvényes, a határ átlépését követően a repatriáns lengyel állampolgárságot szerez. Amennyiben a hazatelepülő házastársa nem lengyel származású, úgy kérvényezni kell az illető lengyelországi ideiglenes tartózkodási engedélyét.

Csak akkor adható ki a vízum, ha ahhoz egy önkormányzat, jogi személy, szervezet vagy természetes személy igazolását is csatolják, amelyben biztosítják a repatriáns (illetve családja) számára egy évnél nem rövidebb időre a lakhatás, valamint a megélhetés körülményeit. Amennyiben ez utóbbi körülmények nem állnak fenn, de egyébként teljesülnek a vízum megszerzéséhez szükséges feltételek, a konzul ígéretet tesz a dokumentum kiadására és egy adatbázisba kerülnek ennek a személynek az adatai (az illető, amennyiben igényli, ingyenes lengyel nyelvtanfolyamokon vehet részt); innen a lengyelországi önkormányzatok, jogi vagy természetes személyek innen választva meghívhatnak hazatelepülni szándékozókat.

A hazatelepülő számára a lengyel állam – amennyiben a repatriáns anyagi helyzete ezt nem teszi lehetővé – fizeti a hazatelepülés vonatkozó költségeit; állja a kezdeti be rendezkedéssel kapcsolatos költségeket, valamint a repatriáns iskoláskorú gyermekének beiskoláztatásával kapcsolatos kiadásokat. Ezen felül az állam részben megtéríti a repatriáns lakóhelyiségének felújítási vagy átalakítási költségeit. A hazatelepülő és családtagjai számára az állam ingyenes nyelvi és adaptációs tanfolyamokat biztosít. Az az önkormányzat, amely anonim módon hív meg hazatelepülőket, és a család számára lakóhelyiséget biztosít és azt határozatlan időre bérbe adja nekik, céltámogatásban részesül az állami költségvetésből. Ha az önkormányzatnak kiadásai voltak a repatriánsnak nyújtott lakóhelyiség felújításában vagy átalakításában, az illetékes vadasági szerv megtéríti azt.

2003-ban a Szejm – a kormány akarata ellenére – ki akarta terjeszteni a repatriáció lehetőségét az egész Szovjetunióra (így ukrainai vagy fehéroroszországi lengyelek is letelepedhettek volna Lengyelországban), de a Szenátus elutasította ezt a törvénymó-

dosítást, azzal érvelvén, hogy ez túl sokba kerülne és sérülne a törvény szelleme (ti. a leginkább rászoruló lengyeleket kell megsegíteni).¹⁰⁵

A repatriáció legjellegzetesebb módja az, hogy a Lengyelországban ösztöndíjjal tanuló fiatalok készítik elő családjuk letelepedését. A lengyel kultuszminisztérium évente több száz ösztöndíj-lehetőséget ajánl fel kazahsztáni jelentkezőknek, akiket egy speciális bizottság kérdez ki. Amennyiben megkapták azt, Lengyelországban egy egyéves tanfolyamon vesznek részt, ahol megtanulják a nyelvet és a továbbtanuláshoz szükséges ismereteket szereznek. Sok család számára befektetésnek bizonyul, ha már Kazahsztánban különórákra íratják be gyermeküket (hogy jobban meg tudjon felelni a vizsgákon), és később is támogatják az ösztöndíjast, hogy az előkészítse a lengyelországi letelepedésüket.¹⁰⁶

Az 1997–2005 között kiadott repatriációs vízumok száma¹⁰⁷

	A repatriációs vízummal Lengyelországba érkezettek száma	Az almati lengyel követségen kiadott repatriációs vízumok és ideiglenes tartózkodási engedélyek (a letelepülő rokonai) száma	Az almati lengyel követségen benyújtott repatriációs vízum és ideiglenes tartózkodási kérvények száma
1997	267	316	671
1998	399	236	808 + 90
1999	362	172	937 + 77
2000	944	361	929 + 97
2001	1000	216	933 + 118
2002	832	194 + 37	717 + 84
2003	455	156 + 27	552 + 34
2004	372	122 + 21	151 + 20
2005	335	155 (+42 gyermek) + 32	276 + 31
Összesen	4966	2087	6525

Adaptációs problémák

Gátolja a Lengyelországba való költözést, hogy a lengyel hatóságok másféleképpen kezelik a repatriáns család azon tagját, akinek nincsen társadalombiztosítása, illetve a lengyel nyugdíjakra nem számítanak bele a külföldön ledolgozott évek. A repatriánsok joggal tartanak a szakmai degradációtól és a kevés érdeklődés miatt hosszú ideig

105 Gazeta Wyborcza, 2003. augusztus 8. A repatriáció térbeli korlátozása paradox helyzethez vezetett – azon a lengyel családoknak, amelyek Kazahsztánból a kalinyingrádi körzetbe költöztek (mivel úgy gondolták, hogy onnan könnyebb lesz a hazatelepülés), csalatkozniuk kellett. Az átköltözéssel ugyanis automatikusan kikerültek az Orosz Föderáció ázsiai lakosai köréből, így a repatriáció könnyített változata rájuk már nem vonatkozott.

106 Halina Grzymala-Moszczyńska: i.m., 219. Többek között 2000-ben 409, 2001-ben 411, 2002-ben 430, 2003-ban 422 kazah állampolgárságú fiatal folytatott egyetemi tanulmányokat Lengyelországban. Ewa Kępińska: Recent Trends in International Migration. The 2004 SOPEMI Report for Poland. Warszawa 2004, 71.

107 Paweł Hut: Repatriacja z Kazachstanu – stan realizacji programu. http://www.p Polonia-polska.pl/index.php?id=ak61125_3. Fontos megjegyezni, hogy a lengyel származású bevándorlók három vajdaságba telepedtek le leginkább (mazóviai, kis-lengyelországi, alsó-sziléziai), azaz Varsó, Krakó és Wrocław városaiba vagy vonzáskörzetébe. Így egyáltalán nem erősítik a keleti, elmaradott vajdaságok demográfiai potenciálját, pedig ez lett volna a repatriáció egyik célja.

(akár éveket) kell várni a repatriáció alapját képező meghívóra. Ezen kívül Kazahsztánban az utóbbi években – főleg a kőolaj és földgáz exportjából származó jövedelemnek köszönhetően – javult az életszínvonal. A hazatelepülés főleg a kazahsztáni lengyeleket érdekli, viszont a törvény lehetőséget biztosít más közép-ázsiai államban élők számára is – ennek ellenére Üzbegisztánban és Türkmenisztánban elenyészőnek mondható az érdeklődés a repatriáció iránt.¹⁰⁸

Fontos szempont a kazahsztáni hazatelepülők esetében, hogy nagyon alacsony szinten van a lengyel nyelvtudásuk, s ez gyakorlatilag lehetetlenné teszi a hatékony lengyelországi beilleszkedést.¹⁰⁹ Ugyanakkor közvetlen összefüggés figyelhető meg a nyelvtanulás, illetve a repatriáció lehetősége között (azaz akik Lengyelországba akarnak költözni, azoknak szükségük van minimális nyelvtudásra).¹¹⁰ Sok esetben a múlt és a jelen közötti kulturális szakadék elidegenedést, frusztrációt szül az anyaországban. Egy repatriáns így vallott erről: „Elmentem templomba Lengyelországban, mert azt gondoltam, hasonlót fogok átélni, mint amit Kazahsztánban éreztem. De itt még az Isten is idegen számomra.”¹¹¹ Arra is volt példa, hogy egyes családok olyannyira nem tudták megszokni lengyelországi környezetüket, az új életkörülményeket, hogy vagy hazatértek Kazahsztánba, vagy továbbköltöztek valamely nyugati államba.¹¹² Az önkormányzatok számos módon próbálják segíteni a repatriánsok beilleszkedését. Gdańskban olyan ingyenes tanfolyamokat indított el a város, ahol a repatriánsok megtanulhatják, hogyan kell egy állásinterjúban viselkedni, mit kell mondani, hogyan kell hivatali ügyet elintézni vagy orvoshoz fordulni. Mindezek mellett a lengyel kultúráról és történelemről is szerezhetek ismereteket.¹¹³

Lengyel oldalon a legnagyobb csalódottságot a repatriánsok „oroszmunkaetikája” okozza. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy ha munkát találnak vagy ajánlanak fel nekik, azt nem értékelik megfelelőképpen, sokszor kivonják magukat a munka alól, nem vigyáznak megfelelőképpen a munkaeszközökre.¹¹⁴ Annyi bizonyos, hogy a hazatelepülőeknek le kell vetkőzniük a „homo sovieticus”-i mentalitást, azaz a túlzott paternalisztikus hozzáállást, amelyet addigi életük nagy részében tapasztaltak, és azt fel kell váltania az öngondoskodásnak, valamint társadalmi és gazdasági értelemben is aktívabbá kell válniuk.

Az önkormányzatokat a megfelelő jelölt kiválasztásában a belügyminisztérium által létrehozott ún. „Rodak” („Honfitárs”) adatbázis segíti, amely 2001 májusától érhető el. Ez egy anonim lista, amely tartalmazza a Lengyelországba letelepedni kívánó személy legfontosabb adatait (nem, kor, állampolgárság, végzettség, egészségi állapot), akiknek lengyel származását a konzul megerősítette és várnak a repatriációs vízumra,

108 A Wspólnota Polska adatai szerint mindkét poszt-szovjet tagállamban 5 ezres lengyel közösség él.

109 Az 1970-es népszámlálás adatai szerint a magukat lengyelnek vallók 17%-a beszélte az anyanyelvét, ez az arány 1989-ben 12%, míg 1999-ben csupán 9% volt. Jellemző módon, a Kazahsztáni Lengyelek Szövetségének ülései oroszul zajlanak, és a szervezet vezetőségében vannak olyan személyek, akik alig pár szót tudnak csak lengyelül.

110 Ez a pragmatikus hozzáállás megfigyelhető a konzulnál történő vizsga során, amikor is a jelentkezők jó része úgy érzi, hogy a repatriációs vízum megszerzése érdekében „lengyelségből kell vizsgáznia”, azaz bizonyos elvárásoknak kell megfelelnie.

111 Halina Grzymała-Moszczyńska: i. m., 220. A kazahsztáni lengyelek katolicizmusáról ld.: Maciej Wyrwa: Rola i miejsce Kościoła katolickiego w życiu kazachstańskich Polaków. Sprawy Wschodnie 2008, 1-2. (16-17.) sz., 80-95.

112 A Wprost c. hetilap szerint 1997-ben 3 család, 1998-ban 8, míg 1999-ben 13 család tért vissza a szülőföldjére. Wprost, 2000. december 3.

113 Gazeta Wyborcza, 2003. február 10.

114 Halina Grzymała-Moszczyńska: i. m., 215.

amihez meghívó szükséges.¹¹⁵ Amennyiben az önkormányzat nem egy konkrét családot hív meg, akkor lesz jogosult az államtól lakásfelújítási támogatást kapni.

2004 március elejéig 1680 fő regisztráltat tartottak nyilván az adatbázisban, főleg nőket, és a döntő többségük (kb. ezer fő) 19 és 55 év közötti volt. Viszonylag képzett személyekről van szó, hiszen minden kilencedik nyilvántartott rendelkezik felsőfokú végzettséggel, figyelembe kell venni azonban azt a tényt, hogy zömében ezek olyan személyek, akik egy lengyelországi ösztöndíjnak köszönhetően szereztek diplomát. Ami a közép- és idősebb generációt illeti – ők sokkal rosszabb helyzetben vannak, mivel javarészt kolhoztagok (állami mezőgazdasági termelőszövetkezetek) lévén – objektív és szubjektív okoknál fogva – semmiféle képzésben nem részesültek. Jellemző, amire már fentebb utaltam, hogy az adatbázisban szereplő személyek lengyel nyelvtudása nem mondható kielégítőnek. A regisztráltak több mint 40%-a nem ismeri a nyelvet, és csupán minden negyedik jelentkező ismeri az anyanyelvét (írásban és szóban) jó és kiváló szinten.¹¹⁶ Vannak olyan személyek, akik már évek óta szerepelnek az adatbázisban.

A „Rodak” adatbázison keresztüli migráció létszáma¹¹⁷

	Az önkormányzatok által küldött meghívók száma	Megvalósult meghívások száma	A Lengyelországba érkezettek száma
2001	8	8	37
2002	11	10	44
2003	25	17	70
2004	27	2	9

Érdeemes megemlíteni, hogy Lengyelországban a legtájékozottabbak és a jobb anyagi körülmények között élők telepedtek le.¹¹⁸ Paradox módon azonban, a kazahsztáni lengyel származású személyek nagy többsége az ország függetlenségének kikiáltás után Oroszországba költözött, egy részük pedig – házastársuk okán – Németországba vagy Izraelbe emigrált.

Egy 2003-ban készített közvélemény-kutatás jelzi, hogy a lengyel társadalom távolságtartással kezeli a repatriánsokat. A felmérés kimutatta, hogy a megkérdezettek közel negyede még nem is hallotta a „repatriáns” kifejezést, minden tizedik nem tudta megmondani, ki is az, és a válaszadók több mint fele (56%-a) értette pontosan a kifejezést. Kétharmaduk úgy nyilatkozott, hogy az anyaországba költözőknek a kezdeti időszakban ne járjon semmiféle állami támogatás, ugyanakkor a válaszadók többsége szerint a repatriáció végrehajtásakor a következő kritériumokat

115 Paweł Hut: Struktura bazy danych Rodak. Polityka społeczna 2005, 9. sz., 20.

116 Uott.

117 Paweł Hut: Struktura bazy..., 20.

118 A vízum megszerzéséhez számos dokumentumot kell beszerezni, illetve jelentős akadályokat kell leküzdeni (pl. földrajzi, hiszen a hazatelepülést csak az almati nagykövetségen lehet intézni, így akár több száz kilométert is meg kell tenni; Kazahsztán területe majdnem 3 millió km²). Itt jegyzendő meg, hogy a törvény tételesen felsorolja a benyújtandó dokumentumokat, amikkel igazolni lehet a lengyel származást, de a legtöbb esetben a jelentkezők nem rendelkeztek ilyen jellegű iratokkal. Emiatt a kivándorolni szándékozók hamisított papírokat nyújtottak be, s ezzel a konzult kényes helyzet elé állították. Ugyanis a diplomatának ebben a helyzetben – hacsak nem tudja teljes bizonyossággal megállapítani a dokumentumok hamisságát – pozitívan kell elbírálnia a kérvényt.

kellene figyelembe vennie a lengyel hatóságoknak: lengyel származás, saját anyagi megtakarítások, jó lengyel nyelvtudás, a piaci elvárásoknak megfelelő végzettség.¹¹⁹ Ebből a vizsgálatból kiderülhetett, hogy a repatriánsok társadalmi elfogadtatása nem mondható megfelelőnek, s történik mindez egy olyan többségi társadalomban, ahol a lakosság jó része maga is repatriáns vagy azok leszármazottja (főleg az ország északi és nyugati vidékein).

Összegzés

Ugyan a mindenkori lengyel kormányzat, részben a civil szervezetek, illetve önkormányzatok egyfajta „történelmi elégtételként” kezelik a repatriációt, azaz támogatni kívánják azokat a honfitársakat, akik életét a kedvezőtlen történelmi tapasztalatok határozták meg (deportálások; hátrányos helyzet a származásuk okán; vallásüldözés). A hazatelepítési program – úgy tűnik – nem hozta el eddig a kívánt eredményeket. A repatriáció (részleges) kudarcát, részben átgondolatlanságát jellemzi, hogy amióta életbe lépett az erről szóló törvény (2001 eleje), kevesebben érkeztek Lengyelországba, mint azt megelőzően. A lengyel állam, valamint a repatriánsokat ténylegesen fogadó önkormányzatok sem a múltban nem voltak, sem a jelenben nincsenek abban az anyagi helyzetben, hogy a hazatelepülést tömegessé változtassák (mint az történt Lengyelországban a második világháborút követő időszakban, vagy 1989 után Németország és Izrael esetében, ahová több százezres nagyságrendben érkeztek a volt Szovjetunió területéről). A 2000-ben elfogadott törvény kritikusai szerint hiba volt a hazatérést csak a volt Szovjetunió ázsiai részeire korlátozni, ez ugyanis túl kevés embert érint, másfelől Lengyelország számára csak problémát, mintsem előnyt (a demográfiai mutatók javítása) jelent.¹²⁰

Ugyanakkor a repatriánsok is komoly beilleszkedési problémákkal küzdenek, a legnagyobb problémát a kazahsztániaiak esetében a rossz nyelvtudás vagy egyenesen annak hiánya okozza. Sok esetben nem találnak szakmájuknak megfelelő munkát vagy szociális segélyre vannak utalva. Ki lehet jelteni, hogy a lengyel származású repatriánsokat a Lengyelországba való letelepedéskor nem valamiféle hazafias érzések vezérik („hazatérés az óhazába”), hanem inkább racionális, gazdasági megfontolások: azaz jobb életet biztosítani maguknak és családjuknak. Ugyanakkor a törvényalkotók azt tartották szem előtt, hogy az önkormányzatok majd erkölcsi megfontolások alapján fogják meghívni magukhoz a Keleten élő lengyeleket, ehelyett a városvezetők a repatriációt demográfiai eszköznek tekintették – a településen hiányzó szakemberek (orvos, mérnök, tanár) érkezését várták. Némi segítséget nyújt az önkormányzatoknak az a támogatás, amelyet az államtól igényelhetnek a repatriáns lakhatásának biztosítása végett.

Úgy tűnik, hogy a repatriánsok sikeres adaptációjához elengedhetetlenül szükséges a jó és a mindennapi életben használható nyelvtudás, így a legteljesebb beilleszkedés a lengyel társadalomba a fiatalabb generációk számára lehet sikeres. Hiába küld ki a lengyel állam évente több tucat nyelvtanárt, a katolikus egyház papokat Kazahsztánba, hiába a több száz ösztöndíj-lehetőség, a lengyel fél által fel-

119 Paweł Hut: *Struktura bazy...*, 19.

120 Repatriacja jako element polityki demograficznej Polski. *Materiały z konferencji*. Poznań 2004.

ajánlott kulturális-civilizációs „ajánlattal” eddig a helyi lengyel származásúak közül csak kevesen életek. A kazahsztáni hazatelepülést illetően a lengyel állam számára bizonyos támpontot nyújtott a német és az izraeli minta, habár Varsó sok szempontból (anyagi lehetőségek, adaptációs tapasztalatok) rosszabb helyzetben volt és van jelenleg is.¹²¹

121 Németország egészen 1992-ig tudott fogadni minden német származású személyt, 1993-tól azonban éves kvótát határoztak meg a kazahsztáni emigránsok számára. A német állam ezen kívül különböző programok segítségével próbálta javítani helyi kisebbség életkörülményeit. Ennek ellenére az 1990-as években a németek körében nem csillapodott az emigrációs hajlandóság (1995 és 2002 között 410 ezren hagyták el Kazahsztánt és települtek le Németországban; az 1989-es népszámlálás során a német származásúak 957 ezret tett ki az országban, ez a szám 1999-ben már csak 353 ezer volt). Berlin az utóbbi években próbálja korlátozni a repatriációt és szigorúan ellenőrzi a kérvényezők által benyújtott dokumentumok hitelességét (ezért 1991 után született dokumentumokat nem is fogadnak el), illetve a német nyelvtudást. Az Almatiban székelő izraeli nagykövetség külön ügyosztályt hozott létre, amely a dokumentumok hitelességét vizsgálja. Jacek Multanowski – Maciej Lang: *Nastroje migracyjne w Kazachstanie. Przypadek Polaków*. In: Tomasz Gašowski (red.): i.m., 156–158. A német és a lengyel repatriációs tapasztalatokról ld. még: Jennifer Elrick – Justyna Frelak – Paweł Hut: *Polska i Niemcy wobec rodaków na Wschodzie. Polen und Deutschland gegenüber ihren Diasporas im Osten*. Warszawa 2006.

A lengyel státustörvény¹²²

A lengyel igazolvány (lengyel terminológia szerint: Lengyel Kártya – Karta Polaka) az 1989 utáni lengyel parlamentarizmus egyik leghosszabb ideig vitatott törvénytervezete, amelyet közel 10 év után sikerült csak elfogadni. Ebben közrejátszottak mind gazdasági (állami források hiánya), mind politikai (a magyar státustörvény negatív nemzetközi fogadtatása) okok, de úgy tűnik, hogy a már meglévő törvény – a várakozásokkal ellentétben – nem igazolta a hozzá fűzött reményeket (azaz túl kevesen váltották ki a dokumentumot, és nem valószínű, hogy a kérvényezők száma a közeljövőben radikálisan emelkedne). A lengyel igazolvány elfogadásával a cél egyértelmű volt: a dokumentum a volt Szovjetunió területén élő, hátrányosabb helyzetben lévő, lengyel származású személyek számára kívánt lehetőségeket nyújtani (lengyelországi oktatás, könnyített beutazás az anyaországba, utazási kedvezmények). Ugyanakkor a kritikusok már a törvényjavaslat vitájakor azt hangoztatták, nem biztos, hogy a Keleten élő lengyel közösségek problémáit (szétzilálódott társadalmi kapcsolatok, rosszabb anyagi lehetőségek, anyanyelv-vesztés) a Lengyel Kártya igazán nem oldja meg. Elmondható, hogy a dokumentum Varsó keleti politikájának egyik, mindezidáig szimbolikus jelentőségűnek bizonyult eszköze.

A lengyel igazolvány története

A lengyel igazolvány ötlete már az 1990-es évek elején megszületett (az ötletadó minden bizonnyal Jan Nowak-Jeziorański, a Szabad Európa Rádió lengyel adásának volt vezetője volt), azonban évekig nem került komolyan a varsói kormányzat napirendjére. Erre csak a jobboldali AWS (Akcja Wyborcza Solidarność – Szolidaritás Választási Akció) 1997-es hatalomra kerülése után kerülhetett sor. 1998 februárjában a lengyel törvényhozás felsőházának, a Szenátusnak a szakbizottsága (Emigráció és Határon túli Lengyelek Bizottsága) megkezdte a Polóniához tartozó közösségeknek címzett törvény kidolgozását.¹²³ A Szenátus marsallja, Alicja Grzeskowiak 1999 áprilisában, amikor az új alapokon álló, szélesen értelmezett állampolgársági törvénycsomagot megküldte a Szejmnek (a Lengyel Kártyára vonatkozó törvénytervezet mellett helyet kapott még benne a repatriációról szóló és egy új állampolgársági törvénytervezet is), két okot hozott fel annak kidolgozására: hogy a lengyel törvények az alkotmány szellemét tükrözzék és orvosolják a régi sérelmeket.

A lengyel igazolványt ezen tervezet szerint, amely „Törvényjavaslat a lengyel igazolvány és a lengyel nemzetiségű vagy lengyel származású személyeknek a lengyel nemzethez való tartozása megállapításáról” címet viselte, azok a személyek kaphatták volna meg, akik a két világháború közötti Lengyelország állampolgárai és azok leszármazottai voltak, és akik a határváltozás következtében kerültek a lengyel határokon kívülre és fosztották meg őket a lengyel állampolgárságuktól; vagy akik politikai, gazdasági, nemzetiségi vagy vallási okokból emigrálni kényszerültek Lengyelországból. A dokumentumot olyanok is

¹²² Ugyan a lengyel közbeszédben, publicisztikában, szakirodalomban nem használatos a „státustörvény” kifejezés, de a magyar olvasó számára világos, miről is van szó és ebben az írásban a lengyel igazolványról szóló törvény szinonimájaként szerepel.

¹²³ Andrzej Madera: Parlamentarna próba uchwalenia Karty Polaka (1997–2001). In: Matgorzata Alberska – Rafal Juchnowski (red.): Polska i Polacy poza granicami kraju w polskiej polityce i myśli politycznej XX wieku. Wrocław 2006, 350–353.

igényelheték volna, akik ugyan soha sem rendelkeztek lengyel állampolgársággal, de származásuk és nemzeti hagyományaik ápolása folytán lengyelnek érzik magukat.

A dokumentum birtoklóját megilletné az ún. nemzetiségi vízum elnyerése, amely lehetővé tenné a lengyel határ többszöri átlépését, és feljogosítana az ország területén való, korlátlan ideig történő tartózkodásra. A kártya tulajdonosa jogosult lett volna – pár bizonyos jogtól eltekintve (pl. szavazati) – minden közéleti jog gyakorlására: egészségügyi ellátásban részesült volna, mentesült volna a külföldiekre vonatkozó adók és illetmények fizetésétől.

A kártya okmány lett volna, amely az útlevelel vagy más hivatalos okirattal együtt lett volna érvényes, de önmagában nem jelentene állampolgárságot, az irat kiadója a kérvényező állandó lakhelyének megfelelő konzulátus lenne. A lengyel nemzetiséget és származást többféle dokumentummal lehetett volna igazolni: keresztlevelel, iskolai bizonyítvánnyal, a lengyel hadseregben letöltött katonai szolgálatot bizonyító dokumentumokkal, a deportálást vagy börtönbüntetést igazoló dokumentumokkal, ahol be van jegyezve a lengyel nemzetiségre vonatkozó adat, és a lengyelséghez való tartozást igazolni lehet volna a lengyel szervezetekben való részvétel által is. Abban az esetben, ha nincsen ilyen dokumentum, igazolvány, elegendő, ha a lengyel nyelvtudással bíró kérvényező magatartásával bizonyítja, hogy a lengyel nemzethez tartozik.¹²⁴

A Jerzy Buzek vezette kormány 2001 nyarán, tehát jó két évvel a tervezet elkészítése után, negatív véleményt mondott arról. A dokumentum kiemelte, hogy a kérdés megtárgyalásakor figyelembe kell venni a lengyel állam pénzügyi lehetőségeit, illetve a nemzetközi folyamatokat. A kormány szerint ugyan a Keleten élő lengyelek helyzete nem kielégítő, de a státustörvény nem megfelelő eszköz a megsegítésükre, hiszen elfogadásával olyan érvhez jut az érintett állam, amelynek segítségével gyengítheti az ott élő lengyel közösséget (hivatkozhat arra, Lengyelország eltávolodott az európai jogi standardoktól, és a lengyel státustörvényre utalva önkényesen megállapíthatja, ki a lengyel származású egyén). Kétségeket ébresztett, hogy a törvény elfogadásával bizonyos, idegen állampolgársággal bíró csoportok különleges helyzetbe kerülnének Lengyelország területén (az Alkotmány kijelenti, hogy minden külföldit egyenlő módon kell kezelni). A kormány által jegyzett dokumentum ellenérvként hozta fel, hogy nem lehet pontosan megbecsülni az igazolvány bevezetésével kapcsolatos költségeket, amely – legalábbis elméletileg – 17 millió embert érint világszerte, ugyanis a tervezet nem nevezte meg a szükséges forrásokat. Az irat jelezte, hogy egy adott személy nemzeti hovatartozásának megállapítása egyéni választás kérdése és nem egy állami szerv vagy személy (ebben az esetben a konzul) feladata. A kormány álláspontja szerint a Keleten élő lengyelek helyzetének javulását nem az igazolvány bevezetése hozza el – más megoldásokat kell keresni. Az egyik ilyen lehetőség az, ha a repatriációra a lengyel állam nagyobb összegeket fordít, s a legnagyobb lengyel közösségeket (Litvánia, Fehéroroszország, Ukrajna) strukturálisan támogatja (pl. ösztöndíjak a fiataloknak, a helyi lengyelséget képviselő szervezetek támogatása). Ezen kívül a dokumentum egy sor jogi hiányosságot is felsorolt (hiányzik a tervezetből, hogyan lehet lemondani az igazolványról, nincsen szó a nem lengyel származású házastárs jogállásáról).¹²⁵

124 Ustawa z dnia o Karcie Polaka i trybie stwierdzenia przynależności do Narodu Polskiego osób narodowości polskiej lub polskiego pochodzenia. <http://www.senat.gov.pl/K4/DOK/UCH/34/147UCH.HTM>. Vö. Lagzi Gábor: Az állampolgárság és a repatriáció kérdése..., 71–72.

125 Stanowisko Rady Ministrów wobec senackiego projektu ustawy o Karcie Polaka i trybie stwierdzenia przynależności do Narodu Polskiego osób narodowości polskiej lub polskiego pochodzenia (druk nr 1206 oraz 2641). <http://orka.sejm.gov.pl/>

Így hát 1999-ben már készen állt az igazolványra vonatkozó törvénytervezet, amelyet a Szenátus megküldött a Szejmnek, de azt a jobboldali-liberális kormány alatt nem sikerült elfogadni.¹²⁶ A szenátusi, majd a szejmbeli vita alkalmából (a bizottsági és plenáris üléseken) ellenérvként elhangzott, hogy az igazolvány birtokosai anyagi előnyhöz akarnak majd jutni (pl. egészségügyi ellátást kihasználva), ez túl sokba kerülhet (akár több százezer ember is kérvényezheti), ne a konzul határozza meg egy adott személy nemzetiségét. Az alsóház ráadásul egy alkalommal vissza is küldte átdolgozásra a törvénytervezetet a kezdeményező félnek, azaz a felsőháznak, és a hármas törvény-csomag legvitatottabb tervezete volt (2000-ben elfogadta az lengyel országgyűlés a repatriációról szóló, egy évvel később pedig az új állampolgársági törvényt).

Az AWS-vezette kormány ellene volt a javaslatnak és nem szívesen mondta el kritikus véleményét (érthető okoknál fogva, hiszen a jobboldal hagyományosan fontos szerepet tulajdonít a nemzeti kérdéseknek, ráadásul a 2001-es választások közeledtével tekintettel kellett lennie a választópolgárok véleményére). Jellemző módon sem a miniszterelnök, sem a külügyminiszterek (Bronisław Geremek, Władysław Bartoszewski) nem foglaltak állást a nyilvánosság előtt a lengyel igazolványról.¹²⁷

A 2001 őszén hatalomra jutott baloldali-parasztpárti kormány már nem tartotta fontosnak a lengyel igazolvány kérdésének mihamarabbi rendezését, s a kérdést illetően húzta az időt. 2005 októberében parlamenti és elnökválasztásokat tartottak, s mindkettőt a nemzeti-konzervatív Jog és Igazságosság (PiS) pártja és annak jelöltje, Lech Kaczyński nyerte meg.¹²⁸ Ez lehetővé tette, hogy a lengyel igazolvány kérdése újra az érdeklődés középpontjába kerüljön, hiszen az új kormánypárt és az államfő szívügyének tekintette a nemzeti identitás megerősítését, így az addigi kormányokétól gyökeresen eltérő történelmi politizálás vette kezdetét.

A lengyel státustörvény előkészítése 2006 márciusában kezdődött meg, a kabinet 2007. június 12-én fogadta el azt, a Szejm pedig 2007. július 6-án kapta meg a kormánytól a státustörvény tervezetét. A lengyel státustörvényt a lengyel törvényhozás alsóháza, a Szejm 2007. szeptember 7-én fogadta el. A jelen lévő 431 képviselőből (a Szejm 450 főt számlál) 428 szavazott igennel és csak három képviselő nemmel (mindahányan az utódparti Baloldali Demokratikus Szövetség [SLD] képviselőcsoportjához tartoztak).¹²⁹

Lech Kaczyński köztársasági elnök 2007. szeptember 22-én írta alá a lengyel státustörvényt (tehát viszonylag gyorsan), s a ceremóniát követő beszédében kihangsúlyozta: a törvény azt a célt szolgálja, hogy a schengeni csatlakozás után könnyítse a keleten élő lengyelek beutazását az anyaországba, de felhívta arra is a figyelmet, hogy a törvényt tökéletesíteni kell.¹³⁰

Rejestr.dnsf/8af70e7fca8ea6b3c125658e0038e26c/c0935edb35260cb5c1256a720033b0d9/\$file/1206-2641-x.pdf
126 A politikai akarat hiánya mellett közrejátszhatott ebben az a tény, hogy 2000 nyarától Lengyelországot kisebbségi kormány irányította egészen a 2001-es őszi választásokig.

127 Andrzej Madera: i.m., 383.

128 Lagzi Gábor: Két választás Lengyelországban. Kommentár, 2006, 1. sz., 87–92. http://www.kommentar.info.hu/lagzi_gabor_ket_valasztas_lengyelorszagban.pdf

129 <http://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/glosowania?OpenAgent&5&47&25>. Meg kell azonban említeni, hogy a képviselői jelenlét nem annyira a lengyel igazolványról szóló törvénynek szólt, habár mindenki átérezhette annak szimbolikus fontosságát, hanem annak, hogy még aznap parlament döntött az önfelosztásról és előrehozott választások kiírásáról, amelyet 2007. október 21-én tartottak meg.

130 Uroczyste podpisanie ustawy o Karcie Polaka. <http://www.prezydent.pl/x.node?id=1011848&eventId=13527854>.

A lengyel igazolvány parlamenti vitája

A lengyel igazolvány parlamenti vitája nem volt hevesnek nevezhető, alapvetően minden parlamenti párt egyetértett annak elfogadásával.¹³¹ Hangsúlyozni kell, hogy a lengyel státustörvény vitája és elfogadása nem váltott ki akkora politikai és közéleti összekülönbözést, mint a magyarországi, az elfogadása körüli vita sokkal kisebb érdeklődést váltott ki, mint az 1990-es évek végén megjelent tervek. Elmondható, hogy a lengyel státustörvénnyel kapcsolatosan három parlamenti frakciónak volt érdemi mondanivalója. A PiS, amely a hagyományos nemzeti vonalat képviseli a lengyel közéletben, a lengyel igazolvány vitájában az erkölcsi kötelezettségre, az össz-nemzeti érzelmekre kívánt apellálni, s kulturális értelemben definiálta a lengyelséghez való tartozást. A jobboldali-liberális PO próbálta összeegyeztetni a hazafias kötelezettséget a modernséggel, hiszen a párt a keleten élő lengyelségnek nem csak kulturális-oktatási privilégiumokat kívánt adni, hanem gazdasági eszközökkel is segíteni akarta a boldogulásukat az anyaországban. A tervezettel kapcsolatosan az SLD részéről érkezett a legtöbb kritika (ebből a frakcióból került ki az a három személy, aki nem szavazta meg végül a törvényt). Feltételezhető, hogy nem akartak szembemenni a javaslattal (és ennek következtében magukra vonni a nemzetellenesség vádját, ami különösen rosszul jött volna ki a választási kampány hajrájában), egyben az ő képviselőik tartották a leginkább aktuálpolitikai megoldásnak a státustörvény elfogadását. Az egész politikai elit támogatásáról biztosította a lengyel igazolvány ötletét, viszont az idő rövidsége miatt érdemi vita sem a parlamentben, sem a közéletben nem alakult ki a dokumentummal kapcsolatosan, ennek megfelelően a különbözőségek sem tudtak a maguk valóságában a felszínre jutni.

A Szejm mellett működő, a jogszabályokat elemző Iroda (Biuro Analiz Sejmowych) a státustörvény-javaslatot negatív kritikával illette, és azt javasolta, hogy inkább a repatriációról szóló törvényt kellene módosítani.¹³² Szintén nem értett egyet az igazolvány bevezetésével az Európai Integrációs Bizottság Hivatala (Urząd Komitetu Integracji Europejskiej). Közleményében azt emelte ki, hogy a törvény az unióhoz tartozó három baltikumi országra vonatkozik, és állampolgárai a dokumentum kérvényezésével kapcsolatosan előnyösebb helyzetben vannak, mint a többi 24 tagállam polgára, s ebben az esetben közvetlen diszkrimináció esete forog fenn.¹³³

Ellenben a Lengyel Közösség (Wspólnota Polska), Keleten Élő Lengyeleket Segítő Alapítvány (Fundacja Pomocy Polakom na Wschodzie), Keleti Kutatások Központja (Ośrodek Studiów Wschodnich), Semper Polonia Alapítvány (Fundacja Semper Polonia) – magyarán a legfontosabb, komoly tapasztalatokkal rendelkező „keleti ügyekben” illetékes szervezetek pozitívan értékelték a törvénytervezetet. A lengyel fél figyelemmel kísérte a magyarigazolvánnyal kapcsolatos történéseket. A törvénytervezet parlamenti vitáján is elhangzott ez az érv egy ellenzéki (egyben baloldali) honatya szájából a dokumentum ellen, mondván, a magyar státustörvény bevezetése nemzetközi szinten komoly feszültségeket okozott, és a kormányoldal válasza erre a felvetésre

131 47. posiedzenia Sejmu. Obrady w dniu 5 września 2007 r.

[http://parl.sejm.gov.pl/Stenolnter5.nsf/0/107286F7886649AAC125734F004F32F6/\\$file/47_a_ksiazka.pdf](http://parl.sejm.gov.pl/Stenolnter5.nsf/0/107286F7886649AAC125734F004F32F6/$file/47_a_ksiazka.pdf).

132 Opinia prawna dotycząca projektu ustawy Karta Polaka, 2007 augusztus 16. <http://orka.sejm.gov.pl/rexdomk5.nsf/Opwsdr?OpenForm&1957>.

133 Sprawozdania Komisji Łączności z Polakami za granicą o rządowym projekcie ustawy Karta Polaka (druk nr 1957). [http://orka.sejm.gov.pl/Druki5ka.nsf/0/1E25292A879F9B67C125734B004D3778/\\$file/2097.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/Druki5ka.nsf/0/1E25292A879F9B67C125734B004D3778/$file/2097.pdf)

az volt, hogy a lengyel gyakorlat nem a magyar megoldást, hanem a szlovákot és a görögöt követi, illetve hogy Lengyelország az Európai Unió tagja. A volt krakkói főkonzul, Kovács István szerint a magyar és a lengyel fél között elmaradt az egyeztetés a státustörvényekkel kapcsolatosan, ennek következtében mindkét fél magára maradt a megoldandó kérdésekkel.¹³⁴

A lengyel státustörvény tartalma

A törvény¹³⁵ 2. cikkelye értelmében a lengyel igazolvány olyan személynek adható, aki deklarálja, hogy a „lengyel nemzethez” tartozik és a következő feltételeknek megfelel:

- legalább alapfokú lengyel tudás által kötődik a lengyelséghez, őrzi és ápolja a lengyel hagyományokat, szokásokat;
- a Lengyel Köztársaság konzulja jelenlétében írásban deklarálja a lengyel nemzethez való tartozását;
- dokumentumokkal igazolja, hogy egy szülője vagy nagyszülője, vagy két déd- szülője lengyel nemzetiségű volt, lengyel állampolgársággal rendelkezett, vagy az adott országban működő lengyel kisebbségi szervezet igazolását bemutatja, miszerint az utóbbi három évben a lengyelség javára munkát fejtett ki.

Fontos kritérium a lengyel igazolvány odaítélésénél, hogy azt csak és kizárólag a volt szovjet utódállamok állampolgárai kaphatják meg¹³⁶, viszont nem ítéltető oda olyan személynek, aki lengyel állampolgársággal vagy lengyelországi letelepedési engedéllyel rendelkezik. A 7. cikkely értelmében, a lengyel igazolvány odaítélése nem jelenti az állampolgárság megszerzését és nem szolgál utazási dokumentumként sem (pl. nem lehet vele átlépni Lengyelország határát, sem letelepedni ott). A kiskorúak esetében (16. cikkely) akkor adható meg a dokumentum, ha azt a szülők kérvényezik és mindketten rendelkeznek lengyel igazolvánnyal, vagy ha csak az egyik szülő kéri, úgy a másik szülőnek a konzul előtt írásos beleegyező nyilatkozatot kell tennie. 16 év feletti személyek esetében az igazolvány odaítélése csak az érintett beleegyezésével történhet. Az 5. cikkely értelmében a dokumentum tulajdonosa kérvényezheti a hatóságoknál a Lengyelországba szóló nemzeti vízum kiállításának költségei visszatérítését vagy elengedését (a költség-visszatérítés állami költségvetési pénzből az illetékes konzulon keresztül zajlik).

A 6. cikkely értelmében az alábbi jogok illetik meg a lengyel igazolvány tulajdonosát:

- lengyelországi munkavállalás esetén nem kell munkavállalási engedéllyel rendelkeznie;
- a lengyel állampolgárokhoz hasonlóan folytathat gazdasági tevékenységet;
- alap-, közép- és felsőfokú, illetve doktori tanulmányokat folytathat;

134 Kovács István: Polonia – „Lengyel Közösség” – Lengyel igazolvány – kettős állampolgárság. In: A kettős állampolgárság Európában. Esettanulmányok. Budapest, 2004, 73. (Kézirat a szerző birtokában.)

135 A teljes (a későbbi módosításokat tartalmazó), hatályos törvény a Szejm kancelláriájának honlapján érhető el: <http://isip.sejm.gov.pl/servlet/Search?todo=file&id=WDU20071801280&type=3&name=D20071280Lj.pdf>.

136 A következő országokról van szó: Azerbajdzsán, Észtország, Grúzia, Fehéroroszország, Kazahsztán, Kirgizia, Litvánia, Lettország, Moldova, Oroszország, Örményország, Tadzsikisztán, Türkmenisztán, Ukrajna és Üzbegisztán.

- sürgősségi betegellátásban részesülhet, az ellátás költségeit az állami költségvetés biztosítja;
- 37%-os kedvezményben részesülhet a vasúti közlekedésben;
- ingyen látogathatja az állami múzeumokat.

A lengyel státustörvény létrehozta a Keleten Élő Lengyelek Tanácsát (Rada do Spraw Polaków na Wschodzie), amely az állami adminisztráció részét képezi, tagjait (6 fő) öt éves ciklusra pedig a kormányfő nevezi ki. A tanács feladatai közé tartoznak a lengyel igazolvány odaítélésekor felmerülő fellebbezések, a dokumentum visszavonásának elbírálása.¹³⁷

A 12. cikkely határozza meg a lengyel igazolvány megszerzésének a körülményeit – a kérvényező írásban igényelheti a dokumentumot, és az igazolvány odaítélésében az illetékes szerv a lakóhely szerinti lengyel konzul. A lengyel igazolvány igénylése térítésmentes. Az igényléskor a következő adatokat tartalmazó űrlapot kell kitölteni:

- kereszt- és vezetéknev;
- születési dátum, hely;
- nem;
- állandó lakcím;
- állampolgárság;
- nemzetiség;
- szüleinek, nagyszüleinek vagy dédszüleinek nemzetisége és állampolgársága, ha az utóbbit bizonyító dokumentumokat a kérvényező benyújtotta.

A felmenők lengyel származását bizonyító okiratok a következők lehetnek:

- személyi okmányok;
- keresztlevelek, iskolai bizonyítványok, házassági iratok vagy más olyan irat, amely bizonyítja az illető személy a lengyelséghez való kötődését;
- lengyel fegyveres erőkből való szolgálatot igazoló iratok;
- deportálást vagy a rehabilitálást igazoló dokumentumok, ahol rögzítve lett az illető lengyel származása;
- külföldi hivatalos iratok, amelyek a tulajdonosának lengyel nemzetiségét megadták;
- az adott ország területén működő lengyel kisebbségi szervezet¹³⁸ igazolása, hogy a kérvényező aktívan részt vett a lengyel kisebbség életében.

Azon személyeknek, akik különös érdemeket szereztek a Lengyel Köztársaságnak, a konzul a fent említett dokumentumok bemutatása nélkül is odaítélheti a lengyel igazolványt. Szintén a konzul végzi el a lengyel nyelvtudást igazoló beszélgetést. Amennyiben (15. cikkely) valamely lengyel kisebbségi szervezeten keresztül kerültek beadásra a kérvényező iratok, a lengyel nyelvtudást igazoló beszélgetést a szervezet megbízott képviselője folytatja le.

A 17. cikkely értelmében a lengyel igazolvány 10 évig érvényes, és ugyanennyi időre meg lehet hosszabbítani, de azonnali hatállyal érvényét veszti, ha a tulajdonosa lengyel állampolgárságot vagy letelepedési engedélyt szerez. Az igazolványt a konzul nyújtja át, a lehetőségek szerint, ünnepélyes keretek között (18. cikkely).

137 Donald Tusk miniszterelnök 2008. április 1-jén nevezte ki a Tanács tagjait, ebből 5 jogász vagy jogvégzett ember volt, egy fő pedig polonista. <http://www.kprm.gov.pl/s.php?id=1926>

138 A lengyel Hivatali Közlöny (Monitor Polski) 2008. március 17-én adta ki az ezeket a szervezeteket felsoroló listát. Vö. <http://isjp.sejm.gov.pl/servlet/Search?todo=file&id=WMP20080250249&type=2&name=M20080249.pdf>

A lengyel státustörvény 19. cikkelye szabályozza, a konzul mely esetekben utasíthatja el a kérvényt:

- a kérvényező nem felel meg a lengyel igazolvány odaítéléséről szóló feltételeknek;
- a kérvényező hamis dokumentumokat nyújtott be, elhallgatta az igazságot;
- a Lengyel Köztársaság vagy Lengyel Népköztársaság területéről repatriált;
- a kérvényező a Lengyel Köztársaság biztonságára, közrendjére veszélyt jelent, annak érdekei ellen tevékenykedett.

A konzul hivatalból érvényteleníti a lengyel igazolványt (20. cikkely), amennyiben:

- tulajdonosa rontja a Lengyel Köztársaság hírnevét;
- a 19. cikkelyben említett körülmény áll fenn;
- a tulajdonos lemond a lengyel igazolványról.

A törvény 23. cikkelye értelmében a konzul nemzeti nyilvántartást vezet a beadott kérvényekről, az odaítélésről szóló döntésekről, valamint a kibocsátott és visszavont lengyel igazolványokról. Maga a dokumentum a lengyelországi személyi igazolványhoz hasonló kinézettel bír (plasztik alapú, fényképpel ellátott).

A lengyel igazolvány „finomhangolása”

Két hónappal a törvény életbe lépése előtt (2008 elején) a lengyel hatóságok még nem álltak készen teljesen a törvény maradéktalan megvalósítására: január végére nem alakult meg a Keleten Élő Lengyelek Tanácsa, nem készült el azon lengyel kisebbségi szervezetek listája, amelyek igazolhatják, hogy a kérvényező aktívan részt vesz a kisebbség életében.¹³⁹ Az illetékes lengyel hatóságok pár nappal a dokumentum bevezetése előtt nem tudták megmondani, mennyi kérvényező lesz, de ennél sokkal súlyosabb problémaként merült fel, hogy a leginkább érintett konzulátusok nem tudták pontosan felmérni, mennyi pluszmunkával jár az igazolvány kiadásának kötelezettsége.¹⁴⁰

Már a törvény életbe lépése után azonnal megjelentek bizonyos problémák, amelyeket a törvényalkotók figyelmen kívül hagytak. Kiderült ugyanis, hogy az okmányon a tulajdonos neve nem a lengyel helyesírás szabályai szerint lett rögzítve, hanem az adott országban irányadó szabályok szerint. A lengyel hatóságok ezt a gyakorlatot azal magyarázták, hogy az igazolvány más hivatalos dokumentummal együtt érvényes (pl. útlevel), és ha a név nem a hivatalos formában szerepel, abból problémák adódhatnak (pl. tanulmányok megkezdésekor, kórházi ellátás esetén).¹⁴¹ Az ilyen gyakorlat ellen főleg a litvániai és ukrainai lengyel szervezetek emelték fel a hangjukat. Előbbiekként évek óta azért küzdenek (egyelőre nagyobb eredmény nélkül), hogy az ott kiadott hivatalos dokumentumokon a lengyel helyesírás szabályai szerint is rögzíteni lehessen a kisebbséghez tartozó személyek neveit, ne csak a litvánosított verzióban (pl. Adomas Mickevičius helyett Adam Mickiewicz). Az, hogy a lengyel állam által kiadott dokumentumon a litvánosított név szerepel – vélték az érdekeltek – újabb érvet adna Vilniusnak, hogy tovább halassza a kérdés megnyugtató rendezését. Ukrajnában a

¹³⁹ Rzeczpospolita, 2008. január 23.

¹⁴⁰ Gazeta Wyborcza, 2008. március 28.

¹⁴¹ Rzeczpospolita, 2008. március 29.

cirill nevek átírása okozott problémát, itt a név az angol ábécé felhasználásával kerül az úti dokumentumba (pl. Jerzy Jaworski helyett Yury Yavorsky). Kompromisszumos megoldásként a lengyel külügy április elején úgy döntött, hogy az adott országban irányadó helyesírás mellett a lengyel változat is bekerül a lengyel igazolványba.¹⁴²

A státustörvény lényegi részét érintette azonban, hogy egy hónappal annak életbe lépése előtt a parlament módosította a jogszabályt és lehetővé tette, hogy a konzul a nemzetbiztonsági hivatal vezetőjéhez (vagy más állami szervekhez) forduljon és a kérvényezőről információkat kérjen. Sajtóhírek szerint a jobboldali-parasztpárti kormány fontolóra vette, hogy a státustörvényt még 2008 folyamán módosítja, hogy bizonyos hiányosságokat pótoljanak a jogalkotók. Arról van szó, hogy a módosítás után az igazolványt megkaphatnák a lengyel származású észak- és lettországi hontalanok is (a számítások szerint ez közel 20 ezer főt érintene), valamint változásokat kellene alkalmazni a lengyelség megállapításának a kritériumain (volt ugyanis olyan időszak a Szovjetunió történetében, amikor nem rögzítették az újszülöttek lengyel nemzetiségét).¹⁴³

A lengyeligazolvánnyal kapcsolatos optimista előrejelzések a bevezetését követő pár napban megdőlni látszottak – messze nem igényelték annyian a dokumentumot, mint azt a lengyel hatóságok várták (Varsó arra számított, hogy csak 2008-ban 200 ezer fő fogja kérelmezni a dokumentum kiadását), a legfőbb probléma a nyelvtudás hiánya volt. A lengyel külügyminisztérium illetékese 2008. május 8-án tájékoztatta a határon túli lengyelekkel foglalkozó parlamenti bizottság tagjait az addig beadott lengyel igazolvány kérvények számáról és területi eloszlásáról. Ennek megfelelően összesen 1821 kérvény érkezett be a lengyel konzulátusokra, hely szerint: Oroszország 78 (Moszkva 29, Pétervár 28, Kalinyingrád 21, Irkutszk 0), Ukrajna 1106 (Lemberg 602, Luck 248, Kijev 226, Harkov 17, Odessza 13), Fehéroroszország 495 (Grodno 215, Breszt 170, Minszk 110), Litvánia (Vilnius) 89, Lettország (Riga) 33, Észak- és Lettország (Tallinn) 0, Moldova (Chişinău) 7, Grúzia (Tbiliszi) 3, Örményország (Jereván) 0, Azerbajdzsán (Baku) 0, Kazahsztán (Alma-Ata) 10, Türkmenisztán (Asgabad) 0, Kirgizia (Taskent) 0.¹⁴⁴

A konzulátusok tehermentesítése céljából a lengyel külügyminisztérium 30 konzuli státuszt létesített, de április hónapban nem mindegyik diplomatának sikerült elfoglalnia a kiküldetési helyét.¹⁴⁵ Fehéroroszország például nem engedte be a lengyel igazolvány kiadásával foglalkozó konzulokat (magyarán nem kaptak beutazási vízumot, így később kénytelenek voltak 90 napos turistavízummal elfoglalni helyüket). A lengyel hatóságok a lehetőségekhez mérten igyekeztek felkészíteni a diplomatákat a rájuk váró feladatok ellátására (benyújtott dokumentumok hitelességének, a kérvényező lengyel nyelvtudásának ellenőrzése, hatékony együttműködés a lengyel kisebbségi szervezetekkel, stb.).

142 Polityka, 2008. április 12.

143 Rzeczpospolita, 2008. június 24.

144 <http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/559882B91E582CC5C125744F004AF249?OpenDocument>, Michał Dworczyk, a törvénytervezet egyik kidolgozója a Szenátus szakbizottsága előtt 2006-ban elismerte, hogy az igazolványok kibocsátásának modellezésénél figyelembe vették a magyar tapasztalatokat (ti. Kárpátalján gyakorlatilag szinte minden magyar nemzetiségű személy igényelte a magyar igazolványt). Úgy vélte, hogy az más sikernek mondható, ha négy év alatt a lengyel hatóságok egymillió kártyát adnak ki.

145 Rzeczpospolita, 2008. március 28.

Külföldi reakciók

A lengyel státustörvény ellen a fehérorosz rezsim tiltakozott a leghevesebben. Pár héttel a törvény életbe lépése előtt (de már jóval a törvény elfogadás után) a legnagyobb és közvetlenül az elnöki adminisztráció irányítása alatt álló napilap, a Belarusz Szivodnja hasábjain a lengyel igazolvány intézményét támadó vezércikk jelent meg. Ebben az anonim szerző leszögezi, hogy a dokumentum bevezetése „brutális támadás Fehéroroszország ellen”, és „etnikai és vallási ellenségeskedéshez” is vezethet a fehéroroszok és lengyelek között. Az igazolvány bevezetése után – vélte a rezsim fő propaganda szócsöve – az itt lakók kulturális autonómiát követelnének, ezt követően referendumot tartanának, így végső soron el lehet szakítani az országtól – Lengyelország javára – bizonyos területeket.¹⁴⁶ A minszki külügyminisztérium képviselői pedig annak a panasznak adtak hangot, hogy a lengyel fél nem egyeztetett velük a dokumentum bevezetésével kapcsolatban, hiszen az destabilizálhatja az interetnikus helyzetet, azaz megoszthatja „jobb” (aki rendelkezik a dokumentummal és így bizonyos előjogokkal bír a lengyel hatóságok szemében) és „rosszabb” fehérorosz állampolgárokra az ország lakosságát, valamint sérti az érvényben lévő kétoldalú egyezményeket.¹⁴⁷

Alekszandr Lukasenko fehérorosz elnök fontosnak érezte, hogy maga is megszólaljon az ügygel kapcsolatban. 2008 februárjában a Fehérorosz Állami Egyetemen való látogatása után a politikus úgy nyilatkozott, hogy a lengyel státustörvény elfogadása károkat okozhat országának. Leszögezte, hogy Fehéroroszországban nem sikerül kijátszani a „nemzetiségi kártyát”, felfújva a „lengyel- vagy a zsidókérdést”. Negatív példaként a magyarigazolványt említette meg, mivel annak bevezetését a nemzetközi szervezetek az emberi jogokra nézve sértőnek találták.¹⁴⁸ Lukasenko véleménye azonban az igazolványról – a lengyel sajtóhírek szerint – hamarosan megváltozott. Április végén elmondott évértékelő beszédében kijelentette, hogy rosszul reagált a lengyel igazolvány bevezetésére (amiért a minszki hatóságokat tette felelőssé). Felhívta a figyelmet arra, hogy a kérvényezők „nem árulók”, hanem a „mi lengyeljeink”, akik nem akarják elhagyni az országot. Ugyanakkor aláhúzta, hogy Fehéroroszország területén nincsenek kisebbségek, hanem csak a köztársaság állampolgárai.¹⁴⁹

A fehérorosz elnök véleményének radikális megváltozása minden bizonnyal azal állhat összefüggésben, hogy a dokumentum messze nem olyan népszerű a lengyel kisebbség körében, mint arra a lengyel (és nagy valószínűséggel a fehérorosz) hatóságok számítottak. Ennek megfelelően Lukasenko sem találta célravezetőnek, hogy tovább rombolja az amúgy sem problémamentes lengyel-fehérorosz kapcsolatokat.¹⁵⁰

146 Gazeta Wyborcza, 2008. február 2.

147 Rzeczpospolita, 2008. február 8. A lengyel fél állítása szerint 2008 elején történtek bizonyos egyeztetések a dokumentum bevezetésével kapcsolatban Minszk és Varsó között, és a lengyel külügyminisztérium kezében az igazolvány megléte adukártya volt, hiszen akkoriban a fehéroroszok könnyítések szerettek volna elérni a kishatár-forgalom ügyében. Ha botrány tört volna ki a két ország között, az jelzésértékű lett volna Brüsszel számára, hogy a lengyel fél vegye le az ügyet a napirendről.

148 Gazeta Wyborcza, 2008. február 12.

149 Gazeta Wyborcza, 2008. április 30.

150 Ennek ellenére a fehérorosz hatóságok az igazolvány bevezetésével párhuzamosan a grodnói levéltárhoz forduló polgárok elé adminisztratív akadályokat gördítettek, hiszen az onnan származó iratok segítségével lehet igazolni a felmenők lengyel származását. Az ország észak-nyugati részében található város a lengyel kisebbség központja, itt található többek között mindkét ZPB központja. Tydzień na Wschodzie. Buletyn analityczny OSW, 14. (48.) sz., 2008. április 16. 10. <http://www.osw.waw.pl/files/tnw48.pdf>.

Fehéroroszországban a rezsimhű ZPB vezetője, Józef Łuczniak kijelentette, hogy a lengyel igazolvány bevezetése nemzetiségi szempontból megosztja a belorusz társadalmat, ráadásul a sok vegyesházasság miatt nem lehet egykönnyen bizonyítani a lengyel származást. Łuczniak azzal is megvádolta a lengyel hatóságokat, hogy manipulálni próbálják a hazai és fehérorosz közvéleményt az igazolvány bevezetésével.¹⁵¹ Eközben Anzelika Borys, az „illegális”, tehát a rezsim által el nem ismert ZPB elnöke teljes mellszélességgel kiállt a tervezet mellett, mi több, a törvény elfogadásakor még a lengyel parlament díszvendégeként is jelen lehetett.

Litvánia nem emelt kifogásokat a lengyel státustörvénnyel szemben – annál is inkább, mert a vilniusi vezetés tisztában volt azzal, hogy mindkét ország az Európai Unió tagja, emiatt a litvániai lengyelek vízumkérdése vagy munkavállalása semmiféle relevanciával nem bír, és könnyebbséget sem jelent számukra.¹⁵² A litván fél azért sem tiltakozhatott élesebben a lengyel kormányzat ez irányú tervei ellen, mert előbbi 2008 nyarán módosította az állampolgársági törvényt, amely lehetővé tett volna, hogy a litván állampolgárok megtarthassák állampolgárságukat, ha valamely Európai Unió vagy NATO-tagország polgárai lettek. Tehát Vilnius sokkal messzibbre ment jogi és politikai értelemben, mint Varsó a státustörvényével, hiszen a kettős állampolgárság intézményét próbálja meghonosítani.

A 2008 végén megrendezett litvániai parlamenti választások némileg aktuálisá tették a lengyel igazolvány kérdését. A voksolást követően a politikai élet jobbra tolódott (a legtöbb szavazatot a konzervatív, nemzeti jelszavakkal operáló Haza Szövetsége szerezte meg, amely megkapta a kormányalakítási megbízást). Kisebbsajta botrányt váltott ki Lengyelországban Gintaras Songaila magánkezdeményezése. A konzervatív kormánypárti politikus ugyanis kifogást emelt a központi választási bizottságnál, hogy a litvániai lengyel párt két, a törvényhozásba bejutott képviselője a Lengyel Kártya tulajdonosa, s a dokumentum igénylésével és elfogadásával egy másik állam irányában lojálisak (egy 1998-as litvániai alkotmánybírószági határozat szerint csak az a személy lehet honatya, akit nem köt semmiféle eskü egy másik államhoz), s meg kell őket fosztani frissen megszerzett mandátumuktól.¹⁵³ A választási bizottság a Seimas (parlament) hatáskörébe utalta az ügyet, hogy a törvényhozás forduljon az Alkotmánybírósághoz (mellesleg a köztársasági elnök, Valdas Adamkus is az utóbbi megoldás mellett emelt szót). Az ügy jelzi, hogy a litván külpolitikában a kormányváltást követően hangsúlyeltolódásra kerülhet sor, s a vilniusi kabinetben a litván–lengyel kapcsolatok területén, amelyek kitűnőeknek mondhatók egyébként, szimbolikus kérdések is előtérbe kerülhetnek.¹⁵⁴

151 <http://charter97.org/ru/news/2008/4/8/5530>. Megjegyzendő, a „hivatalos ZPB” vezetője persona non grata-nak lett nyilvánítva Lengyelországban, és 2005-től nem utazhat be – a Lukasenko-rezsim több tucat magasrangú hivatalnokával egyetemben – az országba.

152 A dokumentum bevezetése előtt a litván külügyminisztérium alacsonyabb rendű képviselője kijelentette, hogy a Lengyel Kártya nem egyeztethető össze az uniós joggal, magasabb szintű és határozott tiltakozásra nem került sor, így azt lehet mondani, hogy Vilnius – hallgatólagosan – elfogadta azt.

153 Annyiban téves az érvelés, hogy a lengyel igazolvány tulajdonosa a lengyel nemzethez való tartozását deklarálja, ráadásul a két képviselő 2007 nyarán kapta meg azt Lech Kaczyński köztársasági elnöktől, amiről a sajtó is beszámolt, tehát a tény ismert volt a közvélemény előtt.

154 Rzeczpospolita, 2008. november 17. és 20.

Összegzés

A törvény kidolgozói arra tettek kísérletet, hogy Lengyelország erkölcsi jellegű gesztust mutasson a nemzet azon részei számára, amelyek iránt a 20. századi történelem nem volt kegyes (deportálások, jogfosztottság, üldöztetés lengyel származásuk miatt). Valamilyen módon „meg kell jutalmazni” őket, hogy évtizedekig kitarítottak lengyelségük mellett, és nem önszántukból veszítették el anyaországukat (1945 utáni határmódosítások). Plusz érvként merült fel, hogy a lengyel igazolvány bevezetése feltámaszthatja az itt élő lengyelségben – az időközben igencsak elfeledett – nemzeti identitást. A dokumentum ugyanakkor nem helyettesítheti az állampolgárság megadását, hiszen a lengyel államnak sem anyagi, sem jogi kerete nincsen arra, hogy hirtelen több száz ezer fehérorosz, ukrán vagy kazahsztáni lengyel nemzetiségű vagy származású egyén számára biztosítsa az állampolgárságot (a fehérorosz szabályozás szerint, aki felveszi az idegen állampolgárságot, automatikusan elveszíti a hazait).

A kritikusok szerint a lengyel igazolvány nem hatékony eszköz a keleten élő lengyelek megsegítésében, és nem minden határon túli lengyel követelést kell megvalósítania Varsónak (a volt szovjet területeken működő lengyel szervezetek, főleg a schengeni csatlakozás után, kérték a lengyel kormányt a jogszabály elfogadására). Komoly problémákat vet fel a lengyel nemzetiség, származás, és ezzel együtt a lengyel igazolvány jogosultságának kérdése, hiszen a Keleten maradt lengyel közösségek kultúrájukban, mentalitásukban, történelmi tapasztalataikban, de még nyelvükben is különböznek az anyaországiaktól.

A lengyel politikai élet szereplői egyetértettek abban, hogy segíteni kell a keleti határokon túl élő lengyelséget (a külpolitikai kérdésekben amúgy is hagyományosan konszenzusra jutnak a lengyelek), de 2006-ig nem volt politikai akarat a lengyel igazolvány kérdésének rendezésére (az addig hatalmon lévő mind jobboldali, mind baloldali kormányok halogatták a Lengyel Kártya elfogadását és életbe léptetését). Csak a nemzeti-konzervatív Jog és Igazságosság (PiS) vezette kormány – amely kiemelt szerepet szánt a nemzeti hagyományok ápolásának, elmélyítésének – volt képes az ötlet megvalósítására. Ellentétben az 1990-es évek próbálkozásaival, a kezdeményező ezúttal nem a viszonylag kicsiny hatáskörrel rendelkező Szenátus volt, hanem maga a kormány, így a tervezet elfogadásának is sokkal nagyobb esélye volt, mint pár évvel korábban.

A törvény kapkodva, aprólékos előkészítés nélkül került elfogadásra, ráadásul mindez a parlamenti választási kampány kellős közepén. A PiS ezáltal megmutathatta a nemzeti kérdésekre érzékeny választópolgároknak, hogy az anyaország képes és kész „begyógyítani” a történelem által okozott sebeket, sérelmeket egy olyan jogszabály elfogadásával, amely előjogokban részesít – legalábbis elméleti szinten – több százezer Keleten élő, lengyel származású személyt.

A lengyel igazolvány – a törvény erejével – egységesítő erővel bír a Keleten élő lengyelek számára, hiszen ugyanazon jogokkal és lehetőségekkel ruházza fel az erős kisebbségi öntudattal rendelkező, egyébként őshonos litvániai lengyeleket, mint a Kazahsztánban élő nemzettársaikat, akik már alig beszélnek a lengyel nyelvet, identitásuk pedig nem az anyaországhoz, hanem egy nem létező államhoz (Szovjetunió) kötődik. A lengyelországi kormányzat tudatosan törekedett arra, hogy a volt Szovjetunió területén élő, különböző társadalmi, politikai, gazdasági helyzetű lengyel közösségeket a

dokumentum szimbolikus erejénél fogva összeforrassza, de ezzel együtt figyelmen kívül hagyva a nyugati emigráció követeléseit, ti. hogy a lengyel igazolvány rájuk is érvényes legyen.

Csalódást keltett, hogy a dokumentumot – az előzetes várakozásokkal ellentétben – igen kevesen igényelték, megcáfolva ezzel azt a véleményt, hogy a lengyel konzulátusokat, az igazolvány megszerzése céljából, több tízezer lengyel származású személy fogja megostromolni. A kérvények földrajzi eloszlásából világosan látszik, hogy többnyire a lengyel határ közelében élő lengyelek igényelték az igazolványt (Lemberg, Grodno) és ennek fényében megkockáztatható az az állítás is, hogy inkább annak tényleges előnyei (könnyített határátlépés, munkavállalás), mintsem szimbolikus volta (a lengyel nemzethez való tartozás) miatt. Úgy tűnik, hogy az anyaország hívószava, gesztusa nem bizonyult elég erősnek, meggyőzőnek a Keleten megmaradt lengyel közösségek tagjai számára. Az is bizonyosnak látszik, hogy a státustörvény elfogadása nem okozott a munkaerőpiacon nagy átrendeződéseket – aki korábban dolgozni akart Lengyelországban (legálisan vagy illegálisan), az már megtette a megfelelő lépéseket. Ennek megfelelően társadalmi szinten nem jelentett problémát a lengyel igazolvány-tulajdonosok esetleges munkavállalása.

Befejezés

A második világháborút követően a Lengyel Népköztársaság párt- és állami elitje számára tabunak számított a keleti határ túloldalán maradt honfitársak sorsának alakulása, s Varsó, ha akart volna sem tudott segíteni a Szovjetunió területén élő lengyeleknek. 1944-től kezdődően a szovjethatalom nem vett tudomást a több százezer főt kitevő fehéroroszországi vagy ukrainai lengyel kisebbség meglétéről, felszámolták az anyanyelvi oktatási hálózatot, a lengyel nyelv gyakorlatilag az üldözött katolikus egyház templomainak falai közé szorult. A népszámlálások alkalmával a helyi lengyelek egy része – az érintettek tudta és beleegyezése nélkül – a többségi nemzetiségűként került bejegyzésre, ugyanakkor a lengyelséghez való tartozás hátráltatta számos esetben az illető szakmai előmenetelét.¹⁵⁵

Kétségtelen tény, hogy 1989-et követően született, születhetett újjá a lengyel kisebbségi élet. A szovjet korszakhoz képest megnőtt az állampolgári aktivitás, és a lengyel állam hathatós segítségével megkezdődött az intézményhálózat kiépítése. Ez azonban mind a mai napig gyengének mondható (a helyi lengyelek töredéke tagja csak valamely szervezetnek) és a hálózat fenntartásában a legnagyobb szerepet a lengyel állam játssza. A volt Szovjetunió területén élő lengyelség kérdését a jelenlegi Visztula-parti közéletben állandó érdeklődés övezi: hol a nosztalgia (elveszített Keleti Végek), hol jól felfogott államérdek (a határtól keletre fekvő országok függetlenségének megerősítése), hol a határon túl élő lengyelek iránt érzett erkölcsi felelősség okán.¹⁵⁶ Világosan látszik, hogy a Polónia (így a volt Szovjetunió területén élő lengyelek) támogatására szánt állami források összege az elmúlt években folyamatosan emelkedett, ami összefüggésben volt a lengyel gazdaság teljesítőképességének növekedésével, s azzal, hogy a lengyel politikai elit – pártállásától függetlenül egyébként – fontos szerepet tulajdonít a világon szétszóródott lengyelség ügyének.

Az 1990-es évek elején a lengyelországi döntéshozók azt fogadták el alap gondolatként, hogy a szülőföldjükön kell tartani a Keleten élő lengyel közösségeket, helyben segíteni nekik újjáépíteni oktatási, kulturális intézményeiket, értelmiségi bázisukat. A mai perspektívából látszik, hogy ezt a feladatot nem sikerült maradéktalanul teljesíteni, nincsenek teljes mértékben biztosítva a lengyelség fennmaradásának hosszú távú feltételei. A határ túloldalán élő lengyelek nem játszanak a lengyel–ukrán, lengyel–fehérorosz vagy lengyel–lítván kapcsolatokban hídszerepet – hiányzik ehhez a megfelelő társadalmi státus (beágyazódottság a szülőföldön és az anyaországban), kulturális háttér, politikai és/vagy gazdasági erő. Emiatt sok esetben azt lehet észrevenni, hogy a volt Szovjetunió területén élő lengyelek az anyaország „kítartottjai”, azaz – passzív hozzáállással – várják és elvárják a támogatást Varsó részéről. A Keleten élő lengyel közösségek zömében falun laknak, alacsony képzettségűek, és akik rendelkeznek is diplomával, azok javarészt orosz nyelvű tanulmányokat folytattak. Az alacsony társadalmi státusokból kifolyólag korlátozott lehetőségekkel rendelkeznek, hogy az adott ország elitjének tagjai lehessenek, ugyanakkor a lengyel nemzeti kultúrában is gyengén gyökereznek, kultúrájukat csak a folklór szintjén tudják képviselni.

155 A Szovjetunióban bejegyezték a személyi okmányokba az illető nemzetiségét is.

156 Mutatja a téma aktualitását, hogy a mértékadó „Rzeczpospolita” c. napilap 2009. március 31-én külön mellékletet szentelt a Keleten élő lengyelekről.

A rendszerváltást követő két évtized tapasztalatai alapján bizonyosnak látszik, hogy a kisebbségi jogok tiszteletbentartását illetően az alapszerződések szelleme, illetve a nemzetközi kötelezettségvállalások és a poszt-szovjet államok gyakorlata nem mindig áll összhangban egymással (igaz, erre a térségre, ld. Fehéroroszország, amúgy sem az a jellemző, hogy a kormányzat az emberi jogokat maradéktalanul betartaná). Tehát Varsónak egyszerre kellett törekednie az adott országgal létrejött kapcsolatok fenntartására, mélyítésére, valamint a helyi lengyel közösség melletti kiállásra.

A kétoldalú kapcsolatokban a fehéroroszországi lengyelség helyzete kerül elő legtöbbször, s a varsói diplomáciának kényesen kell egyensúlyoznia. Egyfelől a lengyel kormányzat határozottan kiáll a kisebbségi jogok védelme mellett, másfelől figyelembe kell vennie, hogy a Lengyelország és Belorusz között fennálló politikai, világnézeti különbségek (demokrácia vs. autoriter berendezkedés) ne okozzanak károkat a helyi lengyeleknek. A közösség nagysága okán (kb. 400 ezer fő, amely a lakosság 4%-át teszi ki) Lengyelország éppen Fehéroroszországban tudott (és tud is jelenleg) a legnagyobb segítséget nyújtani – nem csak a kisebbség, hanem a többség számára is. Varsó feltett szándéka, hogy a keleti szomszédját „átállítsa” a demokratikus országok soraiba, s ennek nem csak az itt élő kisebbségek, hanem a többség is hasznát venné. Ukrajnával kapcsolatosan ilyen jellegű konfliktus nem alakult ki, lévén a helyi lengyel kisebbség a társadalom elenyésző részét alkotja, ráadásul sokkal gyengébben szervezett, nemzeti identitását, nyelvtudását illetően rosszabb állapotban van, mint a fehéroroszországi lengyelség. Ennek megfelelően a lengyel–ukrán államközi kapcsolatokban a kisebbségek kérdése nem merül fel hangsúlyosan, s ezen még a demokratizálódási folyamatot beindító „narancsos forradalom” sem tudott változtatni – az ukrainai lengyelség életében 2005-öt követően nem állt be számottevő javulás.

Ki kell emelni, hogy a posztszovjet államok kisebbségpolitikája de iure kedvező a kisebbségekre nézve, azonban de facto az adott állam nem érdekelt a lengyelség szellemi, társadalmi felemelkedésében, kulturális, gazdasági vagy éppen demográfiai megerősödésében (ez főleg Fehéroroszországra vonatkozik). A helyi lengyelség helyzetét súlyosbítja, hogy a római katolikus egyházban egyre inkább teret nyer a fehérorosz és ukrán nyelv, és kiszorítja onnan az addig domináns lengyelt.

Fehéroroszországot jelenleg olyan államnak kell tekinteni, ahol napirenden van az általános emberi, így a kisebbségi jogok megsértése, és az egyetlen állam a poszt-szovjet térségben, ahol a lengyel származásúak diszkriminációjának a jeleit lehet felfedezni (ld. a ZPB elleni hatalmi fellépés; problémák az anyanyelvi oktatás területén). Minszk következetesen nem tartja be a kisebbségvédelemre vonatkozó kétoldalú és nemzetközi szerződéseket, ugyanakkor a helyi lengyel közösség némileg előnyös helyzetben van, hiszen az ország egy régiójában koncentrálódik (igaz, a grodnói megyében nem alkotnak abszolút többséget). Ukrajna, Kazahsztán (és Oroszország) esetében a demokratikus mechanizmusok hiánya és gazdasági elmaradottság a jellemző, bár a lengyel kisebbség helyzete messze nem kielégítő, de a kormányzat lépéseiben nem lehet tudatos kisebbségellenes vonásokat felfedezni. Ellentétben Fehéroroszországgal, az ukrainai és kazahsztáni lengyel közösség szórványhelyzete csak az asszimiláció gyorsulását idézheti elő. 2007-ben látott napvilágot egy határon túli lengyelekkel foglalkozó tárcaközi bizottság elemzése, amely szerint ha megmaradnak a jelenlegi demográfiai folyamatok, akkor 30 év múlva eltűnik a lengyel kisebbség

Ukrajnából, Kazahsztánból és Oroszországból, 130-140 év elteltével pedig megszűnnek a lengyel közösségek Litvániában és Beloruszban is.¹⁵⁷

Fontos megjegyezni, hogy a határon túl élő lengyelek esetében komolyabban nem merült fel az autonómia kérdése (kivételt itt az 1989–1990-es litvániai eset képez, de itt nem egy nemzeti önrendelkezésről, hanem a szovjet korszakban szocializálódott kommunista káderek kezdeményezéséről volt szó), s gyanítható, hogy a jószomszédi kapcsolatok érdekében a lengyel kormányzat nem is támogatna ilyen jellegű törekvéseket. Paradox módon, a lengyel államnak érdeke a keleti határain túl található országokban az államiság, s ezzel együtt a nemzeti identitás megerősítése, még annak ellenére is, hogy a litván, ukrán (kisebb mértékben a fehérorosz) önazonosságtudatban számos lengyelelles akcentus található.¹⁵⁸

A jelen tanulmányban felsorolt támogatáspolitikai (lengyel igazolvány, repatriáció, iskolahálózat, ill. média támogatása) felemás eredményt hozott: ezek az eszközök hatásosnak csak annyiban mondhatók, hogy sikerült részben lelassítani az egyre gyorsuló asszimilációs folyamatot, viszont a helyi lengyel közösségek társadalmi, gazdasági vagy kulturális státusza a többségi társadalmon belül számottevően nem emelkedett. Figyelemre méltó lehet a magyar olvasó számára a lengyel nemzetpolitikai eszköztárban a státustörvény és a repatriáció végrehajtása; mindkettőhöz megalkotói nagy reményeket fűztek, de mégsem hoztak áttörést, mi több – a mai perspektívából nézve – kudarcnak tekinthetők. Úgy tűnik, hogy a lengyel fél által hangoztatott elvekben (morális elégtétel a történelem által megkárosított honfitársak számára) gyökerező politika nem talált megfelelő visszhangra az érintettek körében. Erre utal, hogy a lengyel igazolvány igénylései a törvény életbe lépése után egy évvel a tervezett több százezer helyett alig érik el az ezres nagyságrendet. Hasonlóképpen, az utóbbi két évtizedben a volt Szovjetunió területéről a Lengyelországba hazatelepülők létszáma alig pár ezer főre tehető. A beilleszkedésükkel kapcsolatos tapasztalat azt mutatja, hogy a Keletről érkezett lengyeleknek úgy kell a nemzet részeivé válniuk, hogy nem veszítik el addigi kulturális hagyományaikat, különálló identitásukat, ugyanakkor az anyaországiak magatartásának is meg kell változnia – lengyel nem csak az lehet, aki megfelel bizonyos objektív kritériumoknak (nyelvtudás, katolikus vallás, alapvető történelmi ismeretek), hanem elsősorban az, aki annak vallja magát.

157 Gazeta Wyborcza, 2007. május 10.

158 Két belorusz nemzetépítő lengyel kezdeményezést kell megemlíteni, amelynek célja „visszafehéroroszítani” a polgárokat, hogy a beloruszok önálló nemzeti és politikai arculatot nyerjenek (azaz kiszabaduljanak Oroszország politikai, gazdasági, kulturális „gyámkodása” alól). A Belsat televízió 2007-ben kezdte meg a sugárzását. A csatorna a lengyel állami televízió (TVP) szerves részét képezi, a lengyel költségvetésből és uniós forrásokból biztosítják a működését. A kizárólag műholdon sugárzott adások (naponta 6 óra) zömében belorusz nyelven (és szellemiségben) készülnek el, így próbálva csökkenteni független szellemiségével a Lukasenko-rezsim médiafőlényét (mint az ismeretes, jelenleg Fehéroroszországban nem létezik sajtószabadság). www.belsat.eu A Kalinowski-ösztöndíjprogram 2005-ben indult meg, és azokat a diákokat támogatta egy lengyelországi ösztöndíjjal, akiket a rezsim eltávolított a felsőoktatási intézményekből, a meghamisított elnökválasztásokat követő tiltakozások során. A közel 300, ellenzékinek számító hallgató tanulmányi költségeit a lengyel költségvetés finanszírozza. Megjegyzendő, hogy a Kalinowski-program hallgatói nagyobb ösztöndíjban részesülnek, mint a határon túli lengyel származású diákok. A programot a Varsói Egyetem Kelet-Európai Tanulmányok tanszéke koordinálja. www.studium.uw.pl.

Válogatott bibliográfia

Könyvek, tanulmányok

- Tadeusz Białek: Międzynarodowe standardy ochrony praw mniejszości narodowych i ich realizacja na przykładzie Białorusi, Litwy i Ukrainy. Warszawa 2008.
- Adam Bobryk (red.): Życie społeczne Polaków na Wschodzie. Wybrane zagadnienia. Siedlece 2007.
- Henryk Chałupczak – Elżbieta Michalik (red.): Polska i Białoruś. Problemy sąsiedztwa. Lublin 2005.
- Roman Dzwonkowski – Oleg Gorbaniuk – Julia Gorbaniuk: Świadomość narodowa młodzieży polskiego pochodzenia z byłego ZSSR studiującej w Polsce. Lublin 2002.
- Piotr Eberhardt: Przemiany demograficzno-narodowościowe na Ukrainie 1989–2001. Przegląd Wschodni 2003, 3. (31.) sz., 741–758.
- Piotr Eberhardt: Struktura narodowościowa ludności Republiki Białoruskiej w 1999 roku. Obóz 2001, 38. sz., 7–20.
- Marek Gawęcki: Polacy w Kazachstanie – portret społeczności. <http://www.p Polonia-polska.pl/index.php?id=pwko84>
- Tomasz Gąsowski (red.): Państwo polskie wobec Polaków na Wschodzie. Poszukiwanie modelu polityki. Kraków 2000.
- Sebastian Gerhardt: Polska Polityka Wschodnia. Die Außenpolitik der polnischen Regierung seit 1989 gegenüber den östlichen Nachbarstaaten Polens (Russland, Litauen, Weißrussland, Ukraine). Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie im Fachbereich III der Universität Trier. Trier 2003. (Kézirat a szerző birtokában.)
- Halina Grzymała-Moszczyńska: Poles from Kazakhstan: Coping Strategy for Acculturation 'Back Home'. In: Ian Hamilton – Krystyn Iglicka (eds.): From Homogeneity to Multiculturalism. Minorities Old and New in Poland. London 2000, 207–224.
- Halász Iván: A külhoni lengyelek és Lengyelország „diaszpóra politikája”. Regio 2003, 4. sz., 120–141.
- Paweł Hut: Warunki życia i proces adaptacji repatriantów w Polsce w latach 1992–2000. Warszawa 2002.
- Paweł Hut: Repatriacja z Kazachstanu – stan realizacji programu. http://www.p Polonia-polska.pl/index.php?id=ak61125_3
- Paweł Hut: Struktura bazy danych Rodak. Polityka społeczna 2005, 9. sz., 18–24.
- Zdzisław Jagodziński (red.): Bibliografia Polaków na Wschodzie (b. ZSSR). London 2006.
- Iwona Kabzińska: Wśród „kościelnych Polaków”. Wyznaczniki tożsamości etnicznej (narodowej) Polaków na Białorusi. Warszawa 1999.
- Iwona Kabzińska: Tworzenie i funkcjonowanie polskich elit na Białorusi. In: Jacek Knopek (red.): Kształtowanie się elit polonijnych. Bydgoszcz 2003, 210–225.
- Kovács István: Polonia – „Lengyel Közösség” – Lengyel igazolvány – kettős állampolgárság. In: A kettős állampolgárság Európában. Esettanulmányok. Budapest, 2004. (Kézirat a szerző birtokában.)

- Marcin Krzyszczak: Mniejszość polska w niepodległej Ukrainie. Przegląd Polonijny 1996, 82. sz., 25–54.
- Hieronim Kubiak – Jarosław Rokicki – Małgorzata Wawrynkiewicz (red.): Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR. Wrocław – Warszawa – Kraków 1992.
- Lagzi Gábor: Az állampolgárság és a repatriáció kérdése Lengyelországban az 1990-es években. Regio 2000, 3. sz., 62–80.
- Sławomir Łodziński: Repatriacja osób narodowości lub pochodzenia polskiego w latach 1989-1997. Problemy prawne i instytucjonalne. <http://biurose.sejm.gov.pl/teksty/i-586.htm>.
- Andrzej Madera: Parlamentarna próba uchwalenia Karty Polaka (1997–2001). In: Małgorzata Alberska – Rafał Juchnowski (red.): Polska i Polacy poza granicami kraju w polskiej polityce i myśli politycznej XX wieku. Wrocław 2006, 349–385.
- Tadeusz A. Olszański: Historia Ukrainy XX w. Warszawa 1993.
- Beata Pyrzyńska: Aktywność społeczno-kulturalna i polityczna Polaków na Ukrainie. In: Małgorzata Alberska – Rafał Juchnowski (red.): Polska i Polacy poza granicami kraju w polskiej polityce i myśli politycznej XX wieku. Wrocław 2006, 300–335.
- Raport. Polityka państwa polskiego wobec Polonii i Polaków za granicą 1989–2005. Warszawa 2007.
- Andrzej Sadowski: Aktualny stan i zadania przyszłe badań nad Polakami na Wschodzie. (Wprowadzenie do dyskusji). Przegląd Polonijny 2001, 102. sz., 45–55.
- Senat na rzecz Polonii w 2007 roku. <http://www.senat.gov.pl/k7/polonia/2008/2007pol.pdf>
- Andrzej Stelmachowski: Sprawy polonijne z perspektywy organizacji pozarządowej. Rocznik polskiej polityki zagranicznej 2000, 291–301.
- Henryk Stroński: Między ujawnieniem a odrodzeniem. Polacy w niepodległej Ukrainie w latach 1991–2005. In: Zdzisław Winnicki (red.): Polska mniejszość narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej. Nowe problemy i wyzwania wobec współczesnych przemian w państwach regionu. Wrocław 2005, 190–198.
- Marek Szczerbiński – Tadeusz Wolsza (red.): Przyszłość, teraźniejszość i przyszłość Polaków na Wschodzie. Gorzów Wielkopolski 2001.
- Szesztay Ádám: Lengyelek a szovjet utódállamokban. Regio 1993, 2. sz., 30–58.
- Elżbieta Treli-Mazur (red.): Powojenne losy inteligencji kresowej. Opole 2007.
- Zdzisław J. Winnicki: Związek Polaków na Białorusi (ZPB). In: Andrzej Czarnocki (red.): Samoidentyfikacja mniejszości narodowych u religijnych w Europie Środkowo-Wschodniej. Problematyka politologiczna. Lublin 1998, 74–84.
- Wysiedlenia, wypędzenia i ucieczki, 1939–1959. Atlas ziem Polski – Polacy, Żydzi, Niemcy, Ukraińcy. Warszawa 2008.
- Robert Wyszynski (red.): Mniejszość polska na rozdrożu. Studenci i absolwenci uczelni polskich pochodzący z Litwy, Białorusi i Ukrainy. Warszawa 2005.
- Janina Zawadowska – Krystyna Staroń – Mirosław Sielatycki (red.): Polscy nauczyciele na Wschodzie, 1989–2000. Warszawa 2001.

Internetes források

www.senat.gov.pl (a lengyel parlament felsőháza)

www.sejm.gov.pl (a lengyel parlament alsóháza)

www.gazeta.pl (Gazeta Wyborcza c. napilap)
www.rzeczpospolita.pl (Rzeczpospolita c. napilap)
www.zpb.org.pl (Fehéroroszországi Lengyelek Szövetsége)
www.wspolnota-polska.org.pl (Wspólnota Polska. Lengyelország)
www.pol.org.pl (Keleten Élő Lengyelek Megsegítése Alapítvány)
www.semperpolonia.pl (Semper Polonia Alapítvány)
www.osw.waw.pl (Ośrodek Studiów Wschodnich – Keleti Kutatások Központja, Varsó)

Az Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány gondozásában eddig megjelent kiadványok:

Kötetek

1. *Médianacionalizmus és európai integráció* (Szerkesztette Ágoston Vilmos)
2. *Közeledő régiók a Kárpát-medencében. Dél-Szlovákia, Erdély és a Vajdaság gazdasági átlakulása* (Szerkesztette Réti Tamás)
3. *Az ENSZ kisebbségi kézikönyve* (Szerkesztette Böszörményi Jenő)
4. *Többnyelvűség és EU-integráció. Az európai modell alkalmazhatóságáról a kisebbségi iskolákban* (Szerkesztette Ring Éva)
5. *Felzárkózás vagy bezárkózás? Az európai modell alkalmazhatóságáról a kisebbségi iskolákban.* (Szerkesztette Ring Éva)
6. *Médiapolitika vagy politikai média?* (Szerkesztette Ágoston Vilmos)
7. *Közeledő régiók a Kárpát-medencében II. Dél-Szlovákia, Erdély és a Vajdaság gazdasági átlakulása* (Szerkesztette Réti Tamás)
8. *Salat Levente: A liberalizmus és az autonómia viszonyáról – kisebbségi nézőpontból*
9. *Petrás Éva: Nacionalizmus és politikai romantika – Vázlat a magyar nacionalizmus romantikus elemeiről és a politikai romantikáról Magyarországon*
10. *Autonómia, liberalizmus, szociáldemokrácia* (Fejtő Ferenc, Salat Levente, Ludassy Mária, Egry Gábor és Bognár Zoltán írásai)
11. *A határon túli magyarság és a magyar közszolgálati média* (Szerkesztette Ágoston Vilmos)
12. *Ágoston Vilmos: A kisajátított tér – A nemzeti képzelet Doru Munteanu és Wass Albert műveiben*
13. *Balla D. Károly: Magyarul beszélő magyarok* (Esszék, publicisztikák, írójegyzetek 2000–2006)
14. *A Fiume (Rijeka)–Constanța vasúti kapcsolat fejlesztése, transzbalkáni vasútvonal kialakítása* (Terv és ötlet: dr. Balogh Tamás)
15. *Állam és kisebbség Ázsiában – európai nézőpontból* (konferenciakötet, Szerkesztette: Böszörményi Jenő és Hegedűs Dániel)
16. *Jakab Attila: Vergődésben* (Magyar kisebbségek „történelmi” egyházai az átalakuló Európában)

Műhelytanulmányok

1. *Huszka Bea és Ádám János: A gazdasági integráció esélyei Szerbia és Szlovákia határ menti régióiban* (Szerkesztette Réti Tamás)
 2. *Mézes Zsolt László: A dél-tiroli autonómia egyes elemeinek adaptációs lehetőségei a határon túli magyarok vonatkozásában*
 3. *Zolnay János: A „roma ügy” és finanszírozása*
 4. *Jakab Attila: Az erdélyi magyar történelmi egyházak társadalmi szerepe*
 5. *Átalakuló régiók (A Partium, a Bánság és Közép-Erdély gazdasága)* (Králik Lóránd és Tibori Szabó Zoltán tanulmányai, szerkesztette Réti Tamás)
 6. *Ágoston Vilmos: Médianacionalizmus és európai integráció. Magyarország és Románia*
 7. *Mézes Zsolt László: Állam és egyház viszonyának változásai Franciaországban;*
Jakab Attila: A laicitás
 8. *Zolnay János: A romapolitika sarokpontjai és finanszírozása*
 9. *Átalakuló régiók. Székelyföld és Erdély gazdasága: az innováció és a versenyképesség egyes kérdései* (Sánduly Edit és Szabó Árpád, valamint Juhász Jácint és Györffy Lehel tanulmányai, szerkesztette Réti Tamás)
-

-
10. *Átalakuló régiók. Dél-Szlovákia és a magyarok által lakott régiók gazdasági helyzete* (Ádám János, Morvay Károly, Reiter Flóra, Semsey Ilona és Tóth Attila tanulmányai, szerkesztette Réti Tamás)
 11. Jakab Attila: *A protestáns Erdély. Az erdélyi magyar protestáns egyházak és vallási közösségek társadalmi szerepe*
 12. Mézes Zsolt László: *A magyar kormányzat kisebbségpolitikájában alkalmazott jogi eszközök nem szándékolt következményei*
 13. Jakab Attila: *A pluralitás vonzaskörében – Csíkszereda történelmi, társadalmi és vallási mikroszociográfiája*
 14. Jakab Attila: *Többszörösen kisebbségben – A magyarországi román kisebbség vallási arculata és az ortodox egyház társadalmi szerepe*
 15. Jakab Attila: *Székelyföld – Mítosz és valóság*
 16. Zolnay János: *Oktatáspolitikai és etnikai szegregáció Miskolc és Nyíregyháza általános iskoláiban*
 17. Huszka Beáta: *A szerb–magyar gazdasági kapcsolatok fejlődésének lehetőségei Magyarország EU-csatlakozása után*
 18. Jakab Attila: *Csángóság és katolicizmus – Az identitástudat változásai*
 19. Hegedűs Dániel: *A határokon átvélő együttműködés nemzetközi jogi háttere I. – Multilaterális keretek és a Magyar Köztársaságot érintő kelet-közép-európai bilaterális együttműködési formák áttekintő elemzése*
 20. Böszörményi Jenő: *Nyelvhasználati jogok a bírósági eljárásokban*
 21. Mézes Zsolt László: *A külföldiek munkavállalása Magyarországon*
 22. Majoros András: *Verseny és együttműködés – Magyarország és Románia külgazdasági kapcsolatainak nemzetgazdasági és regionális dimenziói*
 23. Jakab Attila: *Értelmiségi sorsok Erdélyben – Jelenünk a történeti visszatekintés tükrében*
 24. Huszka Beáta, Bakó Tamás: *Észak-Vajdaság magyar többségű községségeinek gazdasága*
 25. Ilic Angéla: *Egyházi és vallási közösségek szerepe a vajdasági magyarok identitásának megőrzésében*
 26. Majoros András: *Piac határok nélkül*
 27. Jakab Attila: *A szlovákiai magyarság vallási arculata – Eredmények, folyamatok és perspektívák*
 28. Petrás Éva: *A szlovák nemzettudat történetisége*
 29. Gyurgyik László: *A szlovákiai magyar lakosság kormegoszlása – A 2001-es és a korábbi népszámlálások adatai alapján*
 30. Hegedűs Dániel: *Komplementer vagy redundáns struktúrák a területi együttműködés európai szabályozásában? – Az Európa Tanács készülő Euroregionális Együttműködési Csoportosulásának előzetes elemzése a magyar nemzetpolitika, illetve a létező EGTC-struktúrával történő összehasonlítás komparatív nézőpontjából*
 31. Zolnay János: *Kirekesztés, szegregáció, vákuumhelyzet a drávaszögi kistérség iskolakörzeteiben*
 32. Tóth Gábor: *„Az eltávolítás haladéktalanul végrehajtandó” – Deportálások Kárpátalján a második világháború idején*
 33. Lagzi Gábor: *Kisebbségi kérdés, nemzeti kisebbségek Észtországban, Lettországban és Litvániában a rendszerváltást követő időszakban*
 34. Majoros András: *Délkelet-európai tőkebefektetések Magyarországról* (Lektorálta: Réti Tamás)
 35. Ágoston Vilmos: *Magyar és román szélsőséges honlapok*
 36. Hegedűs Dániel: *Hatékony nemzetpolitika? – Magyar Állandó Értekezlet (MÁÉRT) szakértői bizottságai munkájának elemzése az 1998 és 2002 közötti kormányzati ciklusban közpolitikai eszközökkel*
 37. Petrás Éva: *1848 megítélése a szlovák és a magyar történetírásban*

38. Neumann Eszter–Zolnay János: *Esélyegyenlőség, szegregáció és oktatáspolitikai stratégiák Kaposváron, Pécsen és Mohácson*
39. Lagzi Gábor: „Lengyelek, de másak”
40. Majoros András: *A többszintű területi együttműködés lehetőségei és akadályai – A Duna–Körös–Maros–Tisza eurorégió esete*
41. Hegedűs Dániel: *Az egységesség útvesztője – EGTC nemzeti végrehajtási normák komparatív elemzése és a kárpát-medencei jogszabályok kompatibilitásának kérdése*
42. Beáta Huszka: *The Discursive Construction of the Slovenian and Croatian Independence Movement*
43. Beáta Huszka: *Discursive construction of the Montenegrin independence movement*

Jelentések

1. *Cigánynak lenni Magyarországon – Jelentés 2002: A változások, az ígéretek és a várakozások éve* (Szerkesztette Kállai Ernő és Törzsök Erika)
2. *A Roma's Life in Hungary – Report 2002: A Year of Changes, Promises and Expectations* (Szerkesztette Kállai Ernő és Törzsök Erika)
3. *Cigánynak lenni Magyarországon – Jelentés 2003: Látványpolitika és megtorpanás* (Szerkesztette Kállai Ernő és Törzsök Erika)
4. *A Roma's Life in Hungary – Report 2003: Illusory Politics and Standing Still* (Szerkesztette Kállai Ernő és Törzsök Erika)
5. *Cigánynak lenni Magyarországon – Jelentés 2004: Helybenjárás* (Szerkesztette Kállai Ernő és Törzsök Erika)
6. *A Roma's Life in Hungary – Report 2004: Stagnation* (Szerkesztette Kállai Ernő és Törzsök Erika)
7. *Cigánynak lenni Magyarországon – Jelentés 2002–2006: Átszervezések kora* (Szerkesztette Kállai Ernő és Törzsök Erika)
8. *A Roma's Life in Hungary – Report 2002–2006: The Age of Reorganization* (Szerkesztette Kállai Ernő és Törzsök Erika)
9. *Cigánynak lenni Magyarországon – Jelentés 2002–2006: Átszervezések kora* (Szerkesztette Kállai Ernő és Törzsök Erika)
10. *A romapolitika kifulladásá – Cigánynak lenni Magyarországon – Jelentés 2006* (Szerkesztette: Törzsök Erika, Paskó Ildi és Zolnay János)
11. *A gyűlölet célkeresztjében – Cigánynak lenni Magyarországon – Jelentés 2006* (Szerkesztette: Törzsök Erika, Paskó Ildi és Zolnay János)

Háttéranyagok

1. *A Patrubány-jelenség. Részletek az MVSZ és a VET sajtószolgálatának e-mailen küldött tájékoztatásaiból* (Szerkesztette Ágoston Vilmos)
2. *Beutazás, tartózkodás, tanulmányok folytatása, munkavállalás, letelepedés és állampolgárság megszerzése Magyarországon – Tájékoztató a tennivalókról, különös tekintettel a határon túli magyarokra* (Szerkesztette Mézes Zsolt László)
3. *Jakab Attila: „Nemzet” és egyházpolitika Erdélyben – A Gyulafehérvári Római Katolikus Hittudományi Főiskola (Papnevelő Intézet – SIS) betagozódása a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetembe*

A kiadványok letölthetők az EÖKiK honlapján (<http://www.eokik.hu>), vagy személyesen átvehetők a kiadóban.